

**T. MA'MBETNIYAZOV, Z. BEKBERGENOVA,
Z. MA'MBETNIYAZOVA**

A'DEBIYAT

9-KLASLAR USHI'N SABAQLI'Q

*Qaraqalpaqstan Respublikasi' Xali'q bilimlendiriw
ministrigi tasti'yi'qlag'an*

Qayta islengen ha'm toli'qti'ri'lg'an 3-basi'li'mi'

NO'KIS
«BILIM»
2014

UOK 372.882. 512,
121 (075)
KBK 782.2 Qar
D — 60

A'debiyat. 9-klass ushi'n sabaqli'q. No'kis, «Bilim», —2014, —304
bet.

Avtorlar: T. Ma'mbetniyazov,
Z. Bekbergenova,
Z. Ma'mbetniyazova

UOK 372.882. 512,
121 (075)
KBK 782.2 Qar
D — 60

Pikir bildirivshiler:

J. Usanova — *ROMO metodisti.*

S. Atajanova — *No'kis qalasi', 17-sanli' uluwma worta bilim beriw mektebinin' mug'allimi.*

T. Allaniyazova — *No'kis qalasi', 18-sanli' uluwma worta bilim beriw mektebinin' mug'allimi.*

R. Nietova — *No'kis qalasi', 15-sanli' uluwma worta bilim beriw mektebinin' mug'allimi.*

Respublika maqsetli kitap qori' qarji'lari' yesabi'nan ijara ushi'n basi'p shi'g'ari'ldi'.

ISBN 978-9943-352-23-0

© «Bilim» baspasi', 2010-j.
© JSHJ «TURON-IQBOL», 2010-j.
© «Bilim» baspasi', 2014-j.

KIRISIW

Du'nya ma'deniyati' tariyxi'nda su'wretshilik (jivopis), bezew (arxitektura), saz (muzi'ka), teatr, a'debiyat si'yaqli' ko'rkem wo'ner tu'rleri shi'g'armalari' insan miynetinin', iskerliginin' na'tiyjesinde payda bolatug'i'n ruwxiy bayli'qlar yesalanadi'. Usi'nday ko'rkem wo'ner tarawlari' arasi'nda a'debiyat ayri'qsha wori'ndi' iyeleydi. Sebebi adam balasi'ni'n' woy-pikirleri menen arzi'w-a'rmanlari', is-ha'reketleri menen minez-qulqi' ko'rkem a'debiyat shi'g'armalari'nda ha'r ta'repleme teren' su'wretlenedi. A'debiyat — atamasi' yeki ma'nide qollani'ladi'. Brinshisi, ken' ma'nisinde — baspadan basi'li'p shi'qqan ha'mme kitap tu'rleri, gazeta ha'm jurnallar, yekinshisi tar ma'nisinde — turmi'sti' ko'rkemlik penen su'wretlep beriwshi so'z wo'neri yamasa ko'rkem shi'g'armalar. Yag'ni'y a'debiyatti'n' birinshisine fizikali'q, ximiyali'q, medicinali'q, awi'l xojali'q h.t.b tarawi' a'debiyatlari' kiretug'i'n bolsa, yekinshisine belgili bir jazi'wshi'lardi'n' lirikali'q, prozali'q yamasa dramali'q janr shi'g'armalari' kiredi. Ko'rkem a'debiyat adamlarg'a wolardi' qorshap turg'an du'nya tuwrali' tu'sinik beredi, woni'n' a'himiyetli ta'replerin biliwge u'yretedi. Biz sol tu'siniklerdi obraz arqali' qabi'l yetemiz ha'm ta'sirlenemiz. A'l'bette, bul haqqi'nda basqa ko'rkem so'z wo'neri tu'rlerinen de tiyisli mag'lumat ali'wi'ni'z mu'mkin. Degen menen, du'nya qubi'li'slari', adamni'n' ja'miyettegi tutqan worni', jasaw ta'rizi, ko'rkem obrazi' haqqi'ndag'i' tu'siniklerdi ha'r ta'repleme wo'zlestirip bari'wmi'zda ko'rkemlik mu'mkinshiligi wog'ada u'lken. Ko'rkem a'debiyat shi'g'armalari' obrazli'g'i', emociyanalli'g'i' estetikali'q ta'sirshen'ligi menen de woqi'wshi'ni'n' jan sezimine ta'sir jasadidi, woni' ko'rkemlikke ta'rbiyalap baradi'. Respublikami'zdi'n' Prezidentinin' «ha'rqanday millet yaki xali'qti'n' ruwxiyli'g'i' woni'n' bu'gingi turmi'si' ha'm ta'g'dirin, wo'sip kiyati'rg'an perzentlerinin' keleshegin belgilewde sheshiwshi a'hmiyetke iye. Iygilikli maqsetlerge bolsa, tek joqari' ma'nawiyat, u'zliksiz ruwxiy ta'rbiya arqali' g'ana yerisiw mu'mkin. Jer ju'zin-de qansha insan, qansha ta'g'dir bolsa ha'rbirinin' wo'zinin' ruwxiy du'nyasi' bar dep woylayman. Ma'nawiyatti' tu'siniw, an'law ushi'n yen' a'wele, insandi' tu'siniw, an'law kerek»¹ — dep atap wo'tkendey ko'rkem a'debiyat shi'g'armalari'ni'n'

¹Karimov I.A. Joqari' ma'nawiyat — jen'ilmes ku'sh. Tashkent, «Manawiyat», 2008.

qaysi' tu'ri bolsa da adamdi' tani'wg'a, u'yreniwge, adam obrazi'n su'wretlewge bag'darlang'an.

Meyli lirikali'q, meyli prozali'q, yaki bolmasa daramali'q do'retpelerde bolsa da, tiykari'nan adam, woni'n' tariyx'i, minez-qulqi' menen is-ha'reketleri, woy-sezimleri, qa'bileti, ja'miyette tutqan worni', ka'sibi h.t.b jeke qa'siyetleri ashi'p beriledi. Ayi'ri'm shi'g'armalarda quslar, haywanatlar, janli'-jani'warlar, ta'biyat ko'rinishleri su'wretleniwi mu'mkin. Lekin, ba'ribir jazi'wshi'ni'n' ko'z aldi'nda adam obrazi', woni'n' ta'g'diri turadi'. Demek, ko'rkem a'debiyat bizdi bilim menen g'ana qurallandi'ri'p qoymastan, wo'mir joli'mi'zda qanday qi'yi'n jag'daylar ushi'rassa da wolardi' jen'ip wo'tip, turmi's keshiriw jollari'n u'yretip baradi'. Ko'rkem a'debiyatti'n' woqi'wshi'g'a ta'sir yetiw ku'shi tildin' ko'rkemlew qurallari' menen ti'g'i'z baylani'sli'. Soni'n' ushi'n da, wol — so'z wo'neri boli'p tabi'ladi'. A'debiyatti'n' barli'q jani'rlari' tildin' ja'rdemi menen ju'zege shi'g'i'p woti'radi'. Jazi'wshi' kitap woqi'wshi'si'na aytpaqshi' bolg'an pikirlerin ko'rkem so'zdin' qu'direti arqali' jetkerip beredi. Tili jaqsi' jazi'lg'an ko'rkem shi'g'armalar woqi'wshi'g'a ayri'qsha zawi'q bag'i'shlap, qaharmanlari' quwansa birge quwani'p, qaharmanlari' qi'ynalsa birge qi'ynaladi'.

Soni'n' ushi'nda ko'rkem shi'g'armani'n' tiykarg'i' elementi til yekenligin ko'pshilik ilimpazlar menen jazi'wshi'lar da moyi'nlag'an.

Ko'rkem shi'g'armalardi' biz qanshelli teren' qabi'l yetip wo'zlestirgen sayi'n wo'zimizdin' tu'sinigimiz ken'eyip, jeke wo'mirlik ta'jiriybemiz arti'p baradi'. Bizge tani's ha'm biytani's adamlardi'n' ishki keshirmelerin shi'n kewlimiz benen sezip, ta'sirlenip woti'rami'z. Ma'selenin' a'himiyetli ta'repi sonda: yegerde bizler woqi'g'an ko'rkem shi'g'armalar jaqsi' ha'm sheber jazi'lg'an bolsa qaharmanlardi'n' aldi'na qoyg'an arzi'w-a'rmani', maqset - murati', maqsetke yerisiw joli'nda ali'p barg'an sansi'z qaharmanli'q gu'reslerine wortaqlasi'w sezimi payda boladi' ha'm woni' biz ishley qabi'l yetip, wo'zimizde solar menen birge jasawg'a ha'reket yetemiz.

Qa'legen so'z sheberi wo'zi su'wretlep ati'rg'an waqi'yalari'na kitap woqi'wshi'si'n isendire alsa g'ana bul shi'g'armani'n' wo'miri uzaq, ta'rbiyali'q a'himiyeti ku'shli boladi'. Sonli'qtan da, bul sabaqli'qta ha'zirgi qaraqalpaq a'debiyati' tariyx'i'nda wo'z worni'na iye birneshe ko'rkem so'z sheberinin' lirikal'i'q, prozali'q, dramali'q shi'g'armalari'ni'n' ayi'ri'm u'lgileri berildi. Sabaqli'qqa kirgizilgen ha'rbir avtordi'n' lirikali'q qosi'qlari' menen do'retiwshiligi a'debiyati'mi'z tariyx'i'nda buri'nnan bar da'stu'riy formalar menen birge shi'g'i's ha'm bati's a'debiyati'ni'n' janrli'q u'lgileri tiykari'nda do'retilgen.

A'MET SHAMURATOV

(1912—1953)

Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Shayi'r, jazi'wshi' ha'm ja'miyetlik isker A'met Shamuratov 1912-j'i'li' Xojeli rayoni'ni'n' aymag'i'nda tuwi'ladi'. Wol 1924 — 25-j'i'llari' Xojelidegi internatta ta'rbiyalanadi', son' Shi'mbaydag'i' «Kommuna» mektebinde woqi'ydi'. A'.Shamuratov 1931-j'i'li' Moskvag'a woqi'wg'a jiberiledi.

Wol woqi'p ju'rip, Moskva metrosi' quri'li'si'nda jumi's isleydi ha'm woqi'wi'n 1938-j'i'li' pitkerip shi'g'i'p, respublikali'q xali'q bilimlendiriw ministrliginde inspektor, son'i'nan baspa so'z wori'nlar'i'nda isleydi.

1947 — 50-j'i'llari' Moskvadag'i' partiya mektebinde woqi'ydi' ha'm woni' pitkergennen son' respublikami'zdi'n' Ministrler Ken'esi basli'g'i'ni'n' wori'nbasari', No'kis qalali'q partiya komitetinin' birinshi xatkeri, Jazi'wshi'lar Awqami'ni'n' basli'g'i' lawazi'mlar'i'nda isleydi.

A'met Shamuratov 1941-j'i'ldan Jazi'wshi'lar Awqami'ni'n' ag'zasi'. Wol 1953-j'i'li' talanti'ni'n' a'yne gu'llengen shag'i'nda awi'ri'p qayti's boladi'.

Woni'n' «Si'yli'q» (1940), «Yeski mektepte»(1940), «Watan haqqi'nda qosi'qlar» (1943), «Baxi't» (1949) si'yaqli' poeziyali'q ha'm prozali'q toplamlari' basi'ldi'. Jazi'wshi'ni'n' «Tan'lamali' shi'g'armalari'» birneshe ma'rtebe 1954, 1962, 1963, 1972-j'i'llari' qayta basi'ldi'. Jazi'wshi'ni'n' «Menin' jolbari'slar menen joli'g'i'si'wlari'm» gu'rri'n'ler du'rkini wo'zbek ha'm rus tillerine awdari'ldi'.

A'.Shamuratov J.Aymurzaev penen birge «Aral qi'zi», I.Yusupov penen birge «Qi'ri'q qi'z» pyesalari'n jazadi'.

A'.Shamuratov yekinshi ja'ha'n uri'si' da'wirinde Watandi' qorg'aw, ma'rtlikke shaqi'ri'w temasi'nda «Bar balam, bar», «Fronttag'i' yarg'a sa'lem», «Wo'sh al», «Dosqa xat», «Tilek», «Sa'lem sizge fronttag'i' uli'n'nan» si'yaqli'



birneshe shaqi'ri'q, su'ren, na'siyat ha'm xat formasi'ndag'i' qosi'qlari'n do'retti.

1945-ji'li' jen'is temasi'na arnap shayi'r wo'zinin' «Sawashtan keldi», «Shad xabar», «Umti'lmas jaz» qosi'qlari'n do'retti.

A'.Shamuratov liro-epikali'q janrda «Baxi'tli' zaman» ha'm «Aqsholpan-Palman» poemalari'n jazdi'. Shayi'r di'n' «Baxi'tli' zaman» poemasi'ni'n' syujeti paxtakash g'arri' Yerimbettin' so'zine quri'ladi'. Wonda jetpis bes jasarg'arri'ni'n' u'lgi bolarli'q isleri jaslarg'a wo'rnek si'pati'nda beriledi. «Aqsholpan-Palman» (1946) poemasi'nda bolsa yekinshi ja'ha'n uri'si' ji'llari'ndag'i' Aral bali'qshilari'ni'n' turmi'si' so'z yetiledi.

QI'RQ QI'Z

(To'rt aktli', alti' kartinali' muzi'kali' dramadan u'zindi)

Qatnasi'wshi'lar:

Gu'layi'm — Qi'rq qi'z sa'rdari'.

Sa'rbinaz — Woni'n' aqi'lli' dosti',

Aqsuli'w — Gu'layi'mni'n' anasi'.

Alliyar — Gu'layi'mni'n' atasi'.

I'nji'qbay — Gu'layi'mni'n' ag'asi'.

Aysuli'w — Qi'z jen'gesi.

Zinhar — Sarkopli' jigit.

Uzaqbergen ga'rri' — Gu'layi'm menen bolatug'i'n baqsi'.

Arslan — Xorezm bati'ri', Gu'layi'mni'n' ashi'g'i'.

Surshaxan — Qalmaq xani'.

Ma'stan — Surshani'n' adami'.

Tanay — Xan qi'zi'.

Juri'n — Sarkopli' jigit, satqi'n.

A'shir, Amanqul, Saeke — Sarkopli' jigitler.

Qosbergen — Sarkopli' adam.

Wotbasqan — Sarkopli' bati'r, Sa'rbinazdi'n' ashi'g'i'.

Gu'lsim, Sapiwra — Qi'zlar.

Aymereke, Zernegu'l. Qi'zlar, la'shkerler, adamlar.

Qarada'w — Surshani'n' la'shker bashsi'si'.

PERDE

BIRINSHI AKT

Birinshi kartina

Surshaxanni'n' saltanatli' sarayi'. Xan wo'zinin' taxti'nda qa'ha'rli qapa tu'rinde buyi'g'i'p woti'r. Uzaqta darg'a asi'lg'an adamlar. Kiretug'i'n jerlerge qanatli' aydarha ha'm basqa a'jayi'p qudaylardi'n' su'wretleri sali'ng'an. Perde ashi'lg'anda xanni'n' a'tirapi'nda barli'q a'meldarlari' xandi' jubati'w ha'm jag'i'ni'w ushi'n qosi'qlar ayti'p tur. Jawshi'li'qqa barg'anlar da turar.

Wa'zir: — Sizdey xan joq bul ja'ha'nda,
Jari'si'p heshkim wozalmas,
Aydarhaday ku'shi sizge,
Qarsi' bop heshkim turalmas.

Naqi'rati':

Qu'direti ko'kke jeter,
Surshadayi'n xani'mi'z,
Jer ju'zine hu'kim yeter,
Qoli'nda bizin' jani'mi'z,
Ko'p uzamay jer ju'zinin'
Siz bolasi'z patshasi',
Aspani'w, ten'izdin' de,
Sizsiz g'ana datqasi', tutqasi',

Wa'zir: — Xi'zmetin'e bergenbiz qol,
Sarkopti' da alasi'z,
Qi'rq qi'zi'n da qolg'a ali'p,
Basi'na za'wlim salasi'z.

Naqi'rati':

Sursha: — Men qi'rq qi'z sa'rdari' Gu'layi'mni'n' usi'lay juwap bererin buri'nnan-aq bilgenmen. Sarkop jurti'n sawash penen almasa, bolmaytug'i'ni'n da aytqanman. Soni'n' ushi'n mag'an ku'sh-quwat kerek. Gu'mis, alti'n basqa zat kerek.

A'meldarlar: — Qulli'q jani'mi'z benen...

Sursha: — Wa'deler boyi'nsha qayda sali'qlar.
Nege munsha to'lemeydi xali'qlar...
Sawash ushi'n jaqsi'-jaqsi' at kerek,
La'shkerine qari'w-jaraqlar kerek.

Sizler wo'tirikshi... meni aldaysi'z,
Wo'tirikti suw ishkendey jalmaysi'z.
(*Ha'mme qulliq yeter. Ji'm-ji'rt*).

Ko'rinis

(*Xi'zmetker kirer*)

Xi'zmetker — (*Iyilip*) Ulli' xani'mi'z, arzago'yler ...

Sursha — (*Qa'ha'rli*) Kelsin.

Ko'rinis

(*5 — 6 arzago'y ka'mbag'al adamlar kirer*)

I-adam: — Aynalayi'n xani'mi'z,
Bardur sizde arzi'mi'z,
Qa'te bolsa keshirin',
Jari'lqag'ay a'mirin'iz...

Sursha: — Ayti'n'!...

II-adam — Qu'diretli xani'mi'z,
Qalmadi' qolda bari'mi'z,
Bes ji'ldan bergi sali'qtan ,
Tek shi'qpag'an jani'mi'z.

I-adam: — Qorami'zda mal qalmadi'
Qozg'alarg'a hal qalmadi',
Bolar-aw, — dep jani' ashi'r,
Bizlerde de ar qalmadi'.

II-adam: — Wo'tinip sizden soraymi'z.
Ko'zlerdin' jasi'n bulaymi'z.

I-adam: — Outqari'n'i'z sali'qtan.
Joq to'ler bizin' hali'mi'z

Sursha: — (*sol tu'neriwi menen*)
Ne dep tursi'z, aqmaqlar,
Kim to'leydi sali'qti',
Jaw-jarag'i' bolmasa,
Kim qorg'aydi' patshali'qti',
Sarkopti' jen'ip almasaq,
Qi'rq qi'zg'a wayran salmasaq,
Kim beredi bayli'qti' (*bar dawi'si' menen*)

Jallat degen qaydasi'z.

(Jallat tayar bolar)

Yesitin' mennen jarli'qti';

Ayamay qamshi' uri'n'lar,

Kim to'lemese sali'qti'.

(Jallatlar qulli'q yeter. Arzago'ylerdi aydap shi'g'ar)

Sursha: — *(Wo'zinin' a'meldarlari'na qarap)*

Yen' son'g'i' ma'wletti ja'ne beremen,

Sali'qti' ji'ynaman', sonda ko'remen.

(Barli'q a'meldarlar, biyeler qulli'q yetip shi'g'ar. Sursha jalg'i'z wo'zinen -wo'zi ishek-silesi qati'p ku'ler. Woyi'nshi' qi'zlari'n shaqi'rar, woyi'n woynalar).

Muzi'ka

Ko'rinis

(Qi'zlar xi'zmetker kirer)

Xi'zmetker: — Ma'stan keldi Sarkoptan

Sursha: — Kelsin da'rhal wol Ma'stan,

(Qi'zlar shi'g'ar, Sursha, barli'q xi'zmetkerlerine juwap berer),

Ko'rinis

Ma'stan: — Qulli'q, taqsi'r...

Sursha: — Qi'rani'm, saw keldin'iz be?

Ma'stan: — Qulli'q, taqsi'r, shu'kir. Aytqani'n'i'z boyi'nsha Sarkop jurti'n barlasti'rdi'm.

Sursha: — Xosh, xosh qa'ne, bayan yet!

Ma'stan: — Ariya, muzi'ka,

Bayan yetsem Sarkop jurti'n,

Tawsi'lmas bayli'q wonda bar,

Hinjuw, marjan, ga'whar alti'n,

Ne hasi'l bayli'q sonda bar,

Gu'lli giyalar ko'gergen,

Qulpi' do'nip ren' bergen,

Alma, anar miywelegen,

Bag'i'-baqshalar wonda bar.

Sa'rbı boyı' belı talma,
Shıyrın sheker tılı palma,
Gu'layı'mı' qı'zı'l alma,
Qı'z sa'rdarı' wonda bar.

Sursha: — Pay, pay bizge i'layı'q yel yeken. Bizge mına'sip qı'z yeken.

Ma'stan: — (*A'stelik penen*) Duri's xanı'mı'z. Duri's, biraq qorqqanday tu'ri bar.

Sursha: — (*Tu'si buzi'li'p*) Qa'ne, ayt, ne hal?
(*Jen'il muzi'ka*)

Ma'stan: — Du'nyada hası'l zatlardı'n'
Qatti' almas polatti'n',
Na'silleri tulpar attı',
Gu'layı'm qı'ri'q qı'z sa'rdarı',
Qorqpastan urar aybatti',
Yelim ti'ni'sh tursi'n dep,
Polattan qorg'an qalatti',
Jaw dushpanı'm kirealmas dep,
Qolalar menen qaplatti'
Ko'rgenler hayran qalsı'n dep,
Alti'n, gu'mis jalatti'.

Sursha: — Woylanı'p. A'llette qı'yi'n,
Men wonı' sezemen,
Mende la'shker ko'p,
Ja'ne ko'p sani'n du'zemen.
Sheshingen suwdan tayi'nbas,
Ten'iz bolsa da ju'zemen...

(*Ma'stanni'n' arqası'n qag'i'p ku'lip, menin' inang'ani'm sen. Men yele sennen ko'p hiyleler ku'temen. Abrayli' jen'sek, at basi'nday alti'n seniki! Yekewi de ishek-silesi qati'p ku'ler*).

Ma'stan: — Men bunı' qashannan bilgenmen.
Sen jaqtan da woylap kelgenmen.

Sursha: — Xosh, xosh, xosh ayt qa'ne!

Ma'stan: — Wo'zim menen birge Sarkoptan Juri'n degen jigit a'keldim.
Juri'n bolsa sizin' qı'zi'n'i'zg'a ashi'q. «Ashi'qti' ku'ydirer mashi'q tilleri» degen patshayı'm (*Yekewi ja'ne ku'liser*).

Sursha: — Bul isin' tap ju'zikke qas qondi'rg'anday, bahası' joq is bolg'an yeken (*Ma'stan qayta-qayta qullı'q yeter*).

Ma'stan: — Wonda wolardi' jasqi'lap ku'tip almaq kerek yeken. Ku'ta' maqul xani'mi'z... Men wonda wol jigitlerdi ali'p keleyin, qulli'q taqsi'rl
(*Sursha shappati'n qag'i'p xi'zmetkerlerin shaqi'rar*)

Ko'rinis

(*Xi'zmetkerler qulli'q yetip kirer*)

Sursha: — Ha'zir miyman keledi, jaqsi'lap tayarli'q ko'rin'

(*Xi'zmetkerler qulli'q yeter. Sursha, Ma'stan ishke kirip keter. Xi'zmetker qi'zlardi' shaqi'ri'p tayarli'qqa kiriser. Xi'zmetker shi'g'ar*).

Ko'rinis

Aldi'nda xi'zmetker yepeklep qulli'q yetip Juri'ndi', woni'n' jigitleri A'shir, Sa'yekelerdi yertip kiredi. Juri'n wo'zin joqari' tuti'p si'r bermegende basqa yekewi a'jayi'p su'wretlerge hayran qali'sar. Qi'z-jigitler ko'beyer. Miymanlardi' woti'ri'wg'a usi'nar. Woti'rar. Woyi'n woynar. Won' jaqtag'i' aydarha su'wreti ashi'li'p ishinen xan qi'zi' Tanay shi'g'ardi'. Ha'mme wog'an sa'lem berer. Juri'n wo'z ashi'g'i'n ko'rip sa'lemleser:

Juri'n: — (*Ariya, muzi'ka*),

Uzaq joldan keldim seni ko'rmege
Yey, periyzat hal-jag'dayi'n' bilmege,
Nesip bolsa birge woynap ku'lmege,
Ha'rne qi'yali'n'di' bayan a'ylegil.
Zer qa'dirin zerger biler degen bar,
Ju'rek si'ri'n bilmes hasla peyli tar,
Men keldim yelimnen seni dep, dilbar,
Ha'rne kewlin'degin bari'n so'ylegil.
Men ashi'qpan senin' qara ko'zin'e,
Ay menen shag'i'li'sqan aqsha ju'zin'e,
A'rmani'm joq qansam shiyrin ju'zin'e,
Shi'n kewlimdi hasla jalg'an demen'iz.

(*Tanay masqara yetkendey ishek-silesi qati'p ku'ler, sa'l toqtap qa'ha'rli tu'rde*).

Tanay: — Aman tu'wel soraspaq,
Bir-birewge miyasar,
Yel-jurtti' ayti'p tani'spaq,
Ha'r kimgе de jarasar.

Siz kim bolasi'z,

Qaydan kelesiz?

Juri'n: — Qulli'q xan qi'zi'. Men Sarkopli'man, ati'm Juri'n.

Tanay: — (*Salmaq penen*) Tu'sinikli, demek... Gu'layi'mni'n' qullari'nan yekensizdag'i'.

Juri'n: — (*Ashi'wli'*). Ne dedin'iz?

Tanay: — Aqmaq, Juri'n. Men xan qi'zi' xanzada yekenimdi bilesiz be?

Juri'n: — (*Qatti' ashi'wg'a minip*). Siz masqara yetkenin'izdi qoyi'n'. Men qul yemespen!

Tanay: — (*Juw'hali'q penen ku'lip. Juri'nni'n' rastan ashi'wlang'ani'n sezip woni'n' arqasi'n qag'ar*). Menin' woylag'ani'mnan jan'a shi'qti'n'i'z. «Adasqanni'n' ayi'bi' joq, qayti'p u'yirin tapqan son'» degen bati'r. (Juri'n jibise baslar). Al yendi menin' kewlimdi biler bolsan'i'z Qi'rq qi'zdi', Gu'layi'mdi' gu'm yetesen', yelin'e patsha bolasan' ..., men ... senlik.

Juri'n: — A'jep boladi'. Jani'm menen ... (*Tanay Juri'ng'a, jigitlerine woti'ri'wdi' usi'nar. Woti'rar. Woyi'n woynar. Jemisler keler. Xan keler*).

Ko'rinis

Xan, ma'stan, wa'zirler keler

(*Ha'mme tu'rgelip qulli'q yeter*).

Sursha: — (*Quwani'shli' tu'rde*) Ba'rekelle, ba'rekelle ... (*worni'na woti'rar*)

Ma'stan: — (*Ji'lman'lap xang'a qulli'q yetip*) Sarkopli' Juri'n bati'r ha'm woni'n' jigitleri taqsi'r.

(*Juri'n xang'a jaqi'nlap, qulli'q yeter*)

Juri'n — (*Ariya, muzi'ka*)

Surshadayi'n ulli' xan,
Da'rgayi'na keldim men,
Xi'zmetin'de gu'lli jan,
Men solardi'n' birimen,
Tuwi'lg'ali' men jalg'i'z,
Heshkimnen da'kki ko'rmedim,
So'ytsemdag'i' yelimde,
Shalqi'p da'wran su'rmedim,
Hawalap ushqan sun'qarman,
Ha'wes bop kelgen yelin'e.
Intizar bolg'an sun'qarman.
Bag'i'n'da wo'sken gu'lin'e,

Taqsi'ri'm is buyi'rsan',
Ati'mni'n' jali'n tarayman,
Qi'yi'n-qi'staw ku'nin'de,
Xi'zmetin'e jarayman.

Sursha: — (*Taxti'nan tu'sip, qulli'q yetip turg'an Juri'nni'n' arqasi'nan qag'ar*). Tu'r tu'sin' kelisken ma'rt jigitke usaysan'. Meyli ... menin' yen' jaqi'ni'm bolasan', tilegin' ba'rjay boladi'.

Juri'n: — Qu'diretli ulli' xan. Sharapati'n'i'zg'a qulli'q. Siz ne aytsan'i'z, ba'rin bejeremen.

PERDE

YEKINSHI AKT

U'shinshi ko'rinis

Miywali'dag'i' qorg'an saraydi'n' ishki jag'i'. Sol shette da'rwaza yekinshi jaqta Allayardi'n' jayi'ni'n' jazg'i' yesik awzi'. To'ri uzi'ni'na ketken bag'. Tu'n jarpi'. Ay jaqti'. Ali'sta iyretilip aqqan Jan'ada'rya qorg'ang'a qarap aqqan. Ta'biyg'atti'n' suliw ko'rinisi. Da'rwazani'n' u'stingi jag'i'nan A'shir, Amanqul. To'meninde Juri'n ari'-beri ju'r. Sayeke uyqi'si'rag'an tu'rinde saqshi'li'qta tur. Bag'da sayrap turg'an bu'lbu'ller.

Juri'n: — Ya quwani'sh, ya irenish bolajaq,
Bag'da bu'lbil, yaki gu'ller solajaq,
Joq! Aytqani'm aytqan, degenim degen,

Surshaxang'a bergen wa'dem — wa'de. Tanay xani'mni'n' tapsi'rg'ani'n wori'nlap, woni' almasam, Gu'layi'mdi' qi'ri'q qi'zi' menen uslap shori' qi'lmasam, tiri ju'rmespen. (*Joqari'dag'i' A'shir, Amanqulg'a ha'm Sayekege qarap*) Yey, aqmaqlar! Basi'n'a tiyer toqpaqlar! (*Wolar shorshi'p woyanar*).

A'shir: — U'yge qayta berin' deysiz be?

Juri'n: — San'i'rawg'a sa'lem bersen' ku'yer,
Uyqi'laman' deymen, uyqi'laman'!

Ko'rinis:

(*I'n'i'ldap qosi'q ayti'p Wotbasqan kirer*).

Juri'n: — (*Shaaqqanli'q penen*) Ha', bati'ri'm jatpay ju'r yekensiz yele!

- Wotbasqan:** — Awa, usi'nday qi'zi'q keshelerde,
Sayrag'an sazli' seslerde,
Uyqi' kele me?
- Juri'n:** — Duri's aytasi'z bati'r...
Taw-tawshansi'z bolmas,
Yel ra'wshansi'z bolmas, degen.
- Wotbasqan:** — Tawdi'n' tawshani' tas boladi',
Yeldin' ra'wshani' jas boladi', qoshshi'm.
(*Biraz pawzadan son'*) —
Sen yesittin' be yeke bir xabar?
- Juri'n:** — (*Shorshi'p*) Joq, joq bati'ri'm ne xabar?
- Wotbasqan:** — Qi'rq qi'z Nadi'rshani' jen'ipti. Xorezmdi azat yetipti.
- Juri'n:** — (*Tu'n'ilip*). Azat yetipti?...
- Wotbasqan:** — Awa, zali'm shaxti' wayran yetipti.
Bati'r qi'zlar maqsetine jetipti,
Al sen jen'ilgendey boldi'n' ba?
Ya betin'di terisin'e burdi'n' ba?
- Juri'n:** — (*Shi'ja-pi'jasi' shi'g'i'p*)
Joq, joq, bati'r tilin'izge woni' alman',
Heshqanday gu'dikti kewilge salman'!
Menin' kewlim su'tten de aq,
Men turg'anman ha'r iske taq (*ku'lip*)
Qulaq yesitkendi ko'z ko'redi,
Al, yendi janan qi'zlar keledi.

Gu'layi'm aldi'n baslap Sa'rbinazi'n' keledi.

Wotbasqan: — (*quwani'p*) Duri's, duri's! suli'w qi'zlar keledi.
Sa'rbinazlar keledi

Ariya muzi'ka

Qi'rq qi'zli' bati'r Gu'layi'm
Arasi'nda bardur ayi'm,
Nesip yetse shi'n jubayi'm,
Jen'is penen keledi.

Sa'wer yari'm Sa'rbinazi'm,
Shag'lap wo'sken menin' jazi'm,
Jan'g'i'rg'anda nama sazi'm,

Shadli'q penen yenedi. (*Juri'ndi' Qushag'i'na alar*).

Gu'l jayi'lg'an Miywali'g'a,
Tuwi'p wo'sken tuwg'an yelge,
Suwi' palday da'rya ko'lge,
Iyilip sa'lem beredi.

Juri'n: — Tilegin'iz qabi'l bolg'ay.

Jas ju'rekler tasi'p tolg'ay!

Wotbasqan: — Ha'memizge birge bolg'ay

Juri'n: — Al, bati'ri'm, qulaqti'n' qarni' joq.
Woyi'n, ku'lki, ga'p, so'zdin' ushi' joq.

Yendi jati'p dem ali'n'. Wo'zim tu'ni menen turaman.

Wotbasqan: — Jaqsi' wonda. Juri'n saq bolg'i'l, aman.

Qa'pelimde qalmag'aymi'z biyparwa,

Juri'n: — Joq, joq, bati'ri'm hesh qayg'i' shekpe.

Men barda ha'tteki bolmaydi' wo'kpe.

(Wotbasqan shi'g'adi'. Juri'n woni'n' son'i'nan si'g'alap qarap tumli'-tusqa abaylap A'shir, Amanqul, Saekelerdi woyati'p, wo'zine shaqi'ri'p aladi'. Wolardi' woti'rg'i'zi'p)!

Jigitler: — Yerdi nami's wo'ltirer,
Qoyandi' qami's wo'ltirer,
Yer si'nalmay bilinbes,
Bu'gin bizin' si'nalatug'i'n ku'nimiz.

U'shewi: — Xosh, xosh!

Juri'n: — Attan atti'n' nesi arti'q.

Wo'zi tarlan ko'k bolsa,

Yerden yerdin' nesi arti'q,

Wa'desinde berik tursa, degen. (*U'shewi shorshi'nayi'n deydi*) Bayag'i' wa'de boyi'nsha Surshaxan la'shkeri menen ha'zir keledi. Bizler da'rwazani' ashi'wi'mi'z kerek.

Amanqul: — Bizler qi'rq qi'zdi'n' jen'isin yesitkennen-aq, bul is ko'terilmes dep woylap yedik.

Juri'n: — (*Qatti' jekirinip*). Joq. Yendi ne bolari' boldi', boyawi' sin'di. Ulli' xan bizlerdi abroysi'z qi'lmaydi'.

A'shir: — Juri'njan. Duri'si'nda, «tentektin' aqi'li' tu'sten keyin yenedi» degendey, jigilikke berilip, da'slep ne bolg'ani'mi'zdi' bilmepiz...

Yendi ...

Juri'n: — Ne, yendi.

A'shir: — Tuwi'p wo'sken yel-yelat,
Qurbi'-qurdas saltanat,
Wo'z u'yin' wo'len' to'segin',
Jaynag'an bag'i'n' ra'ha't,
Ko'z qalay qi'yadi'...

Juri'n: — Ha ... (*Qi'li'shi'n qi'nabi'nan suwi'ri'p*) sen yendi tayg'anaqli'q qi'layi'n dedin' be? Mine, sag'an qorqqani'n'a si'bag'a. (*Gellesin qag'i'p taslar, Amanqul, Sayeke za'rresi qalmay qorqar. Dize bu'gip jali'nar. Juri'n wolarg'a kewil bo'lmes*). Qorqaq yabi' shelektan de u'rkedi, kelse to'sekten de tu'rtedi. (*Amanqul, Sayekege qarap*) Al yendi sizlershe...

Jaman adam hayt ku'ni wo'ledi — degen.

Menin' bu'gin maqsetimnin' wori'nlanajaq ku'ni, ba'rin'di de wo'z qoli'mnan wo'ltireyin.

Amanqul: — Bizler izin'e yeremiz.

Sayeke: — Ne desen' de ko'nemiz.

Uzaqta qosi'q aytqan qi'z-jigitlerdin' sestis shi'g'ar.. bular tez Ashirdin' denesin jasi'rar wo'zleri de bag' betke jasi'ri'nar.

Ko'rinis

(*Woyi'n woynap ju'rgen qi'z-jigitler kirer. Arasi'nda Zinhar, Sa'puwra bar*).

Qi'zlar: — Biz qi'z boli'p,
Shad boli'p toli'p,
Jadi'rasi'p jaynayi'q.

Jigitler: — Biz, siz boli'p,
Bag'da ku'lip,
Quwani'si'p woynayi'q.
Az-maz ti'ni'shlani'p, son'.

I-Jigit: — Keldik bunda badam menen,
Bir da'ste gu'l qa'dem menen,
So'ylesedi ashi'li'si'p,
Jigit ha'm de qi'zlar menen.

Naqi'rati':

I-Qi'z: — Jaqsi'ni'n' tili dur shashar,
So'yaleskende zeynin' ashar,
Ju'rin' bag'da woynasali',
Qi'z-jigitler kewil qosar.

Sa'puwra: — Tartuwli'ni'n' jigitleri,
Tomag'a g'ana keledi,
Tal shi'bi'qtay burali'p,
Qi'di'rma g'ana keledi.
Tabi'lsa tani's boladi',
Tabi'lmasa ne qi'ladi',
Degen jigitler sizler me? (*ku'li*).

Zinhar — Tarti'wli'ni'n' jigitleri bati'r keledi.
Birewi mi'n'g'a tati'r keledi.
Bag'dag'i' gu'ldi go'zleydi,
Wo'zine miyasar yar izleydi.
Al ... wa'desinde turatug'i'n,
Ma'rtlikke bel buwatug'i'n,
Miywali'ni'n' qi'zlari' sizler me?

(Ku'li. Qi'z-jigitler shadli' tu'rinde bir-birin quwalasi'p tanca woynap, bag'qa sin'ip keter. Saxnada Zinhar ha'm Sa'piwra qalar).

Zinhar — Siz bir ku'ldin'iz, men bir ku'ldim,
Kewlin'izdin' bari'n sonnan bildim.

Sa'piwra: — Ko'z, ko'zge tu'sse,
Miyrim shapaat ju'zge tu'sedi,
Siz bu'lbil, biz qi'zi'l gu'l,
Bizin' kewil de sizdi ku'sedi.

(Yekewi qushaqlasi'p woti'radi'. Bul ma'ha'l Juri'n jigitler menen kelip, Sa'piwra menen Zinhardi' bu'rkep, awi'zlari'n tan'i'p diywal betine jasi'radi'. Qayti'p sahnag'a kiredi).

Ko'rinis

Juri'n. I'nji'qbay keler.

Juri'n: — Bu'gin si'nalatug'i'n ku'nimiz.

I'nji'qbay: — (*Shorshi'ni'p*) — Ne deydi. Bolar ma qarap tu'nimiz!

Juri'n: — Ne bolari' boldi'. Mende ayaw joq. Qanjari'n ko'rsetip, abay yetip qoyg'anday. Yendi kim tayg'aqli'q yetse:

Qadalar tap ta'nge uwli' woq,
Ha'zir pirlar kelip tur,
Wog'an ha'mme si'yi'nayi'q,
Bir alladan pa'rman tilep,
Baxti'mi'zdi' sorayi'q.
Siz ha'zir da'rwaza giltin a'kelin'
Wolardi' izzetlep yesik ashayi'q.

I'nji'qbay — (*Woylani'p ilajsi'zdan*). Boladi'. (*shi'g'i'p keter*).

Juri'n — Qa'ne yendi bul la'mser jumi's pitirse.
Yebin tawi'p barli'q giltti keltirse
Di'm bolmasa, wo'zim baratug'i'ni'm g'oy.

Ko'rinis

(*Hawli'g'i'p jatqan jerinen turi'p, soni'nda shori'lari' Aqsuli'w keler, Juri'n iyilip sa'lem berer*)

Aqsuli'w — (*Juri'ng'a*), Ani'qlap soradi'n' ba kim yeken wo'zi?

Juri'n — Soradi'm, jen'gejan, soradi'm,
Ilmi g'ayi'p adamlar,
Pirlerge usag'an so'zi.

Aqsuli'w — Ma', wonda gilt, ash!
Ko'reyik kim yeken wo'zi.
(*Juri'n da'rwazani' ashar*).

Ko'rinis

(*Aldi'nda sa'lleli, hasali' Ma'stan, son'i'nda 10 — 15 muridlerdey boli'p kiyingen adamlar. Ha'mme qulli'q yetip ku'tip alar*).

Ma'stan — (*Ariya muzi'ka*).

Hawa jawsa aydi'n ko'ller ho'l bolar,
Ji'ldan-ji'lg'a bul da'wletin' mol bolar,
Men bir ju'rgen Gu'layi'mni'n' pirimen,
Tari'qqanda qollap ma'detker bolar.
Kelip yedim muridlerim qasi'mda,
Neshshe mu'shkil xi'zmetim bar basi'mda,

Pir kelgende ko'rinbeydi Gu'layi'm,
Bul qi'z dep-aq ag'ardi' g'oy shashi'm da.

(Ha'mme ji'g'i'li'p ta'jim yeter. Bag'dan qi'z-jigitler birden birge ji'ynali'p hayran qali'si'p turar).

Aqsuli'w: — Qarag'i'm Gu'layi'mni'n' piri bolsan'i'z,
Mehribani' boli'p hali'n sorasan'i'z,
Sapar shegip ketken yedi atlani'p,
Keler ba'lkim sabi'r yetip tursan'i'z,
Rahmet a'yleyik u'yge kirin'lrer,
Su'ygilikli bizge miyman boli'n'lar.
Sharshap kelip uyi'qlap ati'r Alliyar.

(Shori'lari'na) Da'rhal turi'n', voyati'n'lar:

Ma'stan: — *(Shaqqanli'q penen voyatpag'a ketetug'i'n'lardi' toqtati'p).*

Toqtap turi'n' asi'qpaiyiq periler.

Turg'i'zadi' Alliyardi' mu'ridler,

(5 — 6 mu'rid, ishkerige kirip keter,

Ma'stan qi'z, jigitlerge qarap)

Jigit jelen' awlaq bolar pirlerden,

Jan balalari'm qashi'q ju'rin' bizlerden,

(Qi'z, jigitler qulli'q yetip shi'g'ar. Ma'stan Aqsuli'wdi'n' qoli'nan uslap wortag'a keler. Mu'ridlerine buyri'q retinde).

Alliyardi'n' yeltiyshani' bermen kel,

Yey, mu'ridler, ter shi'qpasi'n aqsi'n sel.

(Mu'ridler da'rhal Aqsuli'wdi'n' awzi'n basti'ri'p, ali'p shi'g'adi'. Mu'ridler, Ma'stan wo'zlerinin' maskalari'n alar).

— Tez da'rwazani' ashi'n', Juri'n wo'zin' la'shkerlerge bas boli'p, ayti'lg'an jerlerge bar!

Juri'n: — *(Qulli'q yetip)* A'jep boladi'.

(Da'rwazani' tez ashar. Surshani'n' la'shkerleri kirer. Juri'n bir topari'na bas boli'p to'рге keter).

Ko'rinis

(Sayli' lashkerlerdi baslap Surshaxan kirer. Ha'mme qulli'q yetedi. Xan ba'lentke wo'tip turadi').

Ma'stan: — Ulli' xani'mi'z, ha'mme is wo'z jayi'nda, tap siz aytqanday bejerilip ati'r. Ha'zir Sarkop — yelinin' ag'asi', sa'rkardasi', atasi' Alliyar uslani'p keledi.

(Aytqani'nsha-aq Alliyardi' qoli'n baylap zorg'a ali'p shi'g'ar. Qol ayag'i' baylawli' bolsa da biraz julqi'nadi'. Qarsi' kelgen Surshaxandi' nuqi'p jiberip qulatadi'. La'shkerler ko'plep uslaydi'. Bul waqlari' «zali'm, uri', qaraqshi', naymi't» degen so'zler ayti'ladi').

Alliyar: — *(Ariya)*

Aqi'lsi'z, aqmaq Surtaysha,
Ma'rtlik isti bilmedin',
Bati'rlari'n Sarkopti'n',
Hesh bir ko'zge ilmedin',
Xan yemessen' uri'san',
Atti'n' jali'n wo'rmedin',
Uri' demey ne deyin,
Saltanat tuti'p kelmedin',
Aqi'lsi'z aqmaq Surtaysha,
Ma'rt da'stu'rin bilmedin',
Hal sali'si'p sawashta,
Ku'sh si'nasi'p ko'rmedin'.

Sursha: — *(Shaqaqlap ku'ledi)* Yey ja'llatlar.

Alliyardi' apari'p shali'n' qarqi'rati'p,
Qolg'a tu'sken la'shkerlerin,
Darg'a asi'n'lar sarqi'rati'p.
Ati'n', shabi'n' pu'tkil jerin,
Du'nya — mali'n talan'lar.

(Dabi'l qag'i'lar, Surshaxan la'shkerleri buyri'qti' bejeriwge kiriser, talaw, wo'rtew, baslanar).

Amanqul: — *(Surshaxanni'n' ayag'i'na jig'ili'p so'yleydi).*

Sayeke: — Ulli' xani'mi'z. Sizdi keledi dep jol ashti'q. Jaqsi'li'qqa jaqsi'li'q degen yeldi bu'ldirmewin'izdi soraymi'z.

Sursha: — *(Qa'ha'rlenip)* Ax. Jaqsi'li'q. mine jaqsi'li'q.

Yekewinde qanjar menen shanshi'p wo'liklerin ali'p shi'g'adi'.

Ko'rinis

(Wotbasqanni'n' la'shkerleri kirer. Xanni'n' uslan', baylan' degen so'zleri shi'g'ar. Lashkerleri ko'plep uslar. Ayaq qoli'n baylar. Surshaxan Wotbasqanni'n' bati'rli'g'i'na hayran qali'p qasi'na keler, arqasi'nan qag'ar).

Wotbasqan: — Tart qoli'n'di' biyqa'siyet harami'.

Yel bu'ldirgish adam zatti'n haywani'.

Ma'stan: — Xang'a bas ur, qulliq yetkil biyshara.
 Wo'z basi'n'di' saqlap jani'n'di' woyla.

Wotbasqan: — Yel uli'man bas urmayman xani'n'a,
 Asi'qpan'lar nayza tiyer moyni'n'a,
 Ti'ni'sh yelge bu'lg'inshilik taratti'n',
 Ko'p uzamay bi'lg'anarsan' qani'n'a.

Sursha: — *(Keketip).*
 Shi'n bati'rsan' shi'n uli'san' xalqi'n'ni'n',
 Qolg'a tu'stin' ne kerek bizge dan'qi'n'ni'n',
 Ba'rin aydan' jesirlikte qul bolsi'n,
 Jaramasi' qalsi'n munda xor bolsi'n.

Ku'lki.

(Da'rwazadan ali'p shi'g'ar).

Ko'rinis

(Qoli'nda duwtari' menen Uzaqbergendi aydap kirer).

Uzaqbergen: — Bul ne awhal? Bul ne qayg'i' xalayi'q
 Kimnen aqi'l, kimnen ken'es sorayi'q.
 Abaysi'zda bu'ldirdi yeldi bul zali'm,
 Shag'i'p mun'di' biz kimlerge barayi'q.
 Aq tuwg'i'n qus talpi'nbay ma uyada,
 Qaldi'q g'oy zar ji'lap payi'w piyada,
 Ta'wbe yet jani'm keler jetip sun'qarlar,
 Bizdi xorlap tiri ju'rmes du'nyada,
 Bul aldi'mda jati'r menin' biyik jar,
 Qa'ytken menen qi'yi'n bold-aw bizin' hal,
 Bul qayg'i'dan qutqarmag'a yelatti',
 Tezirek kelgey inkari'mi'z ma'rt qi'zlar.

Sursha: — Ne deydi!
 Uri'n', qi'ynan' duwtari'n da si'ndi'ri'n',
 Qan'g'i'ri'si'p qalsi'n bunda qi'rq qi'zi'n',
 Ne kerek bul yelge bag'lar ha'm sazlar,
 Gu'layi'm bas iyip bizge yetsin nazi'n.
(Uzaqbergendi aydap shi'g'ar).

Ko'rinis

(Juri'n, I'nji'qbay qulliq yetip keler).

Juri'n: — Jen'isin'iz qutli' bolsi'n, muba'rek bolsi'n.

Sursha: — Juri'n bati'r birge bolsi'n.

(I'nji'qbaydi' ko'rsetip)

Bul kim boladi'?

Juri'n: — Men sizge aytqan Alliyardi'n' uli' I'nji'qbay, taqsi'r.

Sursha: — A — a, ba'rekelle jigiti yeken g'oy.

Juri'njan

Juri'n: — Xosh bolg'ay, taqsi'r.

Sursha: — Ju'yrikti si'nan' shabi'sta,
Ma'rtlerdi si'nan' sawashta,
Jaqsi' jigiti isi menen,
Taw qoparar ku'shi menen,
Balam sonday naqi'llar bar,
Dana, dana aqi'llar bar,
Ushan isler aldi'mi'zda
Bejelerlik ko'p jumi's bar.

(Yekewinde qushaqlap shi'g'a berer. Lashkerler xali'qti' zar ji'lati'p wo'ter. Adam aytqi'si'z haywanli'q ko'rseter. Balali' hayaldi' shanshi'p wo'ltiriw ha'm basqalar. Aysuli'w, Zinhar, Sa'piwrani' da aydap wo'ter. Lashkerler talag'an du'nayalari'nda ali'p wo'ter. Shi'ra wo'ship janar 5 minut wo'rtengen bu'lingen yel ko'riner. Bul awhalg'a qayg'i'li' qapa boli'p qosi'q ayti'p Qi'rq qi'z keler. Ha'r jerde jatqan birli — jari'm g'arri' — g'urri'lar).

Ko'rinis

(Aldi'nda Gu'layi'm, Sa'rbinaz. Muzi'ka)

Gu'layi'm: — Qayg'i'-ha'siret baxi'tsi'zli'q tapqanday,
I'lan' tawi'p qoyg'a qasqi'r shapqanday,
Bag'i' bostan, sheshek atqan gu'l lala,
Bu'linipti jer tu'bine batqanday,
Ata-ana bizdi wo'sirgen yel-yelat,
Xor boli'pti' shorshi'ng'anday adamzat,
Bul qulwalar adamzatti'n' isi yemes,
Reyimsiz bir jabayi' maqluqat.

(Uzaqbergen g'arri' basi'n ko'tere baslar, g'arri'lar, kempirler su'yretilip ash-aptada hali'nda ji'ynala baslar. «Panami'z, keldin'ler me, qarag'i'm keldin'ler me» deser. Qi'zlar Uzaqbergen ha'm basqalarg'a g'amxorli'q yeter).

Uzaqbergen: — Bati'r qi'zlari'm keldin'ler me?
Minekey... (*Pawzadan son'*).

Muzi'ka

Ha'ddinen asqan Surtaysha,
Wayran yetti qalani',
Qupi'ya kelip sol sonsha,
Boyadi' qang'a dalani',
Ju'yrik degen tulpardi'n',
Tuyaqlari' mayri'ldi',
Hawalap ushqan sun'qardi'n',
Qanatlari' qayri'ldi'.

(*Won' jaqta Gu'layi'mni'n' atasi'ni'n' qa'birin ko'rseter*)

Atan'i'z mi'naw Alliyar,
Bati'rli'q yetti qaytpadi',
Taban tirep sheginbey,
Yerlikti qoldan satpadi'.
Tuwmay ketkir ag'an'i'z,
Basi'n iyip jali'ndi',
Jani' ashi'p yeline,
Qoli'na qari'w almadi',
Bati'r yeken Wotbasqan,
Jawdi' keyin basti'rdi',
Aqi'ri'nda wol paqi'r,
Jalg'i'zli'q yetti tari'qti',
Jasi'ri'n kelgen qaraqshi',
Jesir yetti a'ketti,
Bala menen shag'ani',
Aldi'na sali'p aydadi',
Wotbasqanday bati'rdi',
Ha'm senin' tuwg'an anan'di'.

Gu'layi'm: — Atasi'ni'n' basi'na bari'p

Ariya muzi'ka

A'rman menen ag'i'zi'psan' jasi'n'di',
Joq yeteyin sag'an dushpan qasi'n'di',
Surshaxanni'n' keyninen quwaman,

Tilekles bol ko'ter ata basi'n'di',
Sawit'lardi' bir tu'ymeden ilemiz,
Jaw quwmag'a bedewlerdi minemiz.
Jari'q yetip qaran'g'i'li'q keshin'di,
Alla mag'an bergey senin' ku'shin'di,
Jani'm ata Surtayshaday zali'mnan,
Wo'lmesem alarman barli'q wo'shin'di.

(5 — 6 qi'z mehribanli'q yetip, wo'tirikten jaradar bolg'an, azap-aqi'ret ko'rgen Juri'ndi' a'keler, Juri'nni'n' bet awzi' daladay qan, u'sti-basi' ku'ta' a'biger tartqan, tu'ri-tu'si wo'ler xali'nda. Qi'zlar u'n'ilip).

Qi'zlar: — Juri'n g'oy. Way-way biyshara ay!

Gu'layi'm: — Suw berin', suw! *(Qi'zlar suw berer, Juri'ng'a jan yene baslar, Zorg'a so'yler).*

Juri'n: — Ko'rer ku'nler bar meken?
Qorlandi'q g'oy Surshadan,
Qa'wender bizge barmeken?

Sa'rbinaz: — Qapa bolma Juri'n,
Bati'rlari'n' yeldi qorg'ar,
Jaw zuli'mli'q yetse sansi'z,
Woni'n' zawali'n tartar.

Gu'layi'm: — Bizge ma'lim wo'tken zali'mni'n' izi,
Umi'tpas dag' saldi' haywanni'n' isi.

(Aygul'ge qarap)

Sen Arslang'a jet,
Hal-awhaldi' bayan yet,
Bu'gin bizin' basqa is tu'sti,
Ag'ayi'nshi'li'g'i'n yetsin.
Ani'q mag'an yar bolsa,
Wo'zin jigitke sanasa,
Da'rbentte izimnen jetsin.

(Aygul' qulli'q yetip shi'g'ar. Gu'layi'm Uzaqbergenge qarap)

G'a'lle xanani' ashi'p pa?

Uzaqbergen: — Joq ashalmasa kerek.

Gu'layi'm: — Wonda woni' giltin tawi'p ashi'n'.
Ishi toli' g'a'lle ash-ari'qqa tarati'n'.

Uzaqbergen: — Bul aqi'li'n' ju'da' maqul qi'zi'm.

Gu'layi'm: — *(Xor, muzi'ka, Qi'zlari'na).*
Birin' sin'lim, birin' u'lken qurdasi'm,
Buri'nnan-aq aqi'lgo'yli si'rlasi'm,
Qapali'qti' qoyi'n' yendi sarsi'li'p,
Turi'n', qa'ne, bati'r qi'rq qi'z joldasi'm...

Naqi'rati':

Ata-ana, yel yelat nami'si'n,
Wo'lgenshe ha'rwaqi't saqlaymi'z.
Jan pida tuwi'sqan xali'q ushi'n,
Anani'n' su'tlerin aqlaymi'z.

Gu'layi'm: — Ko'p sarsi'li'p, qapali'qti' qoyayi'q,
Jen'di tu'rip, bekkem beldi buwayi'q,
Yelimizdi wayran yetken dushpannan,
Quwi'p jetip wo'shimizdi alayi'q.

Naqi'rati':

Ata-ana, yel yelat nami'si'n,
Wo'lgenshe ha'rwaqi't saqlaymi'z.
Jan pida tuwi'sqan xali'q ushi'n,
Anani'n' su'tlerin aqlaymi'z.

«**Qi'rq qi'z**» pyesasi' tuwrali'. A'.Shamuratovti'n' dramali'q shi'g'armalari'ni'n' ishinde I.Yusupov penen jazg'an «Qi'rq qi'z» muzi'kali' dramasi' ayri'qsha wori'n tutadi'. Pyesa bastan ayaq qosi'q penen jazi'lg'an.

«Qi'rq qi'z» pyesasi'ni'n' birinshi akt, birinshi kartinasi'nda Miywali' atawi'na sali'ng'an Gu'layi'mni'n' qorg'an sarayi'ni'n' pitiwine qutli' bolsi'ng'a kelgen xalayi'qti'n' arasi'nda Qosbergen baslag'an g'arri'lar topari' menen birge Sayeke, A'shir, Juri'n, Wotbasqan, Sa'rbinaz, Gu'lsim si'yaqli' jaslardi'n' da bar yekenligi, usi' quwani'shta Gu'layi'mni'n' a'kesi Alliyar:

Atan' bag'i'sh yetedi qari'w-jarag'i'n,
Ayamas dep yelden bul shiyrin jani'n,
Joaq yetkeysen', birin qoymay dushpanni'n',
Shi'q tiygizbey saqlan' yeldin' nami's-ari'n,

— dep qari'w-jarag'i'n berip ati'ri'p na'siyat yetedi.

Gu'layi'm da xali'q ari'n arlawg'a ba'rhama tayar yekenligin bi'layi'nsha bildiredi..

Ti'ni'shli'g'i' yel-jurtti'n',
Menin' birdey tilegim,
Yelim desem, xali'q desem,
Ha'llenedi bilegim.

Usi'nday quwani'shli' toyg'a Xorezmli bati'r Ari'slan da keledi, lekin wo'z yeline zali'm xan Na'dirshaxti'n' topi'lg'ani'n ha'm Gu'layi'mnan ja'rdem sorap kelgenligin bildiredi. Gu'layi'm qi'rq qi'zi' menen tuwi'sqan Xorezm xalqi'n Na'dirshaxtan qutqari'wg'a ketip barati'ri'p yelin Wotbasqan menen Juri'ng'a tapsi'radi'. Wonnan son' pyesada Surshaxanni'n' yelindegi qi'yi'n jag'day, xali'qti'n' ashi'rqawi', sali'q tu'rinin' ko'beyip ketiwi, wog'an xali'qti'n' narazi'li'g'i', g'a'zebi kelgen xanni'n' xali'qti' azaplawi' su'wretlenedi.

Pyesada Surshaxanni'n' xalqi'n zuli'mli'q penen basqari'wi', ja'ne de basqa yellardi tonap bayli'q artti'ri'wg'a qumarli'g'i' ko'rsetiliw menen birge usi' kartinada Ma'stan menen Juri'nni'n' da unamsi'z ha'reketleri ashi'ladi'. Ma'stan Sarkopta boli'p Juri'ndi' jigitleri Sayeke ha'm A'shir menen birge wo'z yeline ali'p ketedi. Juri'n bul jerge kelgennen son' wo'z yeline satqi'nli'q yetip Surshaxanni'n' xi'zmetinde boladi'.

«Qi'rq qi'z» pyesasi'ni'n' yekinshi akt u'shinshi ko'rinishinde Gu'layi'mg'a ashi'qpan degen ba'ne menen Sarkopti' basi'p ali'w niyetinde ju'rgen Surshaxan qi'rq qi'zdi'n' joq yekenligin bilip qorg'ang'a topi'li's jasad'i'.

Juri'n satqi'nli'q yetip qorg'anni'n' yesigin ashi'p beredi, usi'nnan paydalang'an Surshaxan yeldi wayran yetip, xalqi'n tutqi'n yetip aydap ketedi. Bug'an shi'damag'an Alliyar jawi'z xanni'n' na'ma'rtligin a'shkara yetip, dushpan qoli'nan wo'lip ketedi. Gu'layi'm qi'rq qi'zi' menen Xorezmnen kelgennen son' wayran bolg'an yelin ko'rip qapa boladi'. Wol bende bolg'an xalqi'n Surshaxanni'n' qarmag'i'nan qutqari'wg'a atlanar aldi'nda Ari'slannan ja'rdem sorap adam jiberedi.

Gu'layi'm Da'rbent tawda Surshaxanni'n' la'shker basshi'si' Qarada'w menen ushi'rasadi'. Qarada'w Gu'layi'mdi' qorqi'tpaqshi' boladi', biraq Gu'layi'm wonnan taysalmastan «jekpe-jekke kele ber» deydi ha'm bul sawashta Qarada'wdi wo'ltiredi. Usi' jerde Gu'layi'm menen Ari'slan ushi'rasi'p ha'mmesi birge bende bolg'an xalqi'ni'n' izinen atlanadi'.

U'shinshi akt besinshi kartinada Surshaxanni'n' yeli, aydawda ketken xali'qqa ko'rsetip ati'rg'an zuli'mli'g'i', bende bolg'an xali'qti'n' qi'rq qi'zdi'

asi'g'i'sli'q penen ku'tiwi ko'rsetiledi. Gu'layi'm Surshaxanni'n' jurti'na topi'li's jasap, xalqi'n qutqaradi'. Zali'm Surshaxan «ti'shqan tesigi mi'n' ten'ge» boli'p yelin taslap qashadi'. Wotbasqan satqi'n Juri'ndi', Ari'slan Ma'standi' wo'ltiredi. Gu'layi'm azat bolg'an xali'qti' Sarkopqa ali'p qayti'wdi' Wotbasqang'a tapsi'ri'p, qi'zlari' menen birge Surshaxanni'n' izinen «woni' tiriley uslayman» dep quwi'p ketedi. Pyesani'n' son'i'nda Gu'layi'm Surshani' tiriley qolg'a tu'sirip «Wo'shpenli bolg'an xalayi'q, wo'z qoli' menen wo'ltirer» dep woni' xali'qqa tapsi'radi'. Pyesa son'i'nda Ari'slan Gu'layi'mg'a, Wotbasqan Sa'rbinazg'a qosi'li'p baxi'tli' turmi's keshiredi.

«Qi'rq qi'z» da'stani'ni'n' basqa da'stanlardan wo'zgesheligi sonda, woni'n' basli' qaharmanlari' qi'zlar boli'p tabi'ladi'. Pyesada usi' syujet saqlang'an.

Pyesani'n' basli' qaharmanlari' Gu'layi'm, Wotbasqan, Ari'slan, Alliyar, Surtaysha, Sa'rbinaz obrazlari' da'standag'i' wo'zine ta'n belgileri menen biraz jaqi'n su'wretlenedi. Lekin da'standag'i' Na'dirshani'n' ati' — Na'dirshax, Surtayshani'n' ati'—Surshaxan dep beriledi. A'l'bette, pyesani'n' syujetine avtordi'n' wo'zinshe qosqan u'lesleri menen jan'ali'qlari' da barshi'li'q. Avtor pyesada Inji'qbay (Gu'layi'mni'n' ag'asi'), Aysuli'w (qi'z jen'gesi), Uzaqbergen g'arri' (Gu'layi'mni'n' baqsi'si'), Tapay (Surshaxanni'n' qi'zi'), Zinhar (Sarkopli' jigit), Qarada'w (Surshani'n' la'shker basshi'si') si'yaqli' bir qansha obrazlardi' wo'z woyi'nan kirgizip da'stan syujetine do'retiwshilik qatnas jasag'an. Da'standag'i' Juri'n obrazi' pyesada satqi'n da'rejesinde su'wretlengen. Wol Gu'layi'mg'a ashi'q boladi', a'rmani' iske aspag'annan son' Surshaxang'a sati'ladi'. A'shir, Amanqul da Juri'n ta'repinde boladi'.

Pyesani'n' tiykarg'i' maqseti Gu'layi'm ha'm wol basqarg'an qi'zlar topari'ni'n' tuwg'an jerdi su'yiwi, woni' si'rtqi' dushpannan qorg'awi' ha'm xali'qlar dosli'g'i'n bekkemlewi qusag'an patriotli'q ha'm teren' gumanistlik ideyalardi' sa'wlelendiredi.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. A'.Shamyratov a'debiyati'mi'z tariyxi'na qanday u'les qosti'?
2. Shayi'r ha'm jazi'wshi' si'pati'nda qanday shi'g'armalar do'retti?
3. «Qi'rq qi'z» pyesasi'nan «Qi'rq qi'z» dramasi'ni'n' wo'zgesheligi nede?
4. Pyesa qaharmanlari'ni'n' unamli' ha'm unamsi'z ha'reketlerine pikirlerin'izdi bildirin'.
5. Pyesani'n' mazmuni'n ayti'p berin' ha'm qaharmanlari'na si'patlama berin'.

JOLMURZA AYMURZAEV

(1910 — 1996)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Jolmurza Aymurzaev — XX a'sirdegi qaraqalpaq a'debiyati'ni'n payda boli'w, qa'liplesiw ha'm rawajlani'w basqi'shlari'nda, wo'zinin' mazmunli'q jaqtan bay, ko'p janrli' poeziyali'q, prozali'q ha'm dramali'q shi'g'armalari' menen salmaqli' u'les qosqan iri tulg'alari'ni'n biri. J.Aymurzaevti'n' awi'l diyqani'ni'n' quwani'shi'n su'wretlegen «Senin' toyi'n' Pirimbet» qosi'g'i' 1927-j'i'li' jazi'ldi'. Bul haqqi'nda shayi'r «A'yne won jetige tolg'anda jasi'm, qosi'q jazi'w boldi' inta-i'qlasi'm» dep jazadi'. Shayi'r «Teatr tuwi'lg'an wotawi'm menin'» degen qosi'g'i'n da birinshi qosi'g'i'ni'n' shi'qqan waqti'n «Sa'ne

mi'n' tog'i'z ju'z jigirma jetti» dep ko'rsetedi. Solay yetip, J.Aymurzaevti'n' 1927-j'i'ldan baslang'an do'retiwshiligi 1996-j'i'llarg'a shekem dawam yetip, yag'ni'y jazi'wshi' 70 ji'lg'a shamalas waqi't ishinde qa'lemin qoldan tu'sirmey wo'zinin' ko'rkem shi'g'armalari' menen yelge xi'zmet yetti.

J.Aymurzaev 1910-j'i'li' Shi'mbay rayoni'ni'n' ha'zirgi Qasi'm A'wezov ati'ndag'i' ijara xojali'g'i'nda tuwi'ladi'. Wol ata-anasi'nan jaslay jetim qali'p, da'slep mektep-internatta (1922 — 26) ta'rbiyalansa, 1926 — 27-j'i'llari' Shi'mbaydag'i' «Kommuna» mektebinde woqi'ydi'. 1927 — 32-j'i'llari' To'rtku'ldedi pedtexnikumda woqi'p pitkerip, Taxtakopi'r rayoni'nda mug'allim boli'p isleydi. 1935 — 39-j'i'llari' Moskvadag'i' ko'rkem-wo'ner instituti'nda woqi'ydi'. 1942-j'i'lg'a shekem Qaraqalpaqstan Jazi'wshi'lar awqami'nda juwapli' xatker boli'p isleydi.

J.Aymurzaev 1942 — 44-j'i'llari' Yekinshi jer ju'zilik uri'sqa qatnasadi' ha'm Iranda xi'zmet yetedi. Sol waqi'ttag'i' jazi'wshi'lardi'n' ko'pshiliginin' derlik uri'sqa ketiwine baylani'sli' hu'kimet woni' 1944-j'i'li' shaqi'rti'p aladi'. Mine, sonnan keyin 1944 — 54-j'i'llari', 1958 — 62-j'i'llari' Qaraqalpaqstan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' basli'g'i', 1963 — 72-j'i'llari' O'zbekistan hu'jjetli ha'm ilimiy ko'pshilik filmler studiyasi'ni'n' Qaraqalpaqstan filiali'ni'n' basli'g'i' boli'p isleydi.

J.Aymurzaevti'n' shayi'r si'pati'nda «Qosi'qlar» (1935, 1936, 1938), «Ulli' Watan qosi'g'i'» (1939), «Tasqi'n» (1946), «Menin' bati'rlari'm» (1949),

«Qaharmanli'q gu'reske» (1942), «Shayi'r so'zi» (1949), «Jas a'wladlarg'a» (1951), «Shi'g'armalari'ni'n' yeki tomli'g'i'» (1980), «Wo'mir shaydasi'man» (1986), «Jetpis tog'i'zi'nshi' ba'ha'r» (1989) h.t.b. birneshe poeziyali'q toplamlari' basli'p shi'qti'.

Proza tarawi'nda «Quwat», «Abadan» «Kelin» «A'miwda'rya boyi'nda», «Qi'zketken», «Muhabbati'm adamlar», «Jetimnin' ju'regi», «Ma'nziller» si'yaqli' gu'rrin', povestleri ha'm romanlari' menen xalqi'mi'zg'a jazi'wshi' si'pati'nda tani'ldi'.

Jazi'wshi' dramaturgtin' «Aygul-Abat», «Berdaq», «Qa'dirdan doktor», «Ra'wshan», «Ha'kisliler», «Sheberxanni'n' shi'rmawi'g'i'», «Baxi't bulag'i'» pyesalari' teatr saxnalari'nda qoyi'ldi'.

J.Aymurzaev 1934-ji'ldan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi' boldi'.

J.Aymurzaev Qaraqalpaqstan (1974) ha'm O'zbekistan (1981) xali'q jazi'wshi'si', «Aygul-Abat» dramasi' ushi'n Berdaq ati'ndag'i' ma'mleketlik si'yli'qti'n' laureati' boli'wg'a yeristi.

Shayi'rdi'n' uri's da'wirinde teren' patriotizm ruwx'i' menen jazi'lg'an yen' jaqsi' jawi'ngerlik lirikalari'ni'n' biri «Uli'm ti'n'la» qosi'g'i' boldi'. Bul qosi'qta Watan ushi'n jani'n qurban yetiwge ha'm dushpan menen gu'reske tayar turg'an ma'rt adamni'n' obrazi' jasaladi'.

Dushpan jerlerimizdi basi'p alg'an qi'yi'n bir payi'tlari' J.Aymurzaev «Ti'n'lan'i'zlar» qosi'g'i'n jazadi'. Qosi'qta waqi'yani' bayanlawdan go're, konkret su'wretlew basi'm boli'p, xali'qti' dushpang'a qarsi' gu'reske shaqi'ri'w ideyasi' ku'shli beriledi:

Ti'ni'shli'qti' su'ygen bolsan', azatli'qti'n' da'min tati'p,
Uwi'z yemgen bala sesti shi'rqi'radi', ti'n'lan'i'zlar!
Awi'r ku'nler keldi mine, qorg'a woni' qa'ha'rlenip,
Jerde, suwda, tawda qanlar burqi'radi', ti'n'lan'i'zlar!

Usi'layi'nsha bul yeki qosi'q ta shaqi'ri'q, su'ren usi'li'nda do'retilip, adamlardi'n' ju'regine teren' qozg'aw salad'i', xalqi'mi'zda dushpang'a qarsi' wo'shpenlilik sezimlerin woyati'p, wolardi' jaw u'stinen jen'iske yerisiwge bag'darlaytug'i'n azamatli'q lirikani'n' yen' jaqsi' u'lgilerinin' biri boli'p qaldi'.

Sunday-aq shayi'r «Fronttan xat», «Atasi' menen balasi'» qosi'qlari'nda da wo'z yelin dushpannan tazarti'wg'a tayi'n turg'an xalqi'mi'zdi'n' ma'rt ha'm bahadi'r ullari'ni'n' niyeti haq yekenligin, wolardi'n' ata-ana ha'm Ana — Watan aldi'ndag'i' perzentlik sezimlerin sheber asha alg'an.

Shayi'rdi'n' bunnan basqa da «Ukraina wot ishinde», «Polina Ukraina qi'zi'», «Ulli' toyg'a baraman», «Kira», «Tuwi'sqan Ukraina xalqi'na» degen qosi'qlari'nda da jaw ishinde qalg'an dos-tuwi'sqan xali'qlarg'a bolg'an dosli'q ha'm tuwi'sqanli'q, joldasli'q sezimlari isenimli su'wretlengen.

J.Aymurzaev uri's ji'llari'nda «Bati'r», «Tu'rkmen qi'zi' Narjan», «Wot ishinde», «Tamara», «Politrak Polatov», «Tuwi'sqan polk», «Shamurat shabandoz» poemalari'n jazdi'. Bul poemalardi'n' ba'rli'g'i'nda da adamlardi'n' yerlik isleri su'wretlenedi.

Shayi'rdi'n' uri'stan son'g'i' ji'llari' «Keldi ku'tken ku'nimiz», «Uri's pitti», «Baxi'tli' zaman», «Jasasi'n dosli'q» «Shi'mbay» h.t.b lirikali'q qosi'qlari' ulli' jen'is temasi'na, ja'ne de yelimizdegi jan'a wo'zgerislerge, miynet adamlari'ni'n' turmi'si'na ha'm ta'biyat go'zzalli'g'i'na arnap jazi'ldi'.

70 — 80-ji'llarg'a kelip shayi'rdi'n' lirikali'q qosi'qlari' ideya-tematikali'q, ko'rkem su'wretlew usi'llari' menen de a'dewir da'rejede wo'skenligin «Shi'g'armalari'» ni'n' I tomi'na kirgen (1980) lirikali'q qosi'qlari' menen «Wo'mir shaydasi'man» (1986) toplami'ndag'i' qosi'qlari' mi'sali'nda ko'riwimizge boladi'.

O'zbekistan ha'm Qaraqalpaqstan xali'q jazi'wshi'si' Berdaq ati'ndag'i' si'yli'qti'n' laureati' J.Aymurzaev ulli' insan, a'jayi'p talant iyesi, O'zbekistan ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi'na miyneti sin'gen ko'rkem-wo'ner g'ayratkeri Qi'di'rbay Sayi'povqa arnap «Qi'di'rbay Sayi'pov» poemasi'n jazadi'. Bul poemada Qaraqalpaqstan Respublikasi' su'wretlew wo'nerinin' ulli' tulg'asi', xudojnikler awqami'n sho'lkemlestiriwge basshi'li'q yetken qaraqalpaq xalqi'ni'n' milliy xudojnigi Qi'di'rbay Sayi'povti'n' do'retiwshilik sheberligi, izleniwshen'ligi maqtani'sh penen so'z yetiledi.

ULI'M TI'N'LA

Uli'm ti'n'la! Ju'rmen maydan ishinde,
Iynimde bar jarqi'rag'an jaw-jaraq,
Yeger jawdi' jeksen yetip barmasam.
Sen yesapla wonnan wo'lim jaqsi'raq.

Uli'm ti'n'la! Babalardi'n' so'zi bar,
Ma'kani'n'a kirgen jawdi' aydap shi'q.
Jawlar ushi'n hasla miyrim bolmasi'n,
Ko'zlerin woy, ju'regine nayza ti'q.

Uli'm ti'n'la! Bul jen'iske jollama,
Ju'regimde i'za kegi qaynag'an.

Men bilemen jerdi basi'p jati'r jaw,
Qang'a qumar qasqi'r, qang'a toymag'an.

Uli'm ti'n'la! Qasqi'r qozi' dushpani',
Sen qozi'msan', senin' ushi'n men qorg'an,
Watani'mnan quwmaq ushi'n dushpandi',
Kerekli jerinde bolaman qurban.

Uli'm ti'n'la! Ko'kten jawar qorg'asi'n,
Qi'li'shlardan sel-sel boli'p ag'ar qan,
Xalqi'm ushi'n, baxti'm ushi'n, sen ushi'n,
Pida' bolsi'n jan a'ken'nen shiyrin jan.

Uli'm ti'n'la! Jawdi' jen'ip baraman,
Sel-sel boli'p qan aqsada qoyni'mnan,
Qara ko'zim perzentim dep su'ygende,
Yerkelersen', qushaqlarsan' moyni'mnan.

TI'N'LAN'I'ZLAR

Aspan-asti' astan-kesten, qorg'asi'nnan jawi'p jawi'n,
Jerdin' beti aywan-jaywan, shuwladi' ses, ti'n'lan'i'zlar!
Ji'ldi'ri'mlar jalt-jult yetip, ko'k gu'mbezdin' julqi'p bawi'n,
Jali'n lawlap a'ydarhaday ti'nbadi' hesh, ti'n'lan'i'zlar!

Taslar yerip, wayran boli'p, toplar jardi' Karpat tawi'n.
Taw-quslari' zar ji'ladi', yerteli-kesh ti'n'lan'i'zlar!
Ti'ni'shli'qti' su'wgen bolsan', azatli'qti'n' da'min tati'p,
Uwi'z yemgen bala sestis shi'rqi'radi', ti'n'lan'i'zlar!

Awir' ku'nler keldi mine, qorg'a woni' qa'ha'rlenip,
Jerde, suwda, tawda qanlar burqi'radi', ti'n'lan'i'zlar!
Aqi'li' bolsa jiberme sen, adamgershilik ari'n sati'p,
Hasli' jaman iytler ha'r waq quti'radi', ti'n'lan'i'zlar!

Ten'iz tuwlap, shaqmaq shag'i'p, dawillatti'n' atlang'anda,
Bedew atlar doynag'i'na, qulaq sali'p ti'n'lan'i'zlar!
Bag'i'-bostan, hasi'l-jerdi, ko'p bati'ri'p qoyman' qang'a,
Qan ushi'n-qan, jan ushi'n-jan, jawdan ali'p, ti'n'lan'i'zlar!

Woylap qaran', jesir beriw-nishter kibi batar jang'a,
Xali'q a'detin-tariyxlarda, yadqa ali'p ti'n'lan'i'zlar!
Alg'i'r sun'qar minip ali'p, ko'k qoyni'nda ushsi'n ullar,
Jarq-jurq yetken jasi'llardi'n' i'sqi'rg'ani'n ti'n'lan'i'zlar!

Temir tuyaq tulpar minip, jawg'a jali'n shashi'n ullar,
Uralag'an dawi'slardi'n' jan'lag'ani'n ti'n'lan'i'zlar!
Ku'n Shi'g'i'stan jarqi'ldati'p, bati'stan nur shashi'n, ullar,
Quwat boli'p, jen'is ji'ri'n sayrag'ani'n ti'n'lan'i'zlar!

Biraq jen'is wo'zi kelmes, qurban bolar neshe janlar,
Qurban bolg'an doslar so'zin tariyxi'nan, ti'n'lan'i'zlar!
Ana-Watan ha'm xali'q ushi'n, sel-sel boli'p, ag'ar qanlar.
Azatli'qti'n' qi'ranlari'n mehribannan, ti'n'lan'i'zlar!

QI'DI'RBAY SAYI'POV

(poemadan u'zindi)

1.

Seni yeslesem gu'ller terгим keledi,
Muzeylerge bari'p ko'rgim keledi,
Yegiz kibi birge ju'rgen ku'nimdi,
Jas a'wladqa ayti'p bergim keledi.

Kishi'peyil, aq ko'kirek mu'layi'm,
Ko'rgende ashi'lar kewil sarayi'm,
Qarshadaydan qasi'mda yedi, Qi'di'rbay,
Ju'rek su'ygen jas wo'mirin jazayi'n!

Jazdi'n' ku'ni jelpingen jel, jipek jel,
Jang'a ra'ha't bag'i'sh yeter biyma'lel,
Biz ju'rippi'z aymag'i'nda araldi'n',
Qi'di'rbaydi'n' ata-anasi' bolg'an jer.

I'rg'ali'si'p basqan jerdi'n' bo'legin,
Ati'zlarda alti'n masaq, mol yegin,

Ta'biyatti'n' tu'n'gi suli'w ko'rkine,
I'shqi' ketip, shulg'i'p turdi' ju'regi.

U'ndemeydi aqi'l huwshi' dalada,
Ko'z ni'shani' saylar menen salada,
Ko'zge i'si'q ko'ringendey ko'rkemlik,
Yesine bul ulli' yeles salama?!

Bazda turi'p qali'p, uzaq woylani'p,
Bazda a'tirapqa qarap urlani'p,
Bazda ko'kti, a'l-aspandi' go'zleydi,
Jas bu'rkittey ushpaq ushi'n qomlani'p.

Aydi'n shalqar Araldi' da sharlaydi',
Aq jol tolqi'n arg'i'maqtay harlaydi',
Uzaq-uzaq, buldi'r-buldi'r ko'ringen,
To'belardi, biyiklerdi barlaydi'.

Jas kewili ti'ni'm tappay talpi'ni'p,
Turg'an yan'li' keste si'zi'q tarti'li'p,
Bag'lar ko'zge buwdaq-buwdaq ko'riner,
Gu'jimler tur japi'raqtan «ju'k» arti'p.

Ma'n'gi ashi'ldi' yel ti'legi, yel baxti',
Ko'zi toymas ko'rip turg'an yelatti',
Tu'n ta'biyat tu'rli tu'ske bo'lenip,
Qulpi' do'nip ko'rinip tur ay jaqti'.

Asqar tawlar a'lwan-a'lwan qabatli',
Qi'zi'llang'an qi'rman yan'li' qi'mbatli',
Aq qag'azg'a tu'sirsem dep barli'g'i'n,
Woylanadi' suli'w jigit si'mbatli'.

Bag' ishinde wo'sip turg'an bir gu'ldin',
Shaqasi'nda sayrap turg'an bu'lbu'ldin',
Ba'ri tur g'oy qi'l qa'lemnin' ushi'nda,
Keregindey shayi'rli'g'i' bay tildi'n'.

So'ylar yedi Qi'di'rbayda qi'l qa'lem,
Ku'ndey ku'lip turg'anday-aq bar qa'lem,
Der yedi yer, — bul du'nyadan mol da'mem,
Shayi'rlarday sheshen boli'p tuwi'lsam.

Qi'yal yetip buzbay suli'w sayrani'n,
Araladi' sala menen saylari'n,
Sol ju'rgende aymag'i'nda araldi'n',
Bilip aldi'm ju'rektegi a'rmani'n.

Ko'zdi tartqan ko'rkem suli'w dalani'n',
Ti'n'ga wornag'an a'lwan-a'lwan qalani'n',
Teren' woylap wo'tken, keler wo'mirdi'n'—
Ko'zim ko'rdi su'wretlerdi salg'ani'n...

2.

Wo'rnekli yel — ulli' wo'mirdi'n' wo'rinde,
Tebirendirip turg'an yeldin' jerinde.
Qi'di'rbayg'a tag'i' talay joli'qti'm,
Woti'r yeken teatrdi'n' to'rinde.

Sag'i'ng'anday saxnag'a qarasam,
Suli'w ko'rinis tartqan yeken worasan.
Jani'p, ku'yip juwap berdi bawi'ri'm,
Buni'n' ne dep Qi'di'rbaydan sorasam.

— Anaw, Aral, mine Yernazar qorg'ani',
Ma'rtlik penen bolg'an yeldi'n' qurbani',
Tap usi'man Yernazardi' atqan jer,
Yel perzenti jer qushaqlap jatqan jer.

Dep Berdaq pyesani'n' maketin du'zip,
Kemisin tolti'ri'p, arti'g'i'n gu'zep,
Saxnani'n' ustasi' sheber Qi'di'rbay,
Talanti'n ko'rsetti bari'nsha bezep.

Atani'n' saqali'n, anani'n' shashi'n,
Babalardi'n' woqi'p, da'stu'r murasi'n,

Aqi'l woyi' menen birdey du'zetti,
Jan'a jaylar menen yeski murasi'n.

Qi'di'rbay qoli'nan qulpi' gu'l yendi,
Saxnami'z suli'wlani'p gu'llendi,
Ar-nami'sli' uldi', tasqi'n talantti',
Xali'q umi'tar ma su'yikli uldi'...

3.

Qi'di'rbaydi'n' Juman tuwg'an ag'asi',
Juman jaqsi' adam hesh joq bahasi',
Kishipeyil, aq ko'kirek, hasi'l jan,
Jaylag'ani' Aral teni'z jag'asi'.

Juman jastan Qi'di'rbaydi'n' panasi',
Misli kishkentaydan ata-anasi',
Qi'di'rbaydi' jaslayi'nan woqi'ti'p,
Wo'ssin degen ulli' tilek sanasi'.

Qapa bolma jan bawi'ri'm, ku'ndey ku'l,
Usi' bastan dos-dushpandi' tani'y bil,
Qi'di'rbaydi' balasi'nday saqladi',
Janday su'ygen jan jen'gesi Wori'ngu'l.

Jas basi'nan ta'rbiyalap wo'sirdi,
Kiyindiridi, qoldan pallar ishirdi,
Qi'di'rbaydi' tun'gi'shi'nday a'lpeshlep,
Yerkelese balali'g'i'n keshirdi.

Qi'di'rbaydi'n' wo'sip sezim-sanasi',
Wo'rnek boldi' wo'mirinin' sanasi',
Tashkentegi ustazlarg'a tani'li'p,
Wo'sip shi'qti' Qaraqalpaq balasi'.

Bir ku'n yedi wo'mirimnin' bos ku'ni,
Tap usi' ku'n kewilimnin' bos ku'ni,
Qi'di'ri'p bardim Qi'di'rbaydi'n' u'yine ,
Quwani'sti'q kelgen yan'li qos ku'ni.

Apaq-shapaq boli'p qaldi'q so'ylesip,
So'zler ketti bir-birine u'ylesip.
Ha'r sapari' alti'n sandi'q ashi'lar,
Buri'nnan-aq ju'rek ketken ju'ylesip.

— Jolmurza ag'a, — dep so'z baslap Qi'di'rbay,
Irkildi de qaldi', son'i'n aytalmay,
Nege yekenin bilmey, men de qi'si'ldi'm,
Dedi — bu'gin shi'qti'm heshbir jata almay...?!

— Ne bop qaldi', salamatli'q sawli'q pa?!
— Ko'zim tu'sti bir qi'zi'lsha jawli'qqa...!
— Qarag'i'm-aw tani'sti'n'ba buri'nnan,
— Wo'z-wo'zime dep ju'rippen hawli'qpa!

— Ati' jo'nin bolarma yeken biliwge?!
— Bir wa'deni qoyi'p yedik bu'ginge!
— Nokiste me, qi'zalaqti'n' ati kim?
— Ati' Za'wre, qayi'l wo'mir su'riwge!

Bir-birine bop yekewi janajan,
Yerli-zayi'p wo'mir su'rди jan'adan,
Su'ygen ju'rek saltanatli' ku'n ko'rip,
Yeki jas jasay berdi mehriban!

... Woy qi'yali' ma'nziline jete almay,
Woy tolqi'ni' menen tu'nde jata almay,
Wo'tken a'si'r , wo'rtengen jer wo'rtli yel,
Ko'z aldi'na kelip turar qatarlay.

Wo'tken wo'mir, ata-baba, anami'z,
Uzaq bolsadag'i' da'wir arami'z,
Sali'w ushi'n wo'tken wo'mir su'wretin,
Qi'l qa'lemdi birden qolg'a alami'z.

Wo'z u'yinde ustaxana ishinde,
Usi' bi'yi'l iyul ayi'ni'n' ishinde,
Talwaslani'p tolg'anadi' Qi'di'rbay,
Ulli' woyda ku'ndiz benen keshinde.

Ten'izlerde tolqi'n basa suw betin,
U'yrek g'azlar iyeleydi ko'l shetin,
Bir ku'nleri jazi'wshi'lar jayi'na,
Ali'p keldi Ku'noxjani'n' su'wretin.

Tu'nergen tu'nekten bir shi'raq qi'li'p,
A'debiyat wo'mirine bay qi'li'p,
Tawap yetip Ku'noxjani'n' su'wretin,
Ko'rgen adam qaldi' birden jaqti'ri'p.

Tag'i' woy tuwi'p usi' ji'ldi'n' gu'zinen,
Ilham ali'p ha'rbir aytqan so'zinen,
Ay nuri'nda A'jiniyazdi' yesleydi,
Suli'w su'lder bir-bir ushi'p ko'zinen.

Uyqi'lag'anda tu'si boldi' A'jiniyaz,
So'zlerinin' basi' boldi' A'jiniyaz,
A'jiniyazdi' duyi'm jurtaq tani'tpaq,
Woylari'ni'n' yen' hasi'li' A'jiniyaz.

Sayran yetip kiyigindey dalani'n',
Talay si'zdi' tileginin' talabi'n,
Jil' ji'li'si'p aylar-ayg'a almasti',
Jag'a almadi' woyi'ndag'i' shi'rag'i'n.

Jas ju'regi tolqi'nlaydi', tuwlaydi',
Tuwlag'anda qos qulag'i' shuwlaydi,
A'jiniyazdi'n' tu'ri-tu'sin yeleslep,
Titirkenip tula boyi' juwlaydi'.

Bas qati'ri'p u'sh ju'z alpi's ku'ninde,
Uyqi'lamastan talay ku'tti tu'ninde,
Barli'q woyi', aqi'l-huwshi' berilgen,
Aytar so'zi A'jiniyazdi'n' jo'ninde.

Ra'n'-ba'ren' boyaw kisti qolg'a ali'p,
Bir woyi'nan bir woy tuwi'p jan'ari'p,
Aqi'ri'nda A'jiniyazdi' tapqanday,
Su'wret saldi', isi ketti won'lani'p.

Jas su'wretshi ashi'p tariyx tomlari'n,
Talang penen nurlandi'rdi' tan'lari'n,
Wo'tmishtegi babalarg'a jan berip,
Yeritkendey qi'sti'n' qatqan ton'lari'n.

Jan bawi'ri'm wo'zi yedi wo'nerpaz,
Jandi' su'ygen jadi'rag'an kewli jaz,
Qayta do'rep bizin' jan'a zamanda,
Biz benen bir Ku'nxoja ha'm A'jiniyaz.

... Mi'n' tog'i'z ju'z jetpis yekinshi ji'li',
Oktiyabr ayi'ni'n' jigirma biri,
Qi'di'rbay biz benen ma'n'gi xoshlasi'p,
Yerte qazan urdi', bag'i'nda gu'li.

Sol ku'ni yadi'mda zarli' u'n shi'qqan,
Qap-qara bult qaplap aspan tunshi'qqan,
Qi'di'rbay biz benen ma'n'gi xoshlasi'p,
Bult arti'na jasi'ri'ndi' ku'n shi'qpay.

Haqi'yqatli'q azamatti'n' tiregi,
Urpaqlari' aman bolg'ay tilegim,
Wo'zi wo'lgen menen isi wo'lmeydi,
Jaqsi'larda Qi'di'rbaydi'n' ju'regi.

Yanvar, 1982-ji'l.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. J.Aymurzaev ko'rkem a'debiyatti'n' qaysi' janrlari'nda qa'lem terbetti?
2. Shayi'rdi'n' 20 — 30-ji'llari' do'retilgen qanday shi'g'armalari'n bilesiz?
3. Yekinshi ja'ha'n uri'si' ji'llari'nda qaysi' shi'g'armalari'nda watandi' qorg'aw ideyasi' menen jawi'ngerlerdi ma'rtlik islerge shaqi'ri'w ken'nen sa'wlelendi?
4. Shayi'rdi'n' usi' da'wirde qanday poemalari' shi'qti'?
5. Uri'stan son'g'i' ji'llardag'i' lirikalari'nda qanday temalar su'wretlendi?
6. Shayi'r «Uli'm ti'n'la» qosi'gi'nda qaysi' da'wir waqi'yasi'n so'z yetedi?
7. A'ke wo'z uli'na Watan aldi'ndagi' wo'z wazi'ypasi'n qalayi'nsha uqti'radi'?
8. «Qasqi'r qozi' dushpani» degen qatarlarga teren' itibar berin'.
9. Qosi'qti' yadlap ali'n'
10. Shayi'r «Ti'n'lan'i'zlar» qosi'gi'nda xali'qti' qanday ulli' maqsetlerge shaqi'radi'?
11. Xudojnik «Qi'di'rbay Sayi'pov» poemasi'n woqi'p, ayti'p berin'.
13. Wol yen' da'slep kimlerdin' su'wretin sali'n'.

KARAMATDIYIN SULTANOV

(1924 — 1989)

Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Talantli' prozaik jazi'wshi' K.Sultanov 1924-ji'li' Moynaqta Aqda'rya awi'li'nda tuwi'ldi'. Wol 1941-ji'li' Shi'mbaydag'i' pedushilisheni pitkerip awi'lda mug'allim, rayonli'q «Qi'zi'l bali'qshi» gazetasi'nda (1947 — 49) a'debiy xi'zmetker boli'p islese, 1949-1974-ji'llar arali'g'i'nda respublikami'zdi'n' baspa so'z woraylari'nda «Qi'zi'l Qaraqalpaqstan» (ha'zirgi «Yerkin Qaraqalpaqstan») gazetasi'nda xabarshi', «Jas Leninshi» (ha'zirgi «Qaraqalpaqstan jaslari'») gazetasi'nda ha'm radio komitette bo'lim basli'g'i' lawazi'mlari'n atqaradi'. K.Sultanov 1960-ji'ldan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi' yedi. Woni'n' shayi'r si'pati'nda «Waqit qosi'qlari'» (1949), «Da'wir ta'riyipi» (1969), «Alti'n da'wir» (1983) qosi'qlar toplamlari', proza tarawi'nda birneshe osherkleri ha'm gu'rrin'leri, «Aqda'rya» (1962), «A'jiniyaz» (1967) romanlari' menen «Ag'alardi'n' a'n'gimesi» (1968) memuarli'q shi'g'armasi' basi'li'p shi'qti'. Jazi'wshi'ni'n' «Aqda'rya» ha'm «A'jiniyaz» romanlari' rus ha'm wo'zbek tillerinde de ja'riyalandi'.



K.Sultanovti' ken' woqi'wshi'lar ja'miyetshiligine ideya-tematikasi' ha'm ko'rkem wo'zgesheligi menen de jaqi'nnan tani'tqan shi'g'armalari'ni'n' biri «Aq da'rya» romani'.

Bul romanda tiykari'nan bir awi'l adamlari'ni'n' uri's da'wirindegi pida'kerlik miynetleri su'wretlenedi. Wondag'i' qaharmanlardi' bir-birinen joqari' yamasa to'men qoyi'wg'a bolmaydi'. Romandag'i' Ja'miyla, Jumabay, Qaliyla, Tilemis Saburov, Ajar, Ma'teke ba'ride wo'z isinin' mamani'. Wolardi'n' maqseti bir — wolda bolsa ten'izden mol bali'q awlap, frontqa jaqi'nnan ja'rdem beriw ha'm sol arqali' jen'isti tezletiw. Soni'n' ushi'n wolar «Sawashtag'i'lardi'n' xi'zmeti bizden won yese awi'r-g'oy, biz nesine miynetten qashami'z» — deydi.

Romandag'i' ha'rbir adamni'n' xarakteri menen is-ha'reketleri wog'ada isenimli su'wretlengen.

Romandag'i' barli'q waqi'yalar Ja'miylani'n' a'tirapi'nda so'z boladi'. Jazi'wshi' Ja'miyla obrazi' arqali' uri's da'wirinde ha'r qanday qi'yi'nshi'li'q-larg'a shi'dam bergen miynette ma'rt, hadal, wo'z yerine wopadar, haq so'zli, miyirman hayal-qi'zlari'mi'zdi'n' jarqi'n kelbetin su'wretlengen.

Jumabay obrazi' arqali' wo'z isine puqta, kem so'zli, hadal ha'm miynetkesh insanni'n' kelbeti jasaladi'. Wol Ja'miyla menen bali'q awlap ju'rip, bo'lingen muzda birneshe ku'n qali'p qoyg'anda da, wog'an qi'yanet yetiwdi woylamaydi'. Wol dosti' Saparg'a sadi'q. Sapardi' wo'ldi degen xabardi' yesitiwden Ja'miylag'a u'yleniwge bolar yedi. Lekin wo'ni'n' adamgershilik ar-nami'si' bug'an jol qoymaydi'. Sapar fronttan kelgennen son' wo'sek so'zge yergende de wog'an tu'sindirip woti'rmaydi'. Wol frontqa ketip, uri's maydani'nda qaza boladi'.

Jazi'wshi'ni'n' «Aq da'rya» romani'n woqi'g'anda wondag'i' ha'r bir qaharmanni'n' obrazi' ha'm is-ha'reketleri yadta qaladi'. Sebebi, jazi'wshi' sol da'wirdegi xalqi'mi'zdi'n' pida'kerlik miynetlerine qosa bay u'rp-a'det da'stu'rlerin, bir-birine bolg'an dosli'q ha'm mehribanli'q qatnaslari'n sheber ha'm isenimli su'wretley alg'an. Jazi'wshi' bul shi'g'armasi' ushi'n Respublikali'q Berdaq ati'ndag'i' ma'mleketlik si'yli'qti' ali'wg'a miyasar boldi'.

Tuwi'sqan xali'qlar a'debiyati'nda Aybek «Nawayi'» romani'nda Nawayi' obrazi'n, A'. Yakubov «Uli'g'bek g'a'ziynesi» romani'nda Uli'g'bek obrazi'n, M.A'wezov «Abay joli'» romani'nda Abay obrazi'n, B.Seytaqov «Maqti'mquli'» romani'nda Maqti'mquli' obrazi'n, qaraqalpaq a'debiyati'nda Wo.Bekbawlov «Beruniy» romani'nda Beruniy obrazi'n do'retken bolsa, jazi'wshi' K.Sultanov «A'jiniyaz» (birinshi kitap) romani'nda birinshilerden boli'p qaraqalpaq a'debiyati'nda klassik shayi'rlari'mi'zdi'n' biri A'jiniyaz Qosi'bay uli'ni'n' obrazi'n do'retedi. Jazi'wshi' bul romani'nda A'jiniyazdi'n' jasli'q ji'llari'n sa'wlelendirgen. Romanni'n' basi'nda won to'rt jasar A'jiniyaz wo'zinin' qatar-qurbi'lari'na da'slepki jazg'an qosi'qlari'n woqi'p beredi. Bul qosi'qlar yele qam, pispegen boli'wi'na qaramastan, qarapayi'm xali'qti'n' ku'n-ko'risin, jasaw jag'dayi'n sa'wlelendirgenlikten ko'pshilikke unamli' ta'sir jasadidi'. Awi'ldi'n' yereseq adamlari' da jas shayi'rg'a u'lken hu'rmet ha'm isenim menen qaraydi'. Romanda A'jiniyaz obrazi'ni'n' qa'liplesiwi ha'm yele de teren' ashi'li'wi'nda Yesengeldi, Yernazar, Tawmurat, A'zbergen, Qabi'l, A'senbay, Pirim, Turi'm, Yerejep tentek h.t.b. bir qansha tariyx'i'y qaharmanlardi'n' is-ha'reketleri sheber qollani'ladi'.

Jazi'wshi' Yesengeldi obrazi'n tabi'sli' do'retedi. Wol bir waqi'tlari' biy bolg'an adam. Ha'zir qartaysa da xali'qqa duri's jol-joba berip awi'l arasi'ndag'i' ha'r qanday ala awi'zli'qlardi'n' aldi'n ali'wg'a ha'reket yetedi. A'jiniyaz wo'z pikirlerin ha'm keleshekтеgi a'rmanlari'n Yesengeldige ayti'p woylasqanda Xiywag'a bari'p medresede woqi'wi' kerekligin ma'sla'ha't yetedi. Xiywa A'jiniyazdi'n' sana-seziminin' wo'siwine ha'm du'nya tani'mi'ni'n' ken'eyiwine u'lken jol ashadi'. Wol bul jerde bilim ali'w menen birge

xali'qti'n' turmi's jag'dayi' menen jaqi'nnan tani'sadi'. Wol Xiywada alg'an bilimlari tiykari'nda tariyxi'y, filosofiyali'q, didaktikali'q, ashi'qli'q temasi'ndag'i' birneshe qosi'qlari'n do'retedi. Romanda shayi'r jasag'an tariyxi'y da'wir waqi'yalari'n ashi'wda A'jiniyazdi'n' ha'm tu'rkmen shayi'ri' Maqti'mquli'ni'n' qosi'qlari'nan da sheberlik penen paydalang'an.

A'JINIYAZ

(Romannan u'zindi)

* * *

Ku'n ulli' sa'ske waqti'. A'jiniyaz wotawda bir wo'zi aqshamg'i' ha'diyselelrdi bir-bir ko'zden wo'tkerip woti'r. Jas jigiti ju'zi qubi'li'p, ga' ji'miyadi, ga' a'lle nemege kewili irenjip, ajari' quwari'p, surlani'p ketedi. Woy tolqi'ni' jas balani' terbetedi.

Aqshamg'i' biyidin' awi'li'nan ku'yewlep qi'z ali'p kiyati'rg'an Xalmurat baydi'n' arbasi'na topi'lg'an baspashi' «yawmi'tlar», Yerjan, Tawmurat, A'jiniyaz, Pirim, A'zbergenler yedi. Tawi'qti'n' wortan'g'i' shaqi'ri'mi'nda Yerjan menen Ayzadani' Shomanay begligine qaray atlandi'ri'p qaytti'. A'kesi bunnan biyxabar boli'w kerek. Yesite qoysa bir uri'si'wi' bar. Wog'an balada moyi'nsi'ni'p, ta'wekel kemesine asi'li'p woti'r.

Yesikten Yelmurat axun kirip keldi. Ustazi'na ko'zi tu'siwden A'jiniyaz qol qawsi'ri'p, wo'rre turdi'. To'sek saldi'. Axun u'ydi'n' amanli'g'i'na dug'a woci'di'. Sha'kirtinin' salamatli'g'i'n soradi'.

A'jiniyaz ustazi' Yelmurat axunni'n' kelbetine ara-tura ko'zinin' qi'yi'g'i'n sali'p woti'r. Yeti semip, ko'zlerinin' nuri' aqquwaq tarti'p, betinin' almasi'nda, urti'nda a'jim si'zi'qlari' ayqush-uyqi'sh boli'p' barati'r yeken. «Ustazi'm qartayi'pti'-aw!» dedi ishinen.

— Jan'a sizge bari'p, sabaq ali'p qaytayi'n dep woti'r yedim — dedi sha'kirt.

— Ha'y, bizdegi bar ga'whardi' sarqi'p aldi'n' g'oy. Na'siyb yetsin balam! Yendi yesitken, sezgen ilim-wo'ner bolmasa, bar ilimimdi berdim, sizge balam! Yendi sol hasi'ldi' qalay jumsayman desen', yerik wo'zin'de...

Ustazdi'n' sha'kirtke artqan bul u'lken u'mitin ziyrek zeyinli bala da tu'sinip, «qulliq' ata!» dep worni'nan turi'p woti'rdi'. Ju'zi qa'pelimde borlattay do'nip ketti. Quwani'sh yepkininen ju'regi de a'jepta'wir soqti'. Bul, — ustaz aldi'ndag'i' a'depli sha'kirttin' alg'i'sqa miyasar bolg'an waqi'ttag'i' ju'rek tolqi'wi' yedi.

— Bilimnin' sag'asi' joqari' jaqta, balam! — dedi axun salmaqli' so'ylep. — Awa. Xiywada, Buxarada, Samarqandta... Nawayi', Fizuli', Bedillerden ko'p bilim alasan'. Wonnan ari' ketsen' Ja'miydin' sa'tirleri, Hafizdi'n' almastay g'a'zzelleri, Saadiydin' hikmetleri, Womar Hayyamni'n' tamasha rubayi'lari', A'biw Rudakiydin', A'biw Ibn Sina menen A'l Beruniydin' ilimiy tag'liymatlari'. Sizdi jети qat a'lemge tani's qi'la beredi... Biraq, medresege barmanan', Bozatawda woti'ri'p Ja'miy, Saadiylardi woqi'p tu'sine qoyarma yekensen'? Bag'ana aytti'm g'oy. Kitap g'aziynesi, ilim bulagi', — u'sh tilde: arab, parsi', tu'rk tillerinde. Bul tillerdi u'yrenbey, wo'tken dani'shpanlardi'n' g'a'ziynesin asha almassan', balam! Meni ustaz dep si'ylasan', bergен ken'esimdi ta'rk yetpesen', Xiywa ya Buxarani'n' medresesine bari'p, bir-yeki ji'l ta'lim ali'p qayt. Ilimdi suwday ishken neshe mudarrisler sonda, Irlandiy, arabiy, tu'rkey shayi'rlardi'n' ne qi'yli' «diywanlari'» sonda, medresede balam. Barsan' pa'tiya bereyin!

— Ag'am menen bir woylasayi'n ata.

— A'ken'iz benen woylasi'lg'an. Maqullasqanbi'z...

Axun ji'mi'yi'p ku'ldi. A'jiniyazdi'n' ko'zi jarq yetip, yeki qoli'n ko'kiregine qawsi'rди'.

— Qulli'q ata, qulli'q!

— Jay qoli'n'di'! — Yelmurat axun sha'kirtine dug'a yetti, — keter aldi'nda xabarlas.

— A'jep!

— Qaytaman wonda.

Axun worni'nan qozg'ala bergende sha'kirt worni'nan ushi'p turi'p, gewishin aldi'na a'kelip qoydi' da, hasani' qoli'na uslatti'...

* * *

Balani'n' ko'z-aldi'nan Xiywa, Buxarani'n' aspan menen talasqan nag'i'sli' biyik medreseleri sag'i'mlani'p wo'tip tur. Maqti'mquli'ni'n' qol jazbalari'na ko'z juwi'rtti'. Tu'rkmenin' ulli' ali'mi' da sonda woqi'g'an. Men de...

Usi' waqi'tta jas jigittin' ju'regine a'lle qanday bir i'shqi' sezimi shaypali'p ketti. Xiywag'a baraman dep ustazi'na wa'de yetip saldi'. Xanzadani' qa'ytedi: «Meni taslap qayda barasan», dep ko'zi mo'ltildep qi'z qarsi' aldi'na kelip tura qaldi'. Sol qi'zdan tu'sken ushqi'n ju'reginde g'i'jlap tur. Yesine alg'an sayi'n i'shqi' woti' lawlap, jigitti yelitip biyhal yetip barati'r. Qurbana'liy.. Joq, joq jatqa ko'zi qi'yg'isi' kelmeydi. Sol qi'z salg'an i'shqi', qoz ju'regi menen qosa pitip, yetine yerisip ketkendey...

I'shqi' ha'miri menen qoli'na alg'an qa'lemi aq qag'az betine muhabbat sherin to'ge berdi.

Ko'zime ko'rindi begler bir janan,
Shiyrin jani'm wotqa jaqti' da ketti.
Yalg'an joq, buw so'zde, ag'alar inan,
Mi'n' ji'lwa naz benen baqti' da ketti.
Uyqi'dan woyani'p, ko'rsem bir janan,
Kirpigi woq kibi, qaslari' kaman,
Aqi'li'mdi' ketirdim ko'rgen sol zaman,
Mag'an bir awi'r ju'k artti' da ketti...

Jazi'wg'a yerinbese, qi'zdi'n' ta'riypi-so'zi tawsi'lajaq yemes. «Bul bolmas!» dedi — «Sa'lemnama jollaw kerek»...

Jigit Maqti'mquli'ni' qoli'na ali'p, u'lgi izledi. Usi' maqu'l bolar...

I'lg'al yetip, biraz jerden jol asi'p,
Keshletip g'aybana yelin'e keldim,
Senin' i'shqi' woti'n', lawlap ulasi'p,
Labte pali'n', shiyrin tilin'e keldim.

Na'sip aydap keldim ta'nha' wo'zin'e,
Qa'lem qasli', toti'yaday ko'zin'e,
Ji'lli' juwap qaytarar dep so'zime,
U'mit arzi'w menen jani'n'a keldim.

A'jiniyaz qag'azdi' yeki bu'klep, kisesine saldi' da, baydi'n' awi'li'na ju'riw ushi'n kiyine basladi'.

Inisi Shaniyaz kirip keldi.

— A'jag'a, seni atam shaqi'ri'p ati'r.

— Ha'zir baraman, — dep A'jiniyaz shapani'n iynine jelbegey sali'p, u'lken u'yg'e kirip bardi'.

Qosi'bay to'rde kitap ashi'p woti'r yeken. Nurjamal qazan woshaq jaqta qap jamap woti'r. Sa'lem berip kirgen balasi'ni'n' kelbetine jalt qaradi'. A'kesinin' ko'zinin' nuri' salqi'n. Sheshesi de uwayi'mli' kisinin' pishiminde. Kewilsiz aldi'ndag'i' xi'zmetinde i'qlassi'z islep woti'r. A'jiniyaz won' japsarg'a bari'p woti'rdi'.

Qosi'bay balasi'ni'n' qas-qabag'i'nan, ajari'nan a'lle qanday bir na'rseni'n' sezigin tapqi'si' kelip, si'nshi'l ko'zlerin qadap woti'r.

— Balam, wo'tken aqsham qayda boldi'n'? Tan' atqanda kelip jatti'n' g'oy...

— Qi'di'rdi'q ag'a, biyamezil qaytti'm.

— Amanli'q qi'di'ri'spa ma yedi?

Tap usi' jerde A'jiniyaz ushi'n Nurjamal boli'sa ketti. Bag'anadan beri Qosi'baydi'n' yerjetken balasi'na Bergen sorawi'n jo'nsi'z ko'rip woti'rg'an wol, A'jiniyaz ag'asi'na qatti' so'z ayti'p salama dep qa'weterlenip woti'r yedi. Qosi'bayg'a kiyiligip so'yledi:

— Balan'di' qashang'i' baylap qoyasan'? Shu'kir jigit boli'p kiyati'r. «Biyamezil nege keldin'?» dewge qi'z yemes. Yerkek bala... Mereke-meyliske barg'an shi'g'ar.

Qosi'bay yejeskennen na'tiyje shi'qpaytug'i'ni'n sezdi de, ga'ptin' ushi'n basqa jaqqa burdi'.

— Yerjanni'n' qari'ndasi'n uzati'p barati'rg'anda bir topar adamlar talap, ali'p qashi'pti' g'oy. Woni' yesittin' be?

— Yesitpedim ag'a! Kim uzati'p ali'p barati'r yeken? — Wo'zine qayta soraw berdi. Qosi'bay i'zali' tu'rde ishinen: «Sen aman yemessen' g'oy!» dep teris qaradi'. Bir-birin bir maydan qas-qabaq penen bag'i'si'p woti'rdi'. A'kesi tag'i' jan'ag'i' ga'pke ushqi'ni'n shi'gardi'. — Bu'gin ustazi'n' keldi me?

— Kelip ketti.

Balasi'na gu'na tag'a almag'an so'n', pa'k ju'zine qarap woti'ri'p: «Keterde irenjitpeyin!» degen Qosi'baydi'n' ju'reginde atali'q rehim payda boldi'.

— Balam!

Men aqi'lsi'zli'q yetip jasi'mda medreselerge tu'se almadi'm. Na'mentay molla bul ku'ni awi'lda da ko'p. Awi'ldi'n' mektebin tawi'sti'n'. Yendi Xiywag'a bari'p, woqi'p qaytsan' qa'ytedi. Ustazi'n' menen yekewimiz usi'lay woylasi'p yedik.

A'jiniyaz a'kesinin' Xiywag'a jiberiwdegi maqset-miyzami'n jana tu'sindi. Wol yeldi qi'ymay qansha tawlansa da a'kesinin' woqi'wg'a alan' bolsi'n dep ali'sqa jiberip ati'rg'an woyi'n tu'sinip, «awi'lda tarti's, daw-ja'njeldin' arasi'nda wo'skennen, ilim alg'anda abzal g'oy!» degen atani'n' ken'esin maqul ko'rdi.

— Boladi' ag'a! Woqi'yi'n. Xiywag'a ma, Buxarag'a ma?

— Ha'zirshe jaqi'n jer — Xiywa maqul bolar.

Nurjamal, «nege kelisim berdin'!» degendey, balasi'na wodi'rayi'p qaradi'. Wonnan son' yerine bir alari'p qarap, gu'birlenip ton'qi'ldadi':

— Qarshaday balani' ata-ana bilmeytug'i'n jitirim bir jurtda jiberip... Bas awi'ri'p, balti'r si'zlari' bar... Xiywag'a atli' ketkende yari'm ayli'q jol.

A'jiniyaz ku'le shi'ray berip, ji'mi'ydi'.

— Qoy apa! Quday miynet bereyin dese, u'ydegi barma, du'zdegi barma. Jo'rgekke sali'p saqlag'anda tappay ma! Ustazi'mnan pa'tiya ali'p qoydi'm. Barayi'n!

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. Jazi'wshi' Ajiniyazdi'n' obrazi'n qalay su'wretlegen?
2. A'jiniyazg'a Xiywada woqi'wdi' kim ma'sla'ha't yetedi?
3. Romanda A'jiniyaz shayi'r wo'mirinin' qaysi' da'wirleri su'wretlengen?
4. Romandi' woqi'n' ha'm mazmuni'n' ayti'p berin'.
5. «A'jiniyaz» romani'nda klassik shayi'r di'n' wo'mirine tiyisli qanday waqi'yalar so'z yetilgen. Shi'g'armag'a qi'sqasha tu'sinik berin'.
6. A'jiniyazdi'n' tuwg'an yeline degen su'yispenhiligi qalay berilgen?
7. «A'jiniyazdi'n' doslari'» degen temada shi'g'arma jazi'n'?

«A'DEBIYAT TEORIYASI'NAN MAG'LUWMAT

Roman — turmi'sti', ja'miyetlik qubi'li'slardi', waqi'yalardi' ken' ko'lemde su'wretleytug'i'n shi'g'arma. Bul janr wo'zinin' ko'tergen ma'seleleri jag'i'nan da, turmi'sti' qamti'w masshtabi' menen de birneshe gu'rrin' ha'm povestlerdin' wazi'ypasi'n bir waqi'tti'n' ishinde atqara aladi'. Sonli'qtan da, roman janri' basqa janrlarg'a qarag'anda ku'ta' quramali' ha'm qospali', birneshe janrlardi' wo'zinin' boyi'na sin'irgen sintetikali'q si'patqa iye.

Qaraqalpaq a'debiyati'nda roman janri' milliy folklorli'q shi'g'armalardag'i', ha'r qi'yli' da'stanlardag'i', klassikali'q a'debiyattag'i' liro-epikali'q do'retpelerdegi geypara da'stu'rlerge iye bolsa da, al, shi'n ma'nisinde wol wo'tken a'sirdin' 50-jil'leri'ni'n' aqi'ri'na qaray qa'liplesip rawajlana basladi'. 1950-jil'lardag'i' qaraqalpaq prozasi'nda A.Begimovti'n' «Bali'qshi'ni'n' qi'zi'», J.Aymurzaevti'n' «A'miwda'rya boyi'nda», Wo'.Ayjanovti'n' «Aral qushag'i'nda» romanlari' da'slepki romanlarga mi'sal bolsa, son'i'nan T. Qayi'pbergenovti'n' «Son'g'i' hu'jim», «Qaraqalpaq qi'zi'», K.Sultanovti'n' «Aq da'rya», «A'jiniyaz», X.Seytovti'n' «Mashaqatli' baxi't» h.t.b. jazi'wshi'lardi'n' romanlari' menen izbe-iz toli'si'p bard'i'.

G'ALIM SEYTNAZAROV

(1927 — 1994)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. G'ali'm Seytnazarov ko'rkem a'debiyatqa wo'tken a'sirdin' 50-ji'llari talantli' shayi'r, qa'lemi jedel jurnalist, sheber prozaik jazi'wshi' si'pati'nda kirip keldi.

G'. Seytnazarov 1927-ji'li' Taxtako'pir rayoni'nda tuwi'ladi'. Ko'pshilik talant iyelerinin' ta'g'diri si'yaqli' woni'n' da balali'q ha'm jasli'q ji'llari' uri'stan aldi'n'g'i' ha'm uri's ji'llari'ndag'i' awi'r qi'yi'nshi'li'q-larg'a tuwra keledi. Jaslayi'nan ko'rkem a'debiyatqa qi'zi'g'i'wshi', zeyinli G'. Seytnazarov worta mektepte woqi'p ju'rgen ji'llari'-aq qosi'q jazi'w menen shug'i'llanadi'. 1943-ji'ldan baslap wo'z miynet joli'n

baslawi'sh klaslarda mug'allim boli'p islewden baslag'an wol 1944-ji'li' mug'allimler kursi'n, 1947-ji'li' bolsa Alma-atadag'i' jurnalistika kursi'n woqi'p pitkeredi. 1951-ji'ldan baslap rayonli'q gazetani'n' xabarshi'si', 1954 — 57-ji'llari' jaslar gazetasi'ni'n' xabarshi'si', 1957 — 63-ji'llari' respublikali'q radioesittiriw komitetinde bas redaktor, 1963 — 64-ji'llari' Qaraqalpaqstan jazi'wshi'lar awqami'nda juwapli' xatker wazi'ypalari'n atqarsa, hu'rmetli dem ali'sqa shi'qqang'a shekem 1964 — 90-ji'llari' Ma'mleketlik televidenie ha'm radioesittiriw komitetinde isledi. G'. Seytnazarov talanti'ni'n' a'yne jetilisken shag'i'nda 67 jasi'nda qayti's boldi'.

G'. Seytnazarov 1953-ji'ldan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi' boldi'.

Belgili talant iyeginin' «Da'slepki da'pter» (1960), «Yerlik belgisi» (1961), «Razlivtegi qos» (1968), «Si'r lasi'w» (1977), «Temir qazi'q» (1982), «Tan'lamali' shi'g'armalari'» I tomli'q (1985) poeziyali'q toplamlari' menen «Qi'zi'l qum novellasi'», «Jalg'i'z atli'» gu'rrin'leri, «Dawi'llar arasi'nan», «Gu'jim haqqi'nda qi'ssa», «Juldi'zli' tu'nler», «Bo'get», «Bir semyani'n' balalari'» povestleri menen «Ma'wsimler muqami'» romani' basi'li'p shi'qti'. Jazi'wshi' 1969-ji'li' Qaraqalpaqstang'a miynetini sin'gen ma'deniyat xi'zmetkeri, 1977-ji'li' O'zbekistang'a miynetini sin'gen ma'deniyat xi'zmetkeri, «Dawi'llar arasi'nan» povesti ushi'n Berdaq ati'ndag'i' Ma'mleketlik si'yli'qti' ali'wg'a yerisedi.

G'. Seytnazarovti'n' «So'nbese shayi'r shi'rasi'» «Waqi't ha'm adamlar», «Sag'i'ni'shtay sari' qumlar», «Si'r lasi'w» h.t.b. lirikali'q qosi'qlari' publicistika-

li'q su'wretlewlerge wog'ada bay boli'p keledi. Shayi'rdi'n' «Awi'l qatarlari'-nan», «Tuwi'lg'an jer», «Tuwi'lg'an jer woylari'», «Sag'i'ni'shtay sari' qumlar», «Alti'n bosag'am», «Aq wotawi'm», «Baxti' ba'lent respublikam», «Yellikqala da'pterinen» qosi'qlari'ni'n' ha'r birinde tuwi'lg'an jerdin' go'zzal ta'biyati', qaytalanbas wo'zine ta'n ta'biyiy wo'zgeshelikleri shayi'rli'q yosh penen ji'rlanadi'.

G'. Seytnazarov liro-epikali'q janrda da ti'ni'msi'z qa'lem terbetip «Qi'z bulaq», «Nadenka», «Atpas bolar aqquwdi'», «Su'yiw ji'ri'» balladalari'n jazg'an bolsa, «Sahra sazlari'», «Diyqan dala», «Si'rlasi'w», «Temir qazi'q» poemalari'n da do'retedi.

A'bu Rayxan Beruniy obrazi' qaraqalpaq prozasi'nda O.Bekbawlovti'n' «Beruniy» romani'nda, T. Seytjanovti'n' «Beruniy» piesasi'nda sheber su'wretlengen bolsa, G'. Seytnazarovti'n' «Temir qazi'q» poemasi'nda da avtordi'n' Beruniy jasag'an da'wirdi ha'm woni'n' obrazi'n jasawda ko'p miynet yetkenligi bayqaladi'.

Proza tarawi'nda jazi'wshi'ni'n' «Qi'zi'l qum novellasi'», «Dawi'llar arasi'nan», «Worali'w», «Jalg'i'z atli'», «Bo'get» si'yaqli' gu'rrin' ha'm povestleri de ha'zirgi da'wir qaraqalpaq prozasi'ni'n' rawajlani'wi'na salmaqli' u'les boli'p qosi'ldi'.

ATPAS BOLAR AQQUWDI'

(ballada)

Aspan asti'n nurg'a bo'lep,
Appaq alti'n tan' atadi',
Quwani'shqa qalg'an sho'llep,
Ko'l quslari'n woyatadi'.

Ay-hay go'zzal tirishilik!
Quslar neden jasqanadi',
Azan-qazan ko'l qushag'i',
Ta'rtipsiz xor baslanadi'.

Al aydi'nda yeki aqquw,
A'ste ju'zip ju'r nazlana,
Wolarg'a hesh jetpes qi'yqi'w,
Woyi'n salsa kerbazlana.

Ko'ldin' ko'rkin tolti'rg'anday,
Na'zer salsan' kelbetine,
Bazda qarap qumartqanday,
Ko'ldegi wo'z su'wretine.

Bir-birine moyni'n sali'p,
Nazlani'si'p qarasadi',
Yerkeligi mi'n' dolani'p,
Ta'biyatqa jarasadi'.

Aqquw moyi'ni' qanday go'zzal,
Su'wretlewge til jetpeydi,
Iyilse wol suwg'a ma'ttal,
Ko'l qurag'i'n ali'p jeydi.

Yeki aqquw woyi'n qursa,
Ta'biyatti'n' abzalli'g'i',
Nurli' tan'da kerbazlansa,
Tirishiliktin' go'zzalli'g'i'.

* * *

Adamlar ulli' deymiz g'oy,
Tabi'lar woni'n' mi'n' mini,
Awmasi'p keler ten'izg'oy,
Jaqsi'si' menen zuli'mi'.

Qos aqquw ju'zer aydi'nda,
Wo'mirge-wo'mir qosi'lg'an,
Su'n'giwdin' tag'i' aldi'nda,
Gu'rs yeti mi'lti'q tosi'nnan.

Ko'l jan'gi'rdi' ti'mi'qta,
Qorqi'ni'shi' ka'ramat,
Tu'sinbey zali'm quwli'qqa,
Tan' qaldi' aqquw sol zamat.

Qorqi'ni'shtan birewi,
Ko'lbep ushti' biyikke,
A'lle nede tilegi?
A'lle neni bilip pe?

Birewi qaldi' worni'nda,
Qos qanati' jayi'li'p,
Aq to'si jatti' aldi'nda,
Aydi'ndi' ju'zgen ayi'ri'p.

Gu'rs yetti mi'lti'q tag'i' da,
Aqquwg'a ushqan tiymedi,
Mo'ldirep ko'zi aydi'ng'a,
Jetim qus zar-zar a'yledi.

Jubi'n wol woylap qami'g'i'p,
Ju'regin qayg'i' tiledi,
Woljasi'na shadlani'p,
Mi'rji'yi'p mergen ku'ledi.

* * *

Shoq awi'l ko'ldin' jag'asi',
Bir jarasi'q tapqanday,
Ko'zge i'si'q dalasi',
Aq wotawlar aqquway.

Dey almaymi'z biraq ta,
Alpi's wotaw, alpi's u'y,
Bolmasa da ji'raqta,
Shetirekte jalg'i'z u'y.

Son'g'i' juldi'z batqanda,
Tu'rilip tu'n yetegi,
Jazdi'n' tan'i' atqanda,
Aqquw ushi'p jetedi,

Jalgi'z u'ydin' shettegi.
To'besinen tan' yerte,
Qalqi'p ushi'p a'dette,
Aylanadi' won ma'rte.

Joqlap sorli' jubayi'n,
U'y to'besin aylanar,

Qara ko'zde jas qali'n',
Ku'nler wo'ter, ay qalar.

Si'n'si'p u'shsa nalasi',
Na'restedey ko'riner,
Sawlap aqqan ko'z jasi',
Shan'araqqa to'giler.

Qayda ketti jubayi'm,
Mennen nege ayi'rdi'n'?
Tari'li'p ketti aspani'm,
Qanati'mdi' qayi'rdi'n'.

Si'n'si'ydi' aqquw usi'lay,
Qayi'si'p go'zzal si'n'si'ydi',
Jetimlik si'ri'n bilmegen,
Adamlar bar-aw mi'n' qi'yli'...

Si'n'si'ydi' jetim, izleydi,
Kelmeske ketken jubayi'n,
Usi'nday yetken wo'mirdi,
Zuli'mli'q ati' won'basi'n!

* * *

— Uyqi'mda sira' maza joq,
Aqquwdi'n' u'ni jat mag'an,
Wo'zime de wobal joq,
Yekewin birden atpag'an.

— Dep bir ku'n mergen ashi'wli',
Ti'rsi'yi'p ketip talag'i',
Mi'lti'g'i'n turg'an asi'wli',
Keregeden juli'p aladi'.

Juwi'ra shi'g'i'p go'zledi,
Ni'shana — jetim aqquw g'oy,
Mergennin' qanli' izleri,
Kelmedi-aw wog'an jaqti' woy.

Qon'si' ana keldi de,
Alqi'na sog'i'p ju'regi,
Iyterip taslap mergendi,
Mi'lti'g'i'n qag'i'p jiberdi.

Analar ba'rha sabi'rli',
Qi'ssada ashi'w ju'regin,
Ko'zinde qa'ha'r jali'ni',
Qi'sqasha aytti' tilegin.

— Jan qi'ynag'an adamlar,
Wo'zinin' jani'n qi'ynaydi',
Qang'a jerik nadanlar,
Woz qani'na da toymaydi'.

Ko'l yerkesi aqquwdi',
Za'lelsiz go'zzal a'jayi'p,
Aqquwdi' qurtsan' nabada,
Suw qaladi' azayi'p.

Suw bolsa-ma'n'gi wo'mirin',
Suw-tirishilik turag'i'n',
Aqquwdi'n' u'zsen' wo'mirin,
Suw quri'ydi' shi'rag'i'm.

Tirishilik joli' — mi'n' qi'yli',
Ashaber woni'n' bulag'i'n,
Atpas bolar aqquwdi',
Atpas bolar, shi'rag'i'm.

Tasla balam mi'lti'qti',
Tirishilik joli' mi'n' qi'yli',
Wo'mirdi su'ysen' mi'n' qi'yli',
Atpa balam aqquwdi',
Atpas bolar aqquwdi'!

* * *

Ti'nladi'n' ba a'ziz doslar,
Shi'n qobi'zi'n analardi'n'?

Nalasi' mol, da'stani' mol,
«Jetim qi'z di'n' «Aqquw zari'n?»»

Talay-talay ji'r aytadi',
Tolg'awi' mol toqsan tu'rli,
A'rman toli' si'r aytadi',
Jan'ari'p bir yoshqan ku'ni.

Yele de wol uran salar,
Ju'regin'di jawlap g'ana,
A'psanasi' qanat qag'ar,
A'wladlardan a'wladlarg'a:

— Tirishilik joli' mi'n' qi'yli',
Asha ber woni'n' bulag'i'n,
Atpas bolar aqquwdi',
Atpas bolar, shi'rag'i'm.
Wo'mirdi su'ysen' mi'n' qi'yli',
Atpa balam aqquwdi',
Atpas bolar aqquwdi'!

QI'S KO'RINISLERINEN

Bizin' awi'l arqada,
Qi's tan'i'nda qi'zi'q di'm,
Bir jag'i'nda Bo'rshi taw,
Bir jag'nda Qi'zi'l qum.

Ken' dalami'z-ken' jaylaw,
Aq ko'rpesin jami'lar,
Tu'ni menen aq boran,
Dalani' gezip sabi'lar.

Tan' ata boran tali'qsi'p,
Ti'p-ti'ni'sh qa'ddin uslaydi',
Tu'n boyi'na ji'lawi'q,
U'keme menin' uqsaydi'.

* * *

Yerte turi'p azanda,
Terezege qarasam,
«Wo'rmekshi qurg'an wo'rnegin
Sheber yeken worasan» —

Dep woylasam, ku'n shi'g'a,
Mag'an keldi bo'ten woy:
Wo'rmekshi awi' degenim,
Qi's qi'rawi' yeken g'oy.

* * *

Shopan atam kirdi u'yge,
Aq qi'rawg'a worani'p,
A'kelgende yertip wol,
Dalani'n' tentek borani'n.

— Sa'lem, menin' balalari'm! —
Dep kelgende atami'z,
Quwani'si'p shadlani'p
Jabi'rlasi'p qalami'z.

Uqsaydi' Ayaz babag'a,
Qi's ku'ninen ali'p nur.
Kelbeti de a'jayi'p,
Ju'zinen nur tami'p tur.

Wol keliwden u'yimiz,
Jaz ku'nindey jaynaydi',
Qorshap ali'p atamdi',
U'kelerim woynaydi'.

Tan' azannan ha'r ku'ni,
Atam bop berip sa'lemin,
Bizin' u'yden baslaydi',
Ayaz baba qa'demin.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. G'. Seytnazarovti'n' wo'miri ha'm atqarg'an xi'zmetleri haqqi'nda nelerdi bilesiz?
2. Shayi'rdi'n' «Atpas bolar aqquwdi» balladasi' qanday temag'a arnalg'an?
3. Ko'lda ju'zgen jup aqquwdi'n' birewi ne ushi'n jetim qaladi'?
4. Mergen yekinshi aqquwdi' da ne ushi'n atpaqshi' boladi'?
5. Mergenge kim aqi'l-ken'es beredi?
6. Shayi'rdi'n' «Qi's ko'rinislerinen» qosi'g'i'nda ta'biyat go'zzalli'g'i' qalayi'nsha su'wretlengen.
7. Shayi'r ha'm jazi'wshi proza tarawi'na qaysi' shi'g'armalari' menen u'les qosti'?

A'DEBIYAT TEORIYASI'NAN MAG'LUWMAT

BALLADA HAQQI'NDA TU'SINIK

Ballada — francuz so'zinen ali'ni'p, ayaq-woyi'n qosi'g'i' degendi bildiredi. Ballada da kishkene syujet paydalani'ladi', soni'n' menen birge shayi'rdi'n' jeke sezimlari, ishki keshirmeleri beriledi. Soni'n' ushi'n da ballada liro-epikali'q janrg'a kiredi. Da'slebinde balladalar i'shqi'-muhabbat temasi'ndag'i' xali'q qosi'qlari' tiykari'nda payda boli'p, orta a'sirlik Frantsiyada ha'm Provansta ken' tarqalg'an. Son'i'n ala ballada Italiyag'a o'tip, oyani'w da'wirinin' shayi'rlari' A.Dantenin' ha'm F. Petrarkani'n' do'retpelerinde poeziya janri' si'pati'nda qa'liplesedi ha'm da'slepki ayaq-oyi'n ha'm muzi'ka bo'limlari onnan tu'sip qaladi'. Usi'layi'nsha ballada qospali' qa'siyetlerinen aji'rali'p, tek g'ana poeziya janri'ndag'i' shi'g'arma boli'p qaladi'. Ori's shayi'rlari' V. Jukovskiy, A. S. Pushkin, M. Yu. Lermontov, A. K. Tolstoy, N. Tixonovlar balladani'n' a'jayi'p u'lgilerin do'retken bolsa, o'zbek a'debiyati'nda Ha'mid A'limjan, Maxsud Shayxzada, Uyg'i'n, Ha'mid G'ulamni'n' do'retpelerinde de a'jayi'p balladalar bar.

XX a'sirge kelip belgili qaraqalpaq shayi'rlari' Nawri'z Japaqovti'n' «Qos terek haqqi'nda ballada», Xojabek Seytovti'n' «Jetim qi'z haqqi'nda ballada», «Negr balasi' haqqi'nda ballada», Asan Begimovti'n' «Suw haqqi'nda ballada», Tilewbergen Jumamuratovti'n' «Ushi'rasi'w» balladasi', Jolmurza Aymurzaevti'n' «Ana balladasi'», «Aq terek balladasi'», G'ali'm Seytnazarovti'n' «Nadenka», «Atpas bolar aqquwdi» balladalari', Ibrayi'm Yusupovti'n' «Bulaq haqqi'nda ballada» Marat Qarabaevti'n' «Ten'iz ha'm bali'qshi'» h.t.b shayi'rlardi'n' bir-neshe balladalari' do'retildi.

TA'JETDIN SEYTJANOV

(1924 — 1998)

Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Qaraqalpaqstan xali'q shayi'ri' Ta'jetdin Seytjanov 1924-j'i'li' 5-mayda Kegeyli rayoni'ni'n' «Kegeyli» xojali'g'i'nda tuwi'l-g'an. Woni'n' jasli'q ji'llari' yekinshi ja'ha'n uri'si' da'wirine tuwra kelip, worta mektepti pitkergennen-aq Watan qorg'awg'a atlanadi' ha'm 1942 — 45-j'i'l-lari' uri'sta boladi'.

T.Seytjanov 1948-j'i'li' mug'allimler tayarlaytug'i'n institutti' pitkergennen son' da'slep mektep direktori' (1948-1950), son'i'nan rayonli'q Jaslar awqami'ni'n' birinshi xatkeri (1950—1952) boli'p isleydi. Wol bir qansha ji'llar dawami'nda Respublikali'q Jaslar gazeta-si'ni'n' juwapli' xatkeri, radioesittiriw komitetinde u'lken redaktor, oblastli'q partiya komitetinde instruktor xi'zmetlerin atqaradi'. 1964 — 66-j'i'llari' Ma'mleketlik filarmoniyani'n' direktori', al, 1967 — 73-j'i'llari' «Sovet Qaraqalpaqstani» (ha'zirgi «Yerkin Qaraqalpaqstan») gazetasi'nda redaktordi'n' wori'nbasari', 1973 — 78-j'i'llari' Qaraqalpaqstan Respublikasi' ma'mleketlik televidenie ha'm radioesittiriw komiteti basli'g'i'ni'n' wori'nbasari' boli'p isleydi. 1978-j'i'ldan baslap ko'p ji'llar dawami'nda «A'miwda'rya» jurnali'ni'n' bas redaktori' xi'zmetin atqardi'. Wol do'retiwshilik jumi'slardan qol u'z bey ju'rip, Qaraqalpaq ma'mleketlik pedinstitutini'n' pitkerdi.

Shayi'rini'n' «Azamat ji'ri» (1955), «Ziyba» (1959), «Qanatli' jasli'q» (1961), «Ayna aldi'ndag'i' so'z» (1965), «Muhabbatnama» (1971), «Ba'ha'r sag'i'ndi'» (1975), «Wo'mir filosofiyasi'» (1979), «Menin' arifmetikam» (1983), «Tasqi'n» (1990), «Gu'mis qon'i'raw» (1997), «Tan'lamali' shi'g'armalari'», I tomli'q (1984), «Tan'lamali' shi'g'armalari'» ni'n' yeki tomli'g'i', I tom, II tom (1992) si'yaqli' bir qansha poeziyali'q shi'g'armalari' basi'li'p shi'qti'. Woni'n' «Qi'rli' soqpaqlar», «Ku'ygelek ko'zli yar», «Ti'ni'msi'z tolqi'nlar», «Jali'nlar», «A'biw Rayxan Beruniy», «No'kis legendasi'», «Da'mego'ylar» si'yaqli' birneshe dramali'q shi'g'armalari' No'kistegi ha'm Tashkentegi teatr saxnalari'nda qoyi'li'p, tamashago'ylar ta'repinen qi'zg'i'n ku'tip ali'ndi'.

T.Seytjanov sheber awdarmashi' si'pati'nda N.Nekrasovti'n', T.Shevshenkoni'n', N.Hikmettin', R.Gamzatovti'n' h.t.b. wo'zbek, rus, qazaq xali'qlari' a'debiyati'ndag'i' belgili so'z sheberlerinin' shi'g'armalari'n qaraqalpaq tiline



awdardi'. Wo'z gezeginde shayi'rdi'n' shi'g'armalari' da wo'zbek, rus, qazaq, tatar, bashqurt h.t.b. ko'plegen tillerge awdari'li'p basi'ldi'.

Wol ko'rkem a'debiyat tarawi'ndag'i' xi'zmetleri ushi'n birneshe worden ha'm medallar menen si'yli'qlandi'. 1969-ji'li' wog'an «Qaraqalpaqstang'a miyneti sin'gen ma'deniyat xi'zmetkeri», 1974-ji'li' «Qaraqalpaqstan xali'q shayi'ri'» degen hu'rmetli ataqlari' berildi.

Shayi'r XX a'sir qaraqalpaq poeziyasi'na «Watandarli'q uri's bloknoti'nan» dep atalg'an da'slepki qosi'qlar du'rkini menen kelgen bolsa, paraxat wo'mirge aralasqannan son' miynet adamlari'ni'n' turmi'si'n, tuwg'an jer, ana Watan, jasli'q, muhabbat, xali'qlar dosli'g'i', paraxatshi'li'qti' qorg'aw, quyashli' O'zbekistani'mi'z benen sawlatli' Qaraqalpaqstani'mi'zdi'n' baxi'tli' keleshegin ji'rlawshi' poeziyali'q shi'g'armalari' menen bayi'ti'p bard'i'.

Uzaq ji'lli'q ta'jiriybege iye shayi'r lirikag'a jan'a mazmun ha'm jan'a forma izlewde qi'sqa ha'm filosofiyali'q mazmundag'i' to'rtlikleri, ja'nede miynet adamlari'ni'n' miynette ma'rtligine arnalg'an ta'riyip, arnaw qosi'qlari'n ko'plep do'retti.

Uri'sti' wo'z ko'zi menen ko'rgen shayi'rdi'n' poeziyali'q toplamlari'ndag'i' «Uri's veterani'na», «Qamsi'g'adi' aq shashli' hayal», «Tirilerdin' pari'zi'», «Ju'rek jarasi'», «Sen uyqi'n'di' buzba», «Ag'alar», «Jigirma million», «Menin' atam», «Men qobi'z ti'n'ladi'm Oder boyi'nda», «Qi'rqi'nshi' ji'llardi'n' qi'zlari'na xat» qosi'qlari' menen «Ta'g'dir» poemasi'nda da sol da'wirdin' janli' waqi'yalari' ha'm isenimli ha'm ta'sirli su'wretlenedi.

Shayi'rdi'n' «Toran'g'i'l», «Juwsan», «Gu'jim», «Qar jawg'anda», «Dala qushag'i'nda» h.t.b. qosi'qlari'nda ana topi'raqti' go'zzal tu'ske bo'legen giyasho'pleri menen san-a'lwan daraqlardi'n' wo'zine ta'n suli'w kelbeti kimdi bolsada yerksiz su'ysindiredi. Shayi'rdi'n' «Jan'a ji'l tilekleri», «Kewil ja'mligi», «Ana jer», «Jer so'yleydi» h.t.b birneshe qosi'qlari'ni'n' mazmuni'nda paraxatshi'li'q ha'm ti'ni'shli'qti' qorg'aw ma'seleleri so'z yetiledi. Mi'sali', shayi'r «Jer so'yleydi» qosi'g'i'nda insan iygiligine ba'rhama tayi'n, lekin, wo'z bawi'ri'na bomba tu'sip, jaralawg'a qayi'l yemes ana jerdin' monologi arqali' uri'sti' qaralap, paraxat turmi'sti' uli'g'lap ko'rsetedi.

T. Seytjanovti'n' talantli' lirik shayi'r si'pati'nda «Aq shayi' ko'yleklim», «Toya almayman qara ko'z diydari'n'a», «Senin' bul du'nyada barli'g'i'n'», «Aq gu'l», «Kel jani'm», «Yar yetpe», «Qi'zi'l gu'ller i'rg'aladi'», «Ba'ha'r ku'lip qaradi' mag'an», «Ju'regimdesen'», «Mehribani'm jani'm anam» si'yaqli' birneshe nama qosi'qlari' jazi'ldi'. Mi'sali', shayi'rdi'n' «Mehribani'm jani'm anam» qosi'g'i' ana haqqi'nda jazi'lg'an yen' jaqsi' qosi'qlardi'n' sheber u'lgisi sanaladi'.

O'ZBEKISTANSAN'

Tilek ta'slim bolar gu'l bag'lari'n'a,
Ju'rek ta'slim bolar go'zzallari'n'a,
Qulaq qurshi' qanar g'a'zzellerin'e,
Jaynag'an ba'ha'rsen'
O'zbekistansan'!

Soni'n'day go'zzalsan', misli shamshi'raq,
Ken' paytaxt jerin'de da'ryalar bulaq,
Tawlar i'g'wali'n'a tan' qalar qarap,
Bir ag'la diyarsan',
O'zbekistansan'!

Tilin'de baxi'tti'n' jan'lag'an sazi',
Kewlin'de dosli'qti'n' ba'ha'ri, jazi',
Shiyrin mu'riwbettin' janlardi'n' ha'zi,
Jazi'q dasturqansan'!
O'zbekistansan'!

Ja'hanni'n' ko'rkidur «aq alti'n» ka'nin',
Watanni'n' ko'rkidur tasqi'n i'g'wali'n',
Ba'rha mu'ba'rekdur shalqi'g'an shag'i'n',
Ju'rekke ilhamsan',
O'zbekistansan'!

Du'nya ta'slim qalar tabi'slari'n'a,
Pasli' ba'ha'r alti'n jag'i'slari'n'a,
I'rzaman miyirban ag'ali'g'i'n'a,
Ma'n'gilik da'wransan',
O'zbekistansan'!

A'rman toli' ulli' tilekte birmiz,
Jen'isler joli'nda gu'reste birmiz,
Ra'hat bag'i'na pitken bir gu'lmiz,
Shi'n dos miyirbansan',
O'zbekistansan'!
Qutli' qa'demlerin' da'ryaday tasi'p'
Ha'r ku'nde ha'r gigant jollardi' basi'p,

Shag'lag'an shag'i'n'a shi'n'lar mu'na'sip,
Ti'ni'msi'z jawlansan'
O'zbekistansan'!

ANA — JER

Men hasli' adamman, Jer menin' anam,
Wol menin' wo'mirim, wol menin' jani'm,
Wonda jasaw ushi'n adam bolg'anman,
Arqalap du'nyani'n' mashaqatlari'n.

Ana-jer bar bolsa, men wonda barman,
Ana-jer jaynasa jaynar i'g'wali'm,
I'g'wali'm jaynasa, men de jaynarman,
Basi'ma ko'terip go'zzalli'qlari'n.

Ana-jer bar bolsa, men wonda barman,
Ana-jer da'wrani' menin' da'wrani'm.
Ana-jer shag'lasa, men de shag'larman,
Basi'ma ko'terip baxi't tan'lari'n.

Ana-jer bar bolsa, men wonda barman,
Ana-jer quyashi'-menin' quyashi'm.
Ana-jer ji'lasa men de ji'larman,
Ana-jer ko'z jasi' menin' ko'z jasi'm.

Ana-jer bar bolsa, men wonda barman,
Wol menin' ta'g'dirim, wol menin' anam,
Sol ushi'n ha'r qanday jawi'zli'qlardan
Ana-jer ma'n'gilikke saqlayman!

DOSTI'MA

Dosti'm, sen qaysi'nday jayda bolsan' da,
Meyli, juldi'zlarda, Ayda bolsan' da,
Qullasi', qay waqi't qayda bolsan' da,
Senin' qayg'i'lari'n' menin' de qayg'i'm.

Birew seni qapa qi'lg'anda, bildir,
Zuli'm ta'g'dir japa qi'lg'anda, bildir.
Shadli'g'i'n'di' aytqi'l, aytpa-wo'zin' bil,
Senin' qayg'i'lari'n' menin' de qayg'i'm.

Basi'n'a is tu'sip qalg'anda, bildir,
Da'rt penen ju'regin' jang'anda, bildir,
Sapar yetsen' jolda talg'anda, bildir,
Senin' qayg'i'lari'n' menin' de qayg'i'm.

Ta'nin'e bir tiken kirgende, bildir,
Bawi'ri'n'di' biyopa tilgende, bildir,
U'stin'nen dushpani'n' ku'lgende, bildir,
Senin' qayg'i'lari'n' menin' de qayg'i'm.

Qayg'i' ju'gi awi'r boladi', demek
Bir adamg'a ja'bir boladi', demek
Ten' bo'lisken ta'wir bolmag'i' kerek,
Senin' qayg'i'lari'n' menin' de qayg'i'm.

Qayg'i'n'di' ten' bo'lis, baxti'n'di' bo'lme,
I'bal-da'wlet, taji'-tahti'n'di' bo'lme,
Aytqan so'zlerimdi di'm ayi'p ko'rme,
Senin' qayg'i'lari'n' menin' de qayg'i'm.

Dosti'm, sen qaysi'nday jayda bolsan' da,
Meyli juldi'zlarda, Ayda bolsan' da,
Kim boli'p, qay waqta, qayda bolsan' da,
Bil, senin' ha'r qayg'i'n' menin' de qayg'i'm.

WOYI'N

Ko'shemizde balalar ko'p bi'jnag'an,
Jurt aldi'nda maqtanami'z biz bu'gin...
Balalar di'm jaqsi'. Bir jaman jeri —
Uri's woyi'nlari'n woynap ju'redi.

Bir ku'ni shi'damay ashi'wli' qi'zi'p,
Bir jerge topladi'm woyi'ni'n buzi'p,
Tu'sindirip aytti'm: Bunday woyi'ndi'
Woynaw degen a'lle qashan qoyi'ldi'.

Woynasan'i'z, woyi'n woynan' duri'sli',
Yeske salmaytug'i'n hasla uri'sti'.

Ati' wo'shsin uri's degen ba'lenin'
Wol uri's ji'llari' men de bar yedim.

Ko'zim ko'rdi: wo'zlerin'iz si'yaqli'
Talay balalardi'n' ashi'lmay baxti',
Wotlarda shi'n'g'i'ri'p ji'lap jatqani'n,
So'ytip analardi'n' mun'g'a batqani'n.

Yele sol uri'sta bolg'an jaradar
Bar yele arada talay adamlar.
Yeslerine tu'sse sol awi'r ji'llar,
Qatti' qapalani'p qaladi' wolar.

Ati' wo'shsin, uri's degen bul apat,
Biz jasap ati'rmi'z ha'zir paraxat,
A'ne, yendi sizler sol jag'i'n woylan',
Paraxatshi'li'qti'n' woyi'ni'n woynan'.

«Jasap qoymadi'm ba bularg'a qi'si'm?»
Dep yerten' baqlasam wolardi'n' isin:
Yeki ta'rep boli'p, jari'sqa tu'sip,
Baslapti' bir «u'lken jaydi'n' quri'li'si'n».
Wo, balali'q, qi'zi'qsan'-aw sonshama,
Ju'regin'de a'rman jati'r qanshama!

WO'MIR BERILEDI BIR RET

Wo'mir beriledi bir ret,
Jasaw ushi'n h'ar bir adamg'a.
Ha'r gewdede bir sadi'q ju'rek,
Sog'i'p turar tu'rli muxamda.

Wo'mir beriledi bir ret,
Ta'biyatti'n' ni'zami' solay.
Wo'te bermes wol da biyda'rek,
Tegis asfalt penen zi'mi'ray.

Wo'mir beriledi bir ret,
Biraq, woni'n' soqpag'i' mi'n'san.
Sen baxi'tli' boli'wi'n' kerek,
Soqpag'i'n'di' duri's tabalsan'.

Wo'mir beriledi bir ret,
Haqi'li'san' qalay jasasan'.
Sen baxi'tsi'z boli'wi'n' kerek,
Adamshi'li'q ardi' taslasan'.

Wo'mir beriledi bir ret,
Wo'tip keter yesken samalday,
Samallardan beter gu'rkirep,
Jasaw kerek nag'i'z adamday.

Wo'mir beriledi bir ret,
Jasaw ushi'n ha'r bir adamg'a.
Sol ushi'n da ha'r sadi'q ju'rek,
Sog'i'p turg'ay uzaq muxamda!

ADAMLAR BAR ...

Adamlar bar hayran qalarli'q,
Qosi'lmaydi' hasla tasqi'ng'a,
Ju'redi wolar ba'rqulla barli'q
Awi'rdi'n' u'sti, jen'ildin' asti'nda.

Adamlar bar hayran qalarli'q,
Uradi' wo'zin ba'rha tasqi'ng'a,
Ju'redi wolar ba'rqulla barli'q
Jen'ildin' u'sti, awi'rdi'n' asti'nda.

Adamlar bar hayran qalarli'q,
Bari'p turg'an nag'i'z arqayi'n,
Qi'zi'llag'an qi'rmang'a barli'q,
Ko'pten buri'n boladi' tayi'n.

Adamlar bar hayran qalarli'q,
Qashan ko'rsen' ha'r iske tayi'n.
Qi'zi'llag'an qi'rmang'a barli'q
Ha'mmeden son' keler arqayi'n.

Adamlar bar hayran qalarli'q,
Turi'si' menen ko'zaba ha'rdayi'm,

Qi'lg'an boli'p jaqsi' isti barli'q,
Basqalardi'n' alar abi'rayi'n.

Adamlar bar hayran qalarli'q,
Iske usta, dana ha'rdayi'm.
Ti'ndi'rsa da jaqsi' isti barli'q,
Ayti'spaydi' hasla abi'rayi'n.

Adamlar bar hayran qalarli'q,
Qayi'r yetpes zamanlasi'na.
Wo'lgeninde ko'kti qusharli'q
Qa'bir sali'nadi' basi'na.

Adamlar bar hayran qalarli'q,
Jani' pida' yel mu'dda'asi'na.
Wo'lgeninde belgi bolarli'q
Tas qoyi'lmas, ha'tte, basi'na.

A'lqi'ssasi': hayran qalarli'q,
Tasqi'nlaymi'z barli'q tasqi'nda
Ha'm ju'remiz ba'rqulla barli'q
Jen'ildin' u'sti, awi'rdi'n' asti'nda.

Geyde, biraq, ta'rezimiz ani'q
Tarti'lmay da qaladi' hasli'nda,
Ju'rgenimizde ba'rqulla barli'q
Jen'ildin' u'sti, awi'rdi'n' asti'nda!

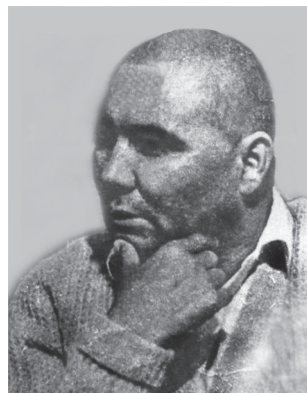
Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. T. Seytjanovti'n' qanday poeziyali'q toplamlari' basi'li'p shi'qti'?
2. Shayi'rdi'n' lirikali'q qosi'qlari'nan mi'sallar keltirip ideya-tematikasi'na tallaw jasan'.
3. Shayi'rdi'n' «O'zbekistansan» qosi'g'i'ni'n' ideya-tematikasi'nda Watan tu'sinigi qalayi'nsha su'wretlengen?
4. «Dosti'ma» qosi'g'i'nda dosli'q haqqi'nda nelerdi alg'a su'redi?
5. Sizlerdin' de doslari'n'i'z haqqi'nda tu'sinigin'iz qanday?
6. Shayi'r «Ana Jer» qosi'g'i'nda Ana jerge, tuwi'lg'an yelge muhabbati'n qalay ta'riyipleydi?
7. Shayi'rdi'n' ana ta'biyat haqqi'nda qanday qosi'qlari' bar?
8. Shayi'rdi'n' qaysi' qosi'qlari'na nama jazi'lg'an?

AYTBAY BEKIMBETOV

1919 — 1979

Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Aytbay Bekimbetov 1919-jili 5-mayda To'rtku'l rayoni'ni'n «Ulli'bag» awi'li'nda tuwi'lg'an. Wol 1939-jili To'rtku'ldegi medicinaliq ushlisheni pitkergennen son', a'skeriy xi'zmette boladi'. 1944-jili a'skeriy aviacyani'n ushqishlar mektebin pitkerip shi'g'adi' ha'm yekinshi ja'ha'n uri'si'na qatnasadi'. Uri'stan son'g'i' jillari To'rtku'l rayoni'nda miliciya bo'liminde islese, son'inan No'kiste ha'm Taqi'yatas qalalari'nda da miliciya bo'liminin' basli'g'i', Ishki isler ministrliginde jinnayatshilardi' izlew bo'liminin' basli'g'i' boli'p isleydi. Wol a'yne woti'z jastan jan'a wo'tip ati'rg'an waqti'nda 1952-jili xi'zmet tapsi'rmasi' menen A'miwda'ryani'n suw tasqi'ni'nda yeki ayaqdan ten'nen ayiri'li'p, mayi'p boli'p qalsa da wo'mirden tu'n'ilmesten 60 jasqa shekem wo'mir ushi'n gu'resip jasap, jazi'wshi'li'q penen shug'i'llani'p izinde a'jayi'p bay miyraslar qaldi'radi'. Wol haqqi'nda jazi'wshi' Abat A'lievti'n «Yer basi'na is tu'sse» dep atalg'an a'jayi'p hu'jjetli povesti jazi'ldi'.



A. Bekimbetov 1958-jildan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n ag'zasi' boldi'. Jazi'wshi'ni'n «Awi'r ta'g'dirdi jen'iwshiler», «Si'rli' izler izinen», «Awi'r si'naqlar», «A'jayi'p a'wladlar», «Gu'res» si'yaqli' povest ha'm romanlari' basi'li'p shi'qti'. Wol 1972-jili «Si'rli' izler izinen» povesti ushi'n Berdaq ati'ndag'i' ma'mleketlik si'yli'qti'n laureati' boldi'. Wog'an «O'zbekistan ha'm Qaraqalpaqstang'a miyneti sin'gen ma'deniyat xi'zmetkeri» degen hu'rmetli ataglari' da berildi.

AWI'R SI'NAQLAR

(povestten u'zindi)

Awi'ldag'i' g'arri'lardi'n: «Jol azabi', go'r azabi'», dep wo'zara ayti'si'p woti'rg'ani'nda men wol so'zlerdin' shi'n ma'nisine hesh tu'sinbeytug'i'n, itibar bermeytug'i'n ha'm wonshelli qulaq salmaytug'i'n yedim. Yendi woylap qaragam wolar ali's joldi'n barli'q azabi'n, da'rtin, awi'r mu'shkilin shegip ko'rgenson' shi'damay aytadi' yeken. Haqi'yqati'nda du'nyada jol azabi'nday jaman, jani'ma tiyip qorli'g'i'mdi' keltiretug'i'n hesh na'rse joq, shi'g'ar

deymen. Mine bu'gin Shaxinshaxtin', sha'ha'rinen shi'qqani'mi'zg'a sarras segiz ay boldi'. Aradan kewilsiz ba'ha'r menen quyashli' jaz wo'tip jemisli gu'z kirdi. Bir neshe awi'llar menen qalalar, tog'aylar menen tawlar arti'mi'zda qali'p qoydi'.

Biraq hesh jerde yele Ma'kkenin' qarasi' ko'rinbeydi. Aldi'mi'zdan shi'qqan zi'yratshi' haji'lardan sorasaq yele Ma'kkenin' jari' joli'na da jetkenin'iz joq. Yele ushi'-qi'yi'ri' ko'rinbeytug'i'n sheksiz ten'izlerden, ya bolmasa u'stinen qus ushpaytug'i'n suwsi'z sahralardan wo'tesizler dedi. Bunday kewilsiz, qorqi'ni'shli' xabardi' yesitip menin' yetim juwlap to'be shashi'm tik turadi'. Aqi'r'i Shiyirin menen menin' jayaw ju'riwden tabani'mi'z tesilip, din'kemi'z quri'p, ko'zlerimiz a'bden sarg'aydi'. Woni'n' u'stine kesh boli'p, bizlerdin' belgili jataq jayi'mi'z, i'ssi' awqati'mi'z ha'm to'sek, ko'rpeshemiz de joq. Diwanaday ha'r u'ydin' yesigine bari'p «Ma'kkege barati'rg'an zi'yaratshi' musi'lmanbi'z, qudayi' qonaq yetin'» dep tilenip, telmirip turg'ani'mi'z. Birewler qabi'l yetip chay suw berse, ayi'ri'mlari' ton'qi'ldap quwi'p jiberedi. Bazi' bir ku'nleri hesh jerde baspana taba almay quw dalada, jawi'n-shashi'nmi'n' asti'nda qalg'an waqlari'mi'zda bar. Sonday-aq, ha'ptelep, aylap i'ssi' awqatti'n' qarasi'n ko'rmey, ko'gerip ketken qatti' nan menen ju'rek jalg'aw yetemiz. Sadag'asi' keteyin, qatqan nandi' udayi'na jey bersen' isheklerin' de tas boli'p, tarti'li'p qaladi' yeken. Bul joldi'n' ayawsi'z azabi' mennen de ko're Shiyirinnin' jani'na a'bden batti'. Ku'tiwsiz bolg'ani' ushi'n ag'am woni'n' shashi'n ali'p tasladi'.

Sol ku'ni Shiyirin shashi'nan ayri'lg'ani'na sonday i'zalani'p yari'm tu'nge shekem jer tepsinip ji'ladi'. Wog'an menin'de qorli'gi'm kelip yeriksiz tu'rde ko'z jasi'mdi' seldey to'ktim. Aqi'r'i' Shiyirin yekewimizge dabi'rasi' jer jari'p ati'rg'an Ma'kkenin' wo'zi de kewilimizge tani'stay, talay ret ko'rip jali'qqan-day ha'm ko'rki qashi'p barli'q sa'ni a'lle qashan wo'shkendey boli'p seziledi.

Joli'mi'z ali'slap, din'kemiz quri'p, mazami'z qashqan sayi'n barli'q na'rse bizlerge jat sezilip ati'r. Keshe bizler tosi'nnan bir a'wliyenin' u'stinen shi'qti'q. Woni' aylani'p wo'tiwge soqpaq izlep ja'n-jaqqa qarasaq ko'z ushi'nda bul qoyi'mgershilikke qaray shubi'ri'si'p kiyati'rg'an ko'p adamni'n' qarasi' ko'rindi. Ag'am: «Tabi'tti'n' aldi'nan kesip wo'tiwge bolmaydi', gu'nag'a batami'z» dep joldi'n' shetinde da'rriw toqtadi'. Adamlar bizge jaqi'nlag'an sayi'n tula boyi'n'di' titiretip, za'rren'di ushi'ratug'i'n zarlag'an jabayi' dawis shi'qti'. Men qi'zi'qsi'ni'p qayg'ili' ju'riske ko'z asti'nan qarasam wolardi'n' ulli'dan-kishi ba'ri de yeki qoli', mushi' menen wo'zinin' man'layi'na, ko'kire-gine uri'p: «Shax Xusayin, way Xusayin» dep shuwlasi'p, qalay bolsa solay

qi'zi'l qang'a boyali'p tula boyi'n tu'tip kiyati'r. Biraq ag'am aytqan tabi't hesh qaysi'si'ni'n' qoli'nda ko'rinbedi. Men bul ko'rinisten seskenip betimdi bursam, Shiyrin ko'zin jumi'p ag'amni'n' arti'na jasi'ri'ni'p ati'rg'an yeken.

«Tiskinben', bul «Qi'z'il baslardi'n'» Muka'rra'm ayi'nda A'liy payg'ambar-di'n' balasi' Xuseyinnin' hu'rmetine tutatug'i'n ha'ptelik matami' dedi ag'am bizlerdin' shorshi'ng'ani'mi'zdi' sezip.

Bizler arqalani'p-dorbalani'p qas qarayg'an waqta yeki yeldin' shegarasi'n-dag'i' Na'wpir da'ryani'n' jag'i'si'na keldik. Biraz ta'shwishtin' tekserispeden keyin gu'zarshi'lar ju'gimizdi qabi'l yetip kemesine ju'kledi. Al jalaqlag'an polceyskiyler son' wo'zlerimizdi birme-bir, atpa-at shaqi'ri'p kiyimizdi sheshindirip tula boyi'mi'zdi' ko'rgennen keyin g'ana gu'zarg'a miniwge ruqsat qi'ldi'. So'ytip neda'wir waqta da'ryadan wo'ttik. Hesh jaqqa barmastan sol jerde jatatug'i'n boli'p ag'am ju'kti ashti' da birden qorqi'p arti'na shegindi. Abaysi'zda tastan Shiyrinnin' u'stine ji'gi'li'p qalayi'n dep yedi. Men hayran boli'p ju'kti qarasam, qaran'g'i'da woni'n' ishinen 12 — 13 jaslar shamasi'n-dag'i' bir bala shi'qti'. Bul tan' qalarli'q waqi'yag'a meni'n'de, Shiyrinnin' de u'reyimiz ushi'p, tobe shashi'mi'z tik turdi'. Wol balani'n' iyeginde jani' bolg'an menen awzi'nan shi'g'ar u'ni joq. Tula boyi' qalti'rap, shi'n qara ko'zleri shoq juldi'zdi'n' si'n'ari'nday jani'p barati'r. Jas ju'reginin' du'rsildisi saatti'n' mayatnigindey ses beredi. Wol anadan tuwg'anday qi'p jalan'ash, tek puti'nda qari'stay la'tte ko'rinedi.

Ag'am wonnan: «— Hey, netken balasan'. Bizin' ju'ktin' arasi'nda ne qi'li'p ju'rsen', uri'mi'san', ya qashqi'nshi'mi'san'?» — dep soradi'.

Biytani's bala birden ne derin bilmey, ji'lamsi'rap, tutli'g'i'p qaldi'. Wol qalti'rag'an kishkentay, na'zik qollari'n ko'kiregine qi'si'p jali'ni'shli' tu'ri menen ag'amni'n' ayag'ina ji'g'i'ldi'. Gu'n'elektey gu'n'irenip bir na'rselerdi bi'ldi'rladi'.

Usi' waqta men woni'n' qaq man'layi' menen jawi'ri'ni'nda aydi'n' jaqti'si'na jarq yetip sa'wlelengen bes tiyinli'q baqi'rday tamg'asi'n ko'rdim. Da'rriw wol menin' ti'ni'shsi'z woyi'mdi'. Qanday da bir si'rli' waqi'yani'n' awi'r sumli'g'i'na ali'p ketti...

— Sen jo'gishilik yetip mag'an jali'nba, — jalbarma, a'dep jo'nin'di ayt. Bolmasa ha'zir policeyskiydi shaqi'rti'p uslataman. So'yle, usi'nshama tintiwden, tekseriwden qolg'a tu'spey qalayi'nsha bizin' ju'kke jasi'ri'ndi'n'?

— Ag'am balag'a qaray jekirinip abay yetti. Mu'sa'pir bala sestin de shi'g'ar-mastan ji'lap jiberdi de; — jer bawi'rlap qabi'rshaqli' qurg'aq yerni menen ag'amni'n' iflas gewishinen qayta-qayta su'ydi. Bizler Haji'g'a barati'rmi'z.

Yele kim bilsin, wol bala qanday ta'g'dir menen bizin' ju'kke jasi'ri'ni'p, basqa yelge qashi'p ketiwge ma'jbu'r boldi'? Menin' wol balag'a reyimim kelip, jani'm ashi'p ag'amni'n' ayawsi'z g'a'zebine qalg'ani'mdi' bilsemde da'rriw arag'a tu'siwge ma'jbu'r boldi'm:

— Ag'a, bereket tabi'n', meni so'ksen'iz de meni ursan'i'z da sol balag'a azap bermen', tiymen', woni'n' wozi jetim, jalg'i'zg'a uqsaydi'. Woni' ju'da' ayap turman, azang'a shekem wo'zi menen birge jati'p tu'p-da'regin, barli'q si'ri'n bileyin dedim jali'ni'shli' tu'rde.

Aga'm tu'nnende beter tu'nerip mag'an ashi'wli' ko'zlerin tikti de:

— Haq kewili menen haji'g'a barati'rg'an musil'manni'n' qudani'n' aldi'nda shigittey gu'nasi', qi'yalday woti'rgi', heshqanday qi'yanetshiligi bolmawi' kerek balam. Soni'n' ushi'n biz bul balani' ha'zir jasi'rsaq bilego're gu'nag'a bati'p qi'yamet qayi'mda woni'n' sazayi'n shegemiz ha'm yetken zi'yрати'mi'zda qabi'l bolmaydi' dedi so'zlerin ni'gayti'p.

Men yendi ag'ama qarsi' ne aytari'mdi' bilmey lal boli'p qaldi'm. Wol bala bolsa menin' qa'wenderlik, g'amxorli'q ha'reketimdi ko'rip, miyirmanli'q su'yew so'zlerimdi yesitip u'mitgo'y ko'zlerin mag'an tikti. Tap shamshi'raqtay jang'an bul yeki qarashi'q menin' tula boyi'mdi' titiretip, sheshiwshi so'z ayti'wg'a — haqi'yqat kepillik yetiwge shaqi'rди'. Birden ju'regimdi kernegen i'za woti'na shi'day almay: Yeger bul balani' policeyskiyge uslap bersen' men wo'zimdi tap mi'na da'ryag'a ataman. Aqi'r wol menin'dey bala g'oy, qan'g'i'p ju'rgen biyshara g'oy! — dep ji'lap jiberdim.

Menin' son'gi' so'zlerim ag'ama qatan' ta'sir yetkendey, wol woti'rg'an jerinde sazari'p qatti' da qaldi'. Ko'zleri alari'p, qas kirpigi tikendey shanshi'ldi'. Betinin' bulshi'q yetleri shabaqtay shapshi'p, tula boyi' qalti'rap ketti. Men ko'z asti'nan woni'n' keskinlesken jag'dayi'na qarap yeriksiz ha'm ku'shsiz ha'reketin sezip woti'rди'm, al menin' so'zimnin' bag'dari'na tu'singen biytani's bala bolsa qanati' jetilgen palapanday birden du'rlep ushi'p jani'ma keldi de: — qami'stay qollari' menen moyni'mnan qushaqlap bet-awzi'mdi', ko'ylegimdi ko'z-jasi'na juwdi'. Woni'n' du'rsildep soqqan quwani'shli' ju'regi qanalas besiktey yekewmizdi qosa terbetti. Al woni'n' laplag'an qi'zg'i'n lebi bolsa sharshag'an denemdi qami'rday bosati'p tunji'rag'an kewilimdi a'bden yeljiretip jiberdi. Wol meni usi' qushaqlawdan tap tan' atqansha sira' jazdi'rmadi' ha'm ku'n shi'qqansha tap sahrani'n' bu'lbilindey sayrap wo'z womirin bayan yeti. Bizlerdin' balali'q kewilimiz birge tolqi'p, qi'zg'i'n ju'regimiz birge soqti'. Shoqtay jang'an ko'zlerimiz juldi'zlarg'a jari'si'p birge ku'ldi. A'yyemgi arab jeri bizlerge jumsaq to'sek boli'p, ko'gis aspan yegizdin' anasi'nday yekewmizdi de qosa qi'mtadi'.

Men wol balani'n jag'i'mli', jumsaq tiline tu'sinbesem de qi'zg'i'n yerninin' qi'bi'rli'si' menen su'ykimli ju'zinde tu'r bergen si'rlarg'a tolqi'g'an ju'reginin' u'nine, ashi'q man'layi' menen judi'ri'qtay jawi'ri'ni'na basi'lg'an qulliq tamg'ani'n' qayg'i'li' si'ri'na kirli denemdi seldey juwg'an ko'z jasi'na so'zsiz tu'sindim. Wolar mag'an jети jasi'nan a'ke-sheshesinen ayri'li'p jetim qalgan kurd* balasi' Baxramni'n' ayani'shli' turmi'si'n, kisi yesiginde telmirgen tragediyali'q ta'g'dirin, won u'sh jasta wo'mirlik qul boli'p ko'mir ka'ninin' quyi'si'na tuskenin izbe-iz yelesletip ma'n'gige yesimde qaldi'rdi'm.

Azan menen ag'ama bir tu'nnin' ishinde ap tuwi'sqan-tati'w boli'p qalg'an Baxram tuwrali' yesitkenimnin' ba'rinde qaldi'rmay aytti'm. Ha'm woni' quwg'i'nnan, tutqi'nnan qutqari'p wo'zimiz benen birge ali'p keteyik dep jali'ndi'm. Ag'am adi'rayg'an ko'zlerin mag'an tigip kirpik qaqqastan lal boldi' da qarap qaldi'. Biraq men wonnan wo'zimmnin' jali'ni'shli' ha'm de talapker, u'mitgo'y na'zerimdi ali'p sira' taysalmadi'm. Agam menin' sheshiwshi woyi'ma, qaysarli'g'i'ma wo'zinshe tu'singendey suwi'q demin alip awi'r gu'rsindi de, meyli jolg'a shi'g'a berin' dedi.

Quwang'ani'm sonshellı birden ag'amni'n' moyni'nan qushaqlap woni'n' dus kelgen jerinen su'ygim keldi. Biraq jag'adag'i' jat adamlar menen jalaqlasi'p ju'rgen policeyskiylerden uyaldi'm ha'm qa'wipsindim. Sebebi Mekkege zi'yaratlap barati'rg'an adamlar u'yindegidey yerkelenip sebepsiz su'yise bermeydi yeken. Sonda da wo'z ishimnen ag'ama ju'da' i'rza boli'p wog'an mi'n'-m'i'n' ma'rtebe raxmet aytti'm.

Bizler ju'rip kettik. Baxramni'n' ga'wharday jang'an quwani'shli' ko'zleri jan'a shi'qqan ku'n menen shag'i'li'si'p kiyati'r. Wol wo'zin anadan jan'a tuwi'lg'anday ju'da' baxi'tli', yerkin sezbekte.

Bir waqlari' tosattan Shiyrinnin' «Toti' qusi'» da'rya betten ushi'p kelip u'stimizde azg'antay pa'l-pa'llep ju'rđi de keyin birdeygidey woni'n' iynine qondi'. Bul palapan toti' qusti' jolda Shiyringe uslap ali'p bergen yedim, woni' saqlap kiyati'rmi'z.

Posqi'nshi' ciganlarday arqalani'p barati'rmi'z. A'dette aldi'mi'zdan shi'qqan zi'yaratshi'lardi'n' aytqanlari' duri's yeken. Bizler ja'ne de u'sh ayday jol ju'rip bir ushan ten'izdin' jag'asi'na keldik. Ag'am worazani' tutqan tu'ni paroxodqa minip bul ten'izdin' qi'zg'i'sh tu'sli suwi'nda ju'ze basladi'q. So'ytip a'yne worazani'n' hayti' ku'ni azanda dabi'rasi' jar jarg'an Muhammedtin' tuwg'an jeri — Ma'kkege jettik. Ag'am jani'ndag'i' joldaslari' menen hayt

*Kurd — xali'qti'n' ati'

namaz woqi'w ushi'n bizlerdi si'rtta qaldi'ri'p ka'ramatli' saray bolg'an-Kabag'a kirdi. Bizler u'shewmiz a'jayi'p binani'n' aldi'nda qali'p qoydi'q.

Sonsha jerden azap shegip qi'ynali'p kelgenson' hesh bolmasa bul saraydi'n' ishin ko'riwge, zi'ytratshi'lardi'n' qanday na'zir yetip ne isleytug'i'ni'n biliwge menin'de ko'zim qi'zi'p qumar yettim.

So'ytip ne qi'lari'mdi' bilmey ar-sar boli'p turg'ani'mda a'lle qaydan qasi'mi'zg'a aq sa'lleli, ayri'qsha appaq kiyingen u'sh bala keldi. Wolar menin' jani'mda turg'an Shiyringe qarap: — Sen de Kabag'a kirmekshimisen', wo'ytip qi'zlardi' kirgizeme yeken? —dedi u'shewi de, bir awi'zdan tan'lang'an tu'rde.

— Joq, wol Kabag'a kirmeydi. Al menin' wo'zim kirejaq yedim. Biraq sizlerdin' u'stin'izdegidey ayri'qsha kiyimlerde qayaqtan aladi' ha'm Kabag'a kiriw ushi'n ne islew kerek yekenin bilmey turi'ppan dedim.

Wolardi'n' birewi woylani'p turdi' da na'zir puli'n' bolsa men ha'mmesinde ko'rsetemen ha'm u'retemen dedi.

Men lal boli'p qaldi'm. Wo'ytkeni qasi'mda qara tiyini'mda joq yedi. Uyalg'ani'm, qi'si'ng'ani'm sonshelli, birden yeki betim wottay jani'p, ko'zimmnin' aldi' ti'ni'p ketti. Za'rre yadi'ma Shiyrinnin' da'ryag'a taslag'an alti'ni' tu'sti. Wo'kinishim ishime siymay barati'r.

Biraq ha'zir wol alti'nnan mag'an ne payda... Meni teren' woysan, qolaysi'z jag'daydan Bahram shi'g'ardi'. Wol muttasi'l tilinin' asti'nda saqlap ju'rgen alti'n puli'n shi'g'ari'p: Ma' dosti'm, sen Kabani' ko'rip shi'ga g'oy dedi.

Aradan ko'p waqi't wo'tpey-aq mende dinnin' qatan' ta'rtibine muwapi'q shashi'mdi', ti'rnaqlari'mdi' aldi'ri'p, monshag'a tu'sip, aq sa'lle menen appaq kiyim kiyip Kabani'n' bosag'asi'nan atladi'm.

«Awi'r si'naqlar» haqqi'nda. Jazi'wshi' A.Bekimbetovti'n' «Awi'r si'naqlar» povestinde tuwg'an jerin taslap si'rt yellerge ketiwge ma'jbu'r bolg'an insanlardi'n' awi'r ta'g'diri so'z yetiledi. Povest waqi'yasi' Pirjan maqsi'mni'n' uli' Nawri'z benen qi'zi' Shiyringu'l u'shewinin' bir tu'nde biyda'rek jog'ali'wi'nan baslanadi'. Wolardi'n' Tegeran, Mekke, Aleksandriya, Stambul, Tebriz qalalari'n' gezip ju'rip ko'rgen azap-aqi'retleri, Pirjan maqsi'mni'n' balasi' Nawri'zdi'n' yelde qalg'an atalas ag'asi' Yerjan maqsi'mni'n' shan'arag'i'na jazg'an sag'i'ni'sh toli' xatlari'nda bayan yetiledi. Bul xatlardi'n' da'regin yesitip, xabar tapqan sol da'wirdegi «shash al dese, bas alatug'i'n» qi'zi'l ideologiyani'n' sadi'q wa'killeri bolg'an ishki isler uyi'mi' xi'zmetkerleri (NKVD) Yerjan maqsi'mni'n' qati'qtay uyi'p woti'rg'an shan'arag'i'na wayran saladı'. Woni'n' 20 jasar balasi' Bazarbaydi' «shet yel satqi'ni'» si'pati'nda ayi'plap uzaq mu'ddetke qamati'p jiberedi. Bul azapqa shi'damag'an Yerjan

maqsi'm qayti's boladi'. Al, Bazarbaydi'n' kelinshegi Zulfiya bolsa jas balasi' menen u'zliksiz quwdalawlardi' bastan keshiredi. G'arri'si' Yerjan maqsi'mni'n' wo'lgeni menen balasi' Bazarbaydi'n' qamali'wi'na ku'yingen qa'yin yene Zulfiyag'a azap berip, u'yinen quwi'p shi'g'adi'. Zulfiyag'a usi'nday qi'yi'n jag'dayda kelin boli'p tu'sken «Abat» awi'li'ni'n' ayi'ri'm jaqsi' adamlari' ja'rdem qoli'n sozadi'. Aradan birneshe ji'llar wo'tkennen son', Magadan qalasi'nan Bazarbaydan aqlani'p kiyati'rg'anli'g'i' haqqi'nda xat keledi. Bul waqi'tta wolardi'n' uli' Maqsette yel-xalqi'na hadal xi'zmet yetkendey azamat boli'p jetilisedi. Povesttegi usi'nday qi'yi'rman-shi'yi'rman waqi'yalardi'n' sebepshisi bolg'an Pirjan maqsi'm jat jerlerde qaza tabadi'. Wo'zi wo'lmesten buri'n balasi' Nawri'zg'a kindik qani' tamg'an tuwg'an yeline qashan bolsa da qayti'wi' kerekligin wa'siyat yetedi. Qari'ndasi' Shiyirinda si'rt yellerde ju'rip, keselge shati'li'p qayti's boladi'. Pirjan maqsi'mni'n' balasi' Nawri'z, ata wa'siyati'n wori'nlap tuwg'an yelge qayti'p kiyati'ri'p shegeradan wo'tken jerde shegerashi' a'sker Maqsettin' atqan wog'i'nan jaraqatlanadi'. Jazi'wshi' usi'layi'nsha bir-birine tuwi'sqan, jaqi'n adamlardi'n' wo'tkendegi jeke menshiklik sanadan ja'ma'a'tlik sanag'a wo'tip ati'rg'an bir da'wirde usi' da'wirdin' qurbani' bolg'anli'g'i'n, kimisi si'rt yellerde, kimisi tuwg'an jerde azap-aqi'rette bu'rkenip jasawg'a ma'jbu'r bolg'an Pirjan maqsi'm, woni'n' uli' Nawri'z, qi'zi' Shiyiringu'l, Yerjan maqsi'm ha'm woni'n' uli' Bazarbay kelinshegi Zulfiya ha'm woni'n' balasi' Maqsettin' ta'g'dirine tiyisli turmi's waqi'yalari' tiykari'nda ashi'qtan-ashi'q su'wretlegen.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. Jazi'wshi' A.Bekimbetovti'n' wo'miri haqqi'nda nelerdi bilesiz?
2. Jazi'wshi'ni'n' qanday romanlari' basi'li'p shi'qti'?
3. Jazi'wshi' qaysi' shi'g'armasi' ushi'n Berdaq ati'ndag'i' si'yli'qti' ali'wg'a miyasar boldi'?
4. «Awi'r si'naqlar» povestinde qaysi' da'wir waqi'yalari' so'z yetilgen?
5. Ne ushi'n Pirjan maqsi'm uli' Nawri'z ha'm qi'zi' Shiyirin menen yelden ketiwge ma'jbu'r boladi'?
6. Pirjan maqsi'm ha'm woni'n' uli' Nawri'z ha'm qi'zi' Shiyiring'a kimler ja'rdem beredi?
7. Wolardi'n' basi'nan keshirgen qi'yi'nshili'qlar qalay bayanlang'an?
8. «Jol azabi', go'r azabi'» degen so'zdin' ma'nisin qalay tu'sinesiz?
9. Jazi'wshi'ni'n' «Awi'r si'naqlar» povestin mug'allimnin' ja'rdeminde toli'q woqi'p ali'n'.

TILEWBERGEN JUMAMURATOV

(1915 — 1990)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. T. Jumamuratov ha'zirgi da'wir qaraqalpaq a'debiyati'ni'n' ha'r ta'repleme rawajlani'wi'na wo'zinin' lirikali'q, satirali'q qosi'qlari', osherk ha'm gu'rrin'leri, pyesa ha'm poemalari' menen salmaqli' u'les qosqan u'lken talant iyesi. Wol ken' woqi'wshi'lar qa'wimine lirika ha'm satirik shayi'r si'pati'nda uri'stan keyingi ji'llari' belgili boldi'. Shayi'r di'n' da'slepki lirikali'q qosi'qlari' 1956-j'i'li' «Ju'rek muhabbati'» degen qosi'qlar toplami'nda basi'li'p shi'qsa, wonna beri de shayi'r di'n' «Dosli'q» (1959), «Zamanlaslari'm» (1961), «Da'wran juldi'zlari'» (1963), «Tan'lamali' shi'g'armalari'» (1967), «Tolqi'nda» (1970), «Ka'ramatli' tulg'a»

(1975), «Tan'lamali' shi'g'armalari'ni'n' 1, 11 Tomi'» (1978, 1980), «Tu'rli wo'tkeller» (1983), «Dosli'q haqqi'nda qosi'qlar» (1988), tuwi'lg'an ku'ninin' 90-j'i'lli'g'i'na bag'i'shlap shi'g'ari'lg'an «Wo'mirin'nin' wo'zi filosofiya» (2005) poeziyalı'q toplamlari' menen «Ma'karya sulı'w» (1973) qosı'q penen jazı'lg'an romani' basi'li'p shi'qti'. T.Jumamuratovti'n' dramaturgiya janri'nda «Qi'zlar ha'zili» (1976), «Tiklengen tuw» (1971), «Awi'r ku'nlerde» (1977) pyesalari' Berdaq ati'ndag'i' muzi'kali' drama teatri'ni'n' saxnasi'nda birneshe ma'rtebe qoyi'ldi'. Proza tarawi'nda birneshe gu'rrin'leri menen osherkleri «Muhabbat si'ri'» (1958) kitabi'nda ja'riyalandi'. T.Jumamuratov sheber awdarmashi' si'pati'nda rus shayi'ri A.S.Pushkinnin' «Bali'qshi' ha'm alti'n bali'q» yertegin, shi'g'i's klassigi Womar Hayyamni'n' rubayi'lari'n, tatar shayi'ri Muwsa Ja'lildin' qosı'qlari'n, qi'rg'i'z shayi'ri Toqtag'uldi'n' termelerin qaraqalpaq tiline awdardi'. Wo'z gezeginde T.Jumamuratovti'n' lirikali'q qosı'qlari' menen ataqli' «Ma'karya sulı'w» da'stani' rus, wo'zbek, qazaq, tatar h.t.b tillerge awdari'li'p basi'li'p shi'qti'.

Tilewbergen Kuppattulla uli' Jumamuratov 1915-j'i'li' 15-iyunde Moynaq rayoni'ni'n' Aqda'rya awi'li'nda tuwi'ldi'. 1937-j'i'li' mug'allimler tayarlaytug'i'n kursti' pitkerip kelip, da'slep wo'z awi'li'nda mug'allim, son' Moynaq rayoni'ndag'i' «Qi'zi'l bali'qshi'» gazetasi'nda redaktor boli'p isleydi. 1948-j'i'li' Tashkenttegi Worta Aziya ma'mleketlik universitetinde woqi'p keledi. 1950-j'i'li' No'kiske shaqi'rti'li'p ali'ni'p, respublikali'q gazetalarda, radio yesittiriw komitetinde ha'm Jazi'wshi'lar awqami'nda jumi's isleydi.

T.Jumamuratov 1957-ji'ldan baslap Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi'. Shayi'r ko'rkem a'debiyat tarawi'ndag'i' xi'zmetleri ushi'n 1967-ji'li' «Qaraqalpaqstan xali'q shayi'ri'», 1969-ji'li' «O'zbekistan xali'q shayi'ri'» hu'rmetli ataqlari'na miyasar boldi'. 1972-ji'li' «Tan'lamali' shi'g'armalari'» ha'm «Tolqi'nda» qosi'qlar toplamlari' ushi'n respublikali'q Berdaq ati'ndag'i' ma'mleketlik si'yli'qti' ali'wg'a yeristi.

T.Jumamuratov xalqi'mi'z arasi'nda qosi'qlari'n yadnan suwi'ri'p sali'p aytatug'i'n, kerek jerinde yadnan qosi'q shi'g'ara alatug'i'n talantli' to'kpe (improvizator) shayi'r boldi'. Woni' xalqi'mi'zg'a jaqi'nnan tani'tqan ruwxii' bayli'qlardi'n' biri folklorli'q da'stu'rler. Shayi'r jaslayi'nan xali'q danali'g'i'n ti'n'lawg'a ha'm woqi'wg'a jani' qumar, zeyinli ha'm qati'qulaq boli'w menen birge ana tili menen a'debiyati'ni'n' bay g'a'ziyinesinen, shi'g'i's ha'm bati's ma'deniyati' durdanalari'nan sheber paydalanadi'.

50-ji'llarg'a kelip shayi'r do'retiwshiligi ideya-tematikali'q, janrli'q, ko'rkemlik jaqtan da a'dewir da'rejede wo'skenligi bayqaladi'. Mi'sali', shayi'r poeziyasi'nda shi'g'i's ha'm klassikali'q poeziyada ken' qollani'lg'an muxalles («Jarasar»), to'rtlikler, g'a'zzel («Nawayi' haqqi'nda»), termeler («Adamzat», «Quwani'sh penen uwayi'm», «Qostarlar», «Bolur tawdi'n' basi'nda»), tolg'aw («Ji'rawlar tolg'awi'», «Si'r tolg'awi'»), tuwi'sqan xali'qlar a'debiyati'nda ken' qollani'lg'an u'sh qatarli' («No'kis»), segiz qatarli' («Jan'a ji'lda») qosi'qlari', ballada janri'nda («Shi'mbayli' qi'z», «Woti'ri'spa»), ta'riyip, arnaw qosi'qlari' ja'nede qosi'q penen jazi'lg'an feleton («Ko'rgen isti yettik bayan»), ayti's (Shayi'rdi'n' qazaq aqi'ni' U'mbetali Quralaev penen ayti'si', dayi'si' Palman menen mug'allim jigit Ka'rimbay Muwsaev penen ayti'si'), ja'nede xali'q yerteklerine tiykarlap jazi'lg'an birneshe shi'g'armalari' menen birge yumor-satiralari' shayi'r do'retpelerinin' tematikali'q ha'm janrli'q formalar menen bayi'ganli'g'i'nan da'rek beredi.

«Shi'ni'n aytam wo'mirdin' ha'r salasi', berer sag'an poeziya bulag'i'n» dep jazg'an shayi'r, turmi'sti'n' ha'r qi'yli' tarawlarini'nda yel ma'pi ushi'n xi'zmet yetip ati'rg'an zamanlari'mi'zdi'n' derlik ha'mmesine paxtakeshlerge, sharwalarg'a, bali'qshilarg'a, ma'deniyati'mi'zdi'n' tulg'alari'na, palwanlari'na, shi'pakerlerge, ustazlarga so'z sheberlerine, shaxtyorlarga shayi'rlarga arnaw qosi'qlar jazdi'.

Ja'miyetke keru ta'sirin tiygizetug'i'n ma'sku'nemlik illeti shayi'rdi'n' jani'n azar shektirgen temalardi'n' biri boldi'. Mi'sali', «Ma'spa'mbettin' tu'si» qosi'g'i'nda hadal miynet yetiwidin' worni'na ha'melinen paydalani'p ku'nde ma's boli'p ju'rgen basshi'ni'n' obrazi'n do'retedi.

Shayi'r poeziyasi'nda xalqi'mi'zdi'n' ku'ndelikli wo'mirin, miynet adamlari'ni'n' yerisip ati'rg'an tabi'slari'n, ti'ni'shli'q, paraxatshi'li'q, dosli'q temalari'na qosa, xali'qlar dosli'g'i'n, adamlardi'n' bir-birine bolg'an dosli'q qatnaslari'n, jaqsi'li'q, hadalli'q, adamgershilik qa'siyetlerdi uli'g'law, geypara adamlardi'n' is-ha'reketlerindeki qolaysi'z illetlerdi satira woti' menen a'shkaralaw ani'q ko'zge taslanadi'.

T. Jumamuratovti'n' do'retiwshiliginde arnaw, ta'riyip qosi'qlari' ko'p. Woni'n' do'retpelerine qarasaq, qaraqalpaq u'lkesinde shayi'rdi'n' izi tu'spegen, kewline woy salmag'an jerdin' wo'zi joq si'yaqli'. Wo'zinin' tuwi'li'p wo'sken ma'kani' Moynaqtan baslap, ha'mme rayonlarg'a arnap jazg'an qosi'qlari' («Moynaqta», «Arali'm», «No'kisim», «A'miwda'rya», «Ellikqala», «Taxtako'pir», «Shomanay», «Shi'mbaydi'n'») bar, wolardi'n' ha'r biri tek sol ma'kang'a say milliy koloritte qaytalanbas ren'de su'wretlenedi. Shayi'r xalqi'mi'zdi'n' uzaq tariyxi'na arnap «Qaraqalpaq at qaldi'», «Qaraqalpaq bolg'ali'» qosi'qlari'n jazdi'. Mi'sali', shayi'r «Qaraqalpaq at qaldi'» qosi'g'i'nda: wo'tkendegi ata-babalari'mi'zdi'n' qanday qi'yi'n da'wirlerdi, jawgershiliklerdi bastan keshirsede milliy miyraslari' menen ma'deniyati'n, yeli-xalqi'n ha'm tuwg'an jerin ko'zdin' qarashi'g'i'nday saqlap qalg'anli'g'i' maqtani'sh sezimleri menen ji'rlandi'.

T. Jumamuratov poeziyasi'nda «Ukrain qi'zi'», «Alg'i's» (Okean wortasi'nda), «Anani'n' kewli balada», «Bala tuwrali' so'z» poemalari' menen birge balalarg'a arnalg'an «Kiyiktin' yeki i'lag'i'», «Qa'siyetli ga'whar tas haqqi'nda yertek» poemasi', ja'ne de qosi'q penen jazi'lg'an «Dosli'q» («Jali'nli' ku'nlerde») povesti ha'm qosi'q penen jazi'lg'an «Ma'karya suli'w» romani' belgili wori'n iyeleydi.

SONETLER

I

Aqshami'n'da woylap aydi', juldi'zdi',
Geyde biraz kirpik qaqpay jataman,
Tan' atqan son' ko'rip jaqti' ku'ndizdi,
Ara-tura mi'n' qi'yalg'a bataman.
Miyrimanli' jaqsi'lardi'n' ju'regin, -
Bultsi'z ku'nni'n' quyashi'na ten'edim,
Du'nya tani'w-maqset penen tilegim,
U'yretkenge men bilemen demedim.
Ko'k gu'mbezli ken' ja'ha'nni'n' ishinde,

Qi'yal meni ali'p ushar ali'sqa,
Uyqi'lasam ko'rgenlerim tu'simde:
Qi'di'raman Sholpan menen Mari'sqa.
Ushqi'r yeken ha'r adamni'n' qi'yali',
Qanati'na pu'tkil du'nya si'yadi'.

II

Ashi'wlani'p aqi'rg'anda ari'slan,
Zor haywanlar zi'p beredi tum-tusqa,
Ayi'w, qasqi'r qashi'p ju'rer ali'stan,
Ari'slanni'n' qorqar jawi' — qumi'rsqa.
Pil seskenbes qansha ji'rtqi'sh dushpannan,
Daraq'lardi' japi'radi' qan'baqtay.
A'tten' biraq jani' qalmas ti'shqannan,
Tanawi'na kirse qoymas woynatpay.
Ku'sh jumsasa wo'n'key qullar birigip,
Patshalardi' ati'p urar taxtan da.
Ku'shte yemes jaqsi'li'qta — irilik,
Birewlerdi mayi'rg'ang'a maqtanba.
Jaqsi'li'qti'n' ka'ra'matli' isi bar,
A'dilliktin' qu'diretli ku'shi bar.

III

Wo'mirdin' de ba'ha'r, jazi', qi'si' bar,
Biypa'rwali'q jaman, adam ayarli'q,
U'rgin ursa, shiyrin jani'n' qi'si'lar,
Yerte bastan ko'rilmese tayarli'q.

Ha'r birewdin' ayi', ji'li' sanawli',
Birim-birim qopari'lar gerbishin',

Jaqsi'li'g'i'n' jurt aldi'nda si'nawli',
Izzet penen yen'bek yetsen' yel ushi'n.
Ju'rsen'-jatsan', hesh bir da'rtke jaramay,
Qartayg'anda ko'rmek qayda ra'ha't.
Qi's ku'nin'de quwanarsan' baladay,
Jaz ku'nin'de tayarlasan' zu'ra'a't.

Jasli'q da'wran — jali'nlanar ma'ha'lin',
Qartayg'an son' qayti'p kelmes ba'ha'rin'.

TON MENEN TO'BELES

Ku'n g'i'jlap tur, jazdi'n' ayi',
Qasi'nda ko'knari', chayi'.
Aldi'nda shoq, qali'n' kiyim,
Basi'nda bar malaqayi'.

Ko'knar qaltalar qasi'nda,
U'sh-to'rt ko'pshik jambasi'nda.
Sondag'i' ishq'i' qumari',
Sho'ptin' sari' sorpasi'nda.

Ju'da' qani' qatqan yeken,
Wo'zin sog'an baqqan yeken.
Ko'knar tami'rdi' jaylasa,
Jazdi'rmastay qaqqan yeken.

Ji'm-ji'rt woni'n' a'tirapi',
Shi'yi'q-shi'yi'q yeter qos barmag'i'.
Qi'lqi'ldati'p juti'p ati'r,
Quwsi'yi'p qalaqtay jag'i'.

— Ko'k shay jerden burqi'p shi'qsa,
U'zliksiz bir tartar yedim,
Ko'knardi'n' da'ryasi' aqsa,
Sog'an tu'sip jatar yedim.

Jetkersen' qudayi'm mag'an,
Basqa zatti' ne qi'laman?!
Mal-du'nyamni'n' ba'rin sog'an,
Ka'ypim ushi'p satar yedim!

Ishtim ha'zir talay kese,
A'rmani'm joq qonsa na'she.
Hesh bir jan selten' bermese,
Ra'ha'tke batar yedim. —

Dep wol mu'lgip mi'n'g'i'rladi',
Ko'n'ili tasi'p ji'r ji'rladi'.
Ta'bizdi bilmegen pi'shi'q,
Ju'k basi'nda mi'rri'wladi'.

Pi'shi'qqa da tamaq kerek,
Da'rti qurttay g'ana sho'rek.
Qarmaqshi'day an'i'li'p woti'r,
Iyesinen bolmay da'rek.

Ne qi'lsi'n, biraz shi'dadi',
Jaqi'nlaw barsa uradi'.
A'bden wo'zegi talg'an son',
Ilajsi'zdan mi'rri'wladi'.

Wol ses na'shebentke jetti,
Jeti ju'yisinen wo'tti.
Qa'pelimde targ'i'l pi'shi'q,
Ko'kinarshi'ni' wo'kpeletti.

— Awzi'n'di' jap pa'msiz pi'shi'q,
Keter boldi' ka'ypim ushi'p.
Jelken'di yezbesten buri'n,
U'yden shi'q, da'rha'l u'yden shi'q!...

Pi'shi'q tu'sinbedi wo'g'an,
Keregi tek shappattay nan.
So'ylegenge da'melenip,
Mi'rri'wlay berdi qaytadan.

Na'shebenttin' qi'zdi' joni',
Qasi'nda tur sen'sen' toni'.
Ko'zin jumi'p qarmang'anda,
Ju'n jag'i'na tiydi qoli'.

Pi'shi'q dep sol tondi' urdi',
Pi'shi'q hayran boli'p turdi'.
— Kimdi yermek yetesen' — dep,
Posti'n menen sawash qurdi'.

Mi'rri'w kem-kemnnen ulasti',
Yendi awhal qorji'nlasti'.
Jazi'g'i' joq tonni'n' peshin,
G'i'jlap turg'an qozg'a basti'.

— Mi'ri'wi'n'di' qoyasan' ba?! —
Dep azapti' berdi tong'a.
«Bi'j-bi'j» yetip bu'risedi,
Qozg'a basi'p mi'jg'i'g'anda.

Qi'yi'n boldi' tonni'n' hali',
Wo'zinin' de ku'ydi qoli'.
Shorshi'p ketip ko'zin ashsa,
Woshag'i' u'ytpege toli'.

Albi'raqlap quydi' suwdi',
Pi'shi'qti' da u'yden quwdi'.
Wo'z-wo'zinen basqi' tawi'p,
Basi'na qozg'alan' tuwdi'.

Ka'ypi ushi'p puli' ku'ydi,
Qozg'a basi'p qoli' ku'ydi.
Pi'shi'q paqi'r aman qali'p,
Bul sorli'ni'n' toni' ku'ydi!

Yeskilikten saqlag'an kir,
Sondaylarda arada ju'r.
Biraq, siyrek ushi'rasadi',
Ja'miyette millionnan bir.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. T. Jumamuratov poeziyasi'ni'n' wo'zgesheligi haqqi'nda ayti'p berin'.
2. Shayi'rdi'n' qanday poeziyali'q toplamlari' basi'ldi'?
3. Shayi'r «Sonetleri»n woqi'n', mazmuni' boyi'nsha tu'sinigin'izdi ayti'p berin'?
4. «Ton menen to'beles» satirasi'nda na'shebenttin' na'shesin kim qashi'radi'?
5. Na'shebenttin' toni' ne sebep jani'p ketedi?

A'DEBIYAT TEORIYASI'NAN MAG'LUWMAT

Sonet — italiyan tilinen ali'ni'p-jan'g'i'ri'w ma'nisin bildiredi. Soneton to'rt qatarli' lirikali'q qosi'qti'n' u'lgisi. Sonet da'slep XIII a'sirlerde Italiya, Bati's Evropa a'debiyatlari'nda payda boli'p Dante, Petrarka, V.Shekspir, rus poeziyasi'nda Jukovskiy, Pushkin h.t.b. do'retpelerinde rawajlandi'. Usi' janrdi'n' asqan sheberi yesaplang'an Shekspirdin' sonetlerin I.Yusupov bar sheberligi menen awdarma isledi. I.Yusupovti'n' wo'zi de sonet u'lgisinde bir-neshe qosi'qlari'n do'retti. Shayi'rdi'n' «Sorsha» sonetler du'rkininen bir mi'sal:

Barli'q ha'm joqli'qti'n' shegarasi' bul,
Usi' jerge kelip izler jog'alar,
«Mensiz du'nya joq» dep, asqi'ng'an kewil,
Bunda arnasi'na qayta quyi'lar.
Bunda ku'lki ti'nar g'umsha la'blerden,
Ko'zge jas juwi'rar, aqi'l albi'rar,
Dosti'n' sensiz u'yge qaytar bul jerden,
Ya wol sen qaytqanda yere almay qalar.

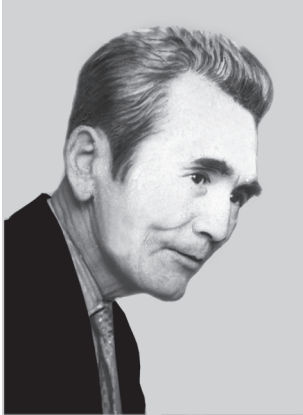
Wo'limnen hesh ju'yrik qashi'p quti'lmas,
Yesaptan jan'i'lmas, wol hesh uti'lmas,
Biraq, wol qast yetip qi'lsa da ha'mir,-
Tek te bir ku'sh woni'n' aytqani'n qi'lmas,
Saw bolsi'n gu'resshen', sharshamas Wo'mira'
Bir shi'bi'g'i' si'nsa, mi'n' bolar sarras.

Xali'q shayi'ri' T. Jumamuratovta sonetler jazg'an.

Satira — grek tilinen ali'ni'p, masqaralaw, a'jiwalaw degendi an'latadi'. Turmi'stag'i' unamsi'z na'rselerdi keskin tu'rde qaralap, a'jiwalap ko'rsetiwshi ko'rkem su'wretlew usi'li'. Satira a'debiyatti'n' barli'q janlari'nda qollani'ladi' ha'm wonda sarkazm, ironiya si'yaqli' wo'mirdegi unamsi'z qubi'li'slardi' a'shkara yetiwshi su'wretlew usi'llari' jedel paydalani'ladi'. Satirali'q su'wretlew ha'm satirali'q obrazlar tu'rli xali'qlar a'debiyati'nda, soni'n' menen birge qaraqalpaq folklori' ha'm klassikali'q a'debiyati'nda da jiyi ushi'rasadi'. XX a'sir qaraqalpaq a'debiyati'nda S.Nuri'mbetov, T.Jumamuratov, I.Yusupov, B.Qazaqbaev, M.Ni'zanovlardi'n' satirali'q qosi'qlar do'retkenligi belgili.

BAYNIYAZ QAYI'PNAZAROV

(1916 — 2001)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Xalqi'mi'zg'a belgili lirik shayi'rlardi'n' biri Bayniyaz Qayi'pnazarov 1916-ji'li' Shi'mbay rayoni'nda tuwi'ladi'. Wol 1939-ji'li' To'rtku'ldegi mug'allimler instituti'n pitkerip, 1939 — 41-ji'llari' wo'z awi'li'nda mug'allim boli'p isleydi. Yekinshi ja'ha'n uri'si'ni'n' baslani'wi' menen uri'sqa atlang'an wol 1941 — 44-ji'llari' uri'sta boladi'. Jaraqatlani'wi'na baylani'sli' uri'stan qayti'p kelip, 1944 — 46-ji'llari' mug'allimshilik jumi'si'n' dawam yetedi. B.Qayi'pnazarov 1951 — 56-ji'llari' Moskvadag'i' M.Gorkiy ati'ndag'i' a'debiyat instituti'n woqi'p pitkergennen son' «A'miwda'rya» jurnali'ni'n' bas redaktori' (1956 — 58), Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ma'sla'ha'tshisi (1958 — 1953), «A'miwda'rya» jurnali'nda bo'lim basli'q (1963 — 1967), hu'rmetli dem ali'sqa shi'qqang'a shekem «Qaraqalpaqstan» baspasi'nda ag'a redaktor lawazi'mi'n atqaradi'.

Wol 1939-ji'ldan Jazi'wshi'lar Awqami'ni'n' ag'zali'g'i'na qabi'l yetilgen. XX a'sirdin' 30-ji'llari'nan baslap poeziya janri'nda u'zliksiz qa'lem terbege B.Qayi'pnazarovti' ken' ja'miyetshilik «gu'llerdin' shaydasi'», «gu'l ashi'g'i'» bolg'an shayi'r si'pati'nda bahalaydi'. Gu'l i'shqi'nda toli'p-tasi'p ji'rlag'an shayi'rdi'n' qosi'qlari'ni'n' tematikasi' wo'mirdi, tuwg'an jerdi, ana Watandi', jasli'q muhabbati', su'ykimli perzentti, wopadar qostardi', paraxatshi'li'qti', dosli'qti' ji'rlawg'a arnalg'an boli'p, wolardi'n' ko'pshiliginde derlik ta'biyat ko'rinisin, a'sirese gu'l obrazi'n wog'ada sheber paydalang'an.

Woni'n' lirik shayi'r si'pati'nda «Qosi'qlar» (1940), «Xali'qqa xi'zmet qi'laman» (1942), «Ko'k yemen» (1956), «Qi'zi'l gu'l» (1958), «Alti'n gu'z» (1959), «Su'y dosti'm» (1962), «Menin' baxti'm» (1966), «Yeki ayaz» (1970), «Na'rwani» (1972), «Gu'lda'ste» (1981), «Men senin' bir shaqan'man» (1977) h.t.b. jigirmag'a jaqi'n poeziyali'q toplamlari' menen «Shi'g'armalari'» ni'n' ji'ynag'i' (1974, 1981, 1985, 1993, 1996) birneshe ma'rtebe qaraqalpaq, rus, wo'zbek tillerinde basi'li'p shi'qti'. Shayi'rdi'n' basqa talant iyelerinen wo'zgesheligi, wol ba'rha poeziya janri'nda u'zliksiz qa'lem terbeti.

Shayi'rdi'n' da'slepki ji'llari' jazi'lg'an «Bilim bag'i'nda», «Paxta tergen qi'z», «Watan anami'z», «Men xali'qti'n' soldati'», «Shadli'q shi'n'i'na»,

«A'miwda'rya», «Xali'qqa xi'zmet qi'laman», «Gu'l bergen qi'z», «Biz jen'emiz», «Miynetti su'y» lirikali'q qosi'qlari' tematikasi' boyi'nsha ha'r qi'yli' boli'p, xali'q kewline qoni'mli' qatarlardan turadi'.

Ha'rbir waqi'tti'n' wo'z qosi'g'i' boladi', yeger wol ko'rkem ha'm ta'sirli jazi'lsa xali'q woni' yadlap ali'p, ayti'p ju'redi. Usi'nday qosi'qlardi'n' qatari'na shayi'r B. Qayi'pnazarovti'n' 40-ji'llari' jazi'lg'an «Miynetti su'y», «Miynet yet» qosi'qlari'n' aytsaq boladi'. Bul qosi'qlarda tek g'ana miynet temasi' so'z yetilip qoymastan, lirikali'q qaharmanni'n' ana Watang'a, tuwi'lg'an jerge bolg'an perzentlik sezimlari de ko'terinki ruwxta beriledi.

Yekinshi du'nya ju'zilik uri's ma'rtlikni talap yetti, woni'si'z jen'iske yerisiw qi'yi'n yedi. Shayi'r «Ko'k yemen» qosi'g'i'nda uri's ji'llari'ndag'i' jawi'ngerlerdin' qaharmanli'q obrazi'n do'retedi. Bul qosi'qta shayi'r ta'biyat ko'rinishi arqali' adamni'n' ma'rtlik islerin su'wretlegen.

KEN' DALAM

Qi'ya sho'lda, qum ishinde qulpi'rg'an,
Mag'an ja'nnet wo'sken jerim ken' dalam,
Aydi'n jolda alg'a qaray umti'lg'an,
Hallas urg'an ju'regime ten' dalam.

Menin' mi'na gu'lge qumar kewlimdi,
Jaynap turg'an gu'ller menen ko'm dalam,
Xosh iyisli gu'l qandi'rsa miyrimdi,
Ishsem suwi'n', jutsam hawan' yem dalam.

Jetildirip ushi'rg'ani'n' yesimde,
Qonar bolsam alti'n uyam sen dalam,
Mehir suwi'n' iship wo'sken to'sinde,
Jelkildegen bir gi'yan'man men dalam.

Aqi'l, uqi'p, bilek ku'shim sen ushi'n,
Miynet yetsem sag'an tamar ter dalam,
Ji'ralari'n' wo'z u'yimdey men ushi'n,
Qumlari'n'ni'n' yetegi de to'r dalam.

Keleshegin' ko'z aldi'mda tolayi'm,
Bu'gingige sali'p turman ser dalam,
Mende sendey bir jazi'li'p alayi'n,
Ko'kiregime ken'ligin'di ber dalam.

KO'K YEMEN

(Ballada)

Qi'rq u'shinshi ji'l.
Jawi'nli' gu'z.
Watan ushi'n sawashta ju'rmiz.
I'zi'ldag'an woqlar ishinde,
U'sh jaz wo'tti. Tag'i' keldi gu'z.
Shineller suw, ju'rdik ilgeri,
Wolimdi de pisent qi'lmadi'q,
Basqi'nshi'lar hu'jimge wo'tti,
Biz de atti'q, atti'q ti'nbadi'q.
G'a'zep penen qarap dushpang'a,
Kekli soldattay tur ko'k yemen,
Shaqalari'n shi'rpi'sia da woq.
Tip-tik qa'ddin u'ymeydi to'men.
Teren' uri'p tami'ri'n bekkem,
Wo'sken slavyanlar-rus jerinde,
Shi'damli'li'q boyi'na sin'gen,
Tan' qalg'anday ku'sh bar wo'zinde.
Biyik boyi'n ko'kke ko'terip,
Jen'iske isenip turdi' wol,
Jawi'nday jawg'an woqti'n' asti'nda,
Qaytpay turdi'm ko'k yemendey sol.
Barli'q soldat solay isledi,
Ko'k yemen tur serjanttay qati'p,
Bizge buyri'q berip, wo'zide
Korinedi turg'anday ayti'p.
Solay boldi'. Biraqta mag'an,
Woq tiygende, tiydi yemenge,
Menin' qoli'm, woni'n' shaqasi',
Si'ndi'. Al men quladi'm jerge.
Wol tikke tur yele. Ashi'wli,
Jaw aldi'nda iyilgen yemes,
Woni' zorlap ku'sh penen ha'rgiz,
Iyildiriw hesh mu'mkin yemes.

Sol waqi'tta medsestra Zoya,
 Juwi'ri'p kelip su'yep aldi',
 Meni keyin ali'p shi'qti' wol,
 Al ko'k yemen tik turi'p qaldi'.
 Wo'tip ketti sawashli' ku'nler,
 Pitti qoli'm sa'l-pa'l qi'ysayi'p,
 Joli'm tu'sip yemendi ko'rdim,
 Wol da wo'sken shaqasi'n jayi'p.
 Da'slep woni' tani'may qaldi'm,
 Jasari'pti' woq tiygen ag'ash,
 Ko'rinbeydi si'ng'an shaqalar,
 Bolmag'anday bul jerde, sawash.
 Tani'di'm tek qali'n' qabi'g'i'n,
 Ji'ri'p wo'tken woqti'n' izinen,
 Yelesledi ko'zime Zoya.
 Ali'p shi'qqan wotti'n' ishinen.
 Paraxat ku'nlerde gezlesip,
 Woti'rdi'm da yemen tu'binde,
 «Mehriban qi'z qayda yeken? — dep
 Ko'p woylandi'm Zoya jo'ninde.
 Sonda mag'an samal si'bi'rlap,
 «Wol qi'z aman» — degendey boldi'.
 Japi'raqlar turdi' shi'ti'rlap,
 Zoya ku'lip kelgendey boldi'.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. Shayi'rdi'n' wo'miri ha'm do'retiwshiligi haqqi'nda nelerdi bilesiz?
2. Shayi'rdi'n' qaysi' qosi'qlari' nama menen ayti'ladi'?
3. Shayir «Ken dalam» qosi'g'i'nda tuwi'lg'an jerdi qalayi'nsha ta'riyiplegen?
4. «Ko'k yemen» balladasi'nda qaysi' ji'llar waqi'yasi' so'z yetiledi?
5. Shayi'r ko'k yemendi nege ten'geredi?
6. Jaralang'an a'skerge Zoya qanday jaqsi'li'q isleydi?
7. Balladani' yadlap ali'n'.
8. Shayi'rdi' ne ushi'n gu'l shaydasi', gu'l ashi'g'i' dep ataymi'z?

IBRAYI'M YUSUPOV

(1929 — 2008)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. XX a'sir qaraqalpaq a'debiyati'ni'n' ideya-tematikali'q, janrli'q ha'm ko'r-kemlik jaqtan ha'r ta'repleme bayi'p, rawajlani'wi'na salmaqli' u'les qosqan yelimizdin' belgili shayi'ri' Ibrayi'm Yusupov boli'p tabi'ladi'. I.Yusupovti'n' poeziyasi' O'zbekistan xali'q shayi'ri' Zulfiya Israilovani'n' so'zi menen aytqanda: «Qaraqalpaq hawazi'» boli'p xalqi'mi'zdi'n' ju'reginen teren' wori'n aldi'.

I.Yusupov 1929-j'i'li' 5-mayda Shi'mbay qalasi'na jaqi'n jerdegi Azat awi'li'nda wo'z da'wirinin' ziyali' adamlari'ni'n' biri Yusup axunni'n' shan'arag'i'nda du'nyag'a keledi. Wol 1949-j'i'li' Qaraqalpaq ma'mleketlik pedagogikali'q instituti'n tamamlap, usi' institutta woqi'ti'wshi' boli'p islep qaladi'. 1961 — 62-j'i'llari' «A'miwda'rya» jurnali'ni'n' bas redaktori', 1962 — 65-j'i'llari' N.Da'wqaraev ati'ndag'i' tariyx, til ha'm a'debiyat instituti'nda ilimiy xi'zmetker, bo'lim basli'g'i', 1965 — 80-j'i'llari' Qaraqalpaqstan jazi'wshi'lar awqami'ni'n' basli'g'i', 1980 — 85-j'i'llari' «Yerkin Qaraqalpaqstan» gazetasi'ni'n' bas redaktori', bunnan keyingi j'i'llarda Respublikali'q paraxat-shi'li'qti' qorg'aw qori'ni'n', Respublikali'q ruwx'i'y ha'm ag'arti'wshi'li'q worayi'ni'n' basli'g'i' wazi'ypalari'nda isledi. I.Yusupov 1956-j'i'ldan baslap Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi'. Shayi'r tu'rli tarawlarda xi'zmet yetiwine qaramastan, do'retiwshilik miynet woni'n' wo'mir joli'ni'n' aji'ralmas bo'legi boldi'. Wol wo'zi jasag'an zamanda qanday jan'ali'qlar bolsa, wolardi' lirikali'q, liro-epikali'q, dramali'q ha'm prozali'q shi'g'armalari'nda ken'nen sa'wlelendirip keldi.

Shayi'rdi'n' qaraqalpaq, wo'zbek, qi'rg'i'z, tu'rkmén, rus tillerinde qi'rqqajaqi'n qosi'qlar ha'm poemalar toplamlari' basi'li'p shi'qti'. Woni'n' «Baxit lirikasi'» (1955), «Ku'n shi'g'i's jolawshi'si'na» (1959), «Woylar» (1960), «Jeti asi'ri'm» (1967), «Dala a'rmanlari'» (1966), «Zaman ag'i'mi'» (1968), «Kewil-kewilden suw isher» (1971), «Tumaris ha'm basqalar» (1974), «Yosh» (1978), «Da'wir samallari'» (1982), «Alasatli' du'nya bul» (1987), «Duzli' samallar» (1988), «Kewildeg'i' ken' du'nya» (1989), «U'mit jag'i'si'» (1990), «Begligin'di buzba sen» (1995), «Wo'mir sag'an ashi'qpan» (1999), «Ha'r kimnin' wo'z

zamani' bar» (2004), «Tan'lawli' shi'g'armalari'ni'n' yeki tomli'g'i'» (1978, 1979, 1992) si'yaqli' poeziyali'q toplamlari' basi'li'p shi'qti'. Gu'rrin' ha'm osherkler ji'ynag'i' «G'arri' tuttag'i' gu'z» degen atama menen 1963-ji'li' arnawli' kitap boli'p basi'ldi'.

I.Yusupovti'n' a'debiyat, ma'deniyat tarawi'nda islegen ulli' xi'zmetleri joqari' bahalani'p, «Qaraqalpaqstang'a miynetni sin'gen ma'deniyat xi'zmetkeri», «O'zbekistan ha'm Qaraqalpaqstan xali'q shayi'ri'» hu'rmetli ataqlari' berildi. Wol Berdaq ati'ndag'i' ma'mleketlik si'yli'qti'n', Ha'mid A'limjan ati'ndag'i' jazi'wshi'lar si'yli'g'i'ni'n' laureati' boldi'. «Miyet qi'zi'l bayraq», «Xali'qlar dosli'g'i'», «Yel-jurt hu'rmeti» ordenlerine ha'm 1999-ji'li' «Hu'rmetli professor» da'rejesin ali'wg'a, al 2005-ji'li' «O'zbekistan qaharmani'» degen hu'rmetli ataqqa miyasar boldi'.

I.Yusupov Qaraqalpaqstan Respublikasi' Gimninin' avtori', I.Yusupov du'nya xali'qlari' shayi'rlari'ni'n' qosi'qlari'n qaraqalpaq tiline awdardi'. Bul awdarmalar «Ma'n'gi bulaqlar» (1955) degen atama menen basi'li'p shi'qti'. Dramaturgiya janri'na da salmaqli' u'les qosi'p «Qi'rq qi'z», «Wo'mirbek laqqi'», «Ma'n'gi bulaq» dramalari'n jazdi'. Qaraqalpaq saxnasi'nda birinshi ma'rte opera janri'nda «A'jiniyaz» librettosi'n jazg'an ha'm A'jiniyaz obrazi'n do'retken I.Yusupov boldi'.

Shayi'rdi'n' «Watan» dep atalg'an yen' da'slepki qosi'g'i' 1946-ji'li' «Qi'zi'l Qaraqalpaqstan» gazetasi'nda basi'li'p shi'qsa, yen' da'slepki «Joldas mug'allim» poemasi' 1949-ji'li' pedagogikali'q institutti' pitkeretug'i'n ji'li' 20 jasi'nda jari'q ko'redi. Bul poema woni' ken' ja'miyetshilikke talantli' jas shayi'r si'pati'nda tani'ti'wg'a ha'm shayi'rli'q dep atalg'an mashaqatli' ha'm la'zzetli ka'sipke bag'darlawg'a sebepshi boldi'. Birinshi qosi'qlar ji'ynag'i' «Baxit lirikasi'» 1955-ji'li' basi'li'p shi'qti'. Usi' ji'llardan baslap ulli' talant iyesi 60 ji'lg'a shamalas wo'mirinde qosi'q arqali' xalqi'mi'zdi'n' ju'regine jol tawi'p, zamanlaslari'ni'n' kewil-ku'yin, arzi'w-a'rmanlari'n, qayg'i'si' menen quwani'shi'n, keleshekke bolg'an umti'li'wlari' menen joqari' adamgershilikli pazi'yetlerin ti'ni'msi'z ji'rllawg'a hasla jali'qpadi'.

Shayi'rdi'n' da'slepki ji'llari' jazi'lg'an «Hesh qashan», «Shi'bi'g'i' si'nsa shi'nardi'n'» lirikali'q qosi'qlari'ni'n' mazmuni'nan zamani'mi'zdi'n' a'hmiyetli ma'selelerinin' biri bolg'an paraxatshi'li'q, ti'ni'shli'q temalari'ni'n' so'z yetilgenligin ko'remiz.

Shayi'rdi'n' «Awi'l, awi'l», «Talli' jag'i'stag'i' yeske tu'siriwler», «Tal boli'pti' tallari'» h.t.b. poeziyali'q do'retpelerinde kindik qani' tamg'an tuwi'lg'an jerin jer ja'nneti dep biledi ha'm woni' ku'n shi'g'i's jolawshi'si'na tani'sti'ri'wda «Talli' jag'i's-tuwg'an ma'kani'm, wonda jurt tan' qalg'anday

ayri'qshali'q bar dep ayta almayman, biraq wol jag'alawlar mag'an yelege deyin jer ja'nneti si'yaqli' ko'rinedi» — dep jazadi' ha'm usi' pikirin wo'zinin' «Tuwi'lg'an jer» qosi'g'i'nda poetikali'q qatarlar menen si'patlap beredi:

Shayi'rdi'n' «Berdaqti'n' duwtari'» ha'm «Sahra bu'lbu'line» qosi'qlari' klassikali'q a'debiyati'mi'zdi'n' maqtani'shi' bolg'an Berdaq shayi'rg'a arnap jazi'ladi' ha'm ulli' shayi'rdi'n' qol jetpes talanti' maqtani'sh sezimleri menen ji'rlandadi'.

I. Yusupov «Ayt sen A'jiniyazdi'n' qosi'qlari'nan» qosi'g'i'nda ulli' so'z zergerinin' ta'g'diri ha'm qosi'qlari' muhabbat ha'm ashi'qli'q, ayrali'q ha'm hijran azabi'nan do'retilgenligin, a'sirese, shayi'rdi'n' muhabbatti' ha'm ana Watandi' uli'g'lawdi'n' asqan sheberi bolg'anli'g'i'n maqtani'sh sezimleri menen wog'ada ta'sirli su'wretleydi:

I. Yusupovti'n' «Seksewil» qosi'g'i'nda da sho'l darag'i' seksewil obrazi' usi'nday si'patli' belgileri menen aji'rali'p turadi'. Shayi'r usi' janli' ta'biyatti'n' wo'zinsheliginen xalqi'mi'zdi'n' ma'rtlikke ha'm shi'damli'li'qqqa toli' wo'mirin ko'z aldi'mi'zg'a janli' yelesletedi.

I. Yusupovti'n' ko'pshilik lirikali'q qosi'qlari'nda filosofiyali'q mazmunni'n' ku'shli berilgenligi bayqaladi'. Woni'n' «Kewil-kewilden suw isher» qosi'g'i'nda adam kewlinin' wog'ada na'zik yekenligi, ha'tteki, insandi' qorshag'an janli' ha'm jansi'z ta'biyatti'n' da adam balasi' si'yaqli' biri-yekinshisinin' izzet-hu'rmetine, mehrine, itibari'na mu'ta'j yekenligi wo'z ara sali'sti'ri'li'p su'wretlenip, juwmaq jasaladi':

Shayi'rdi'n' «Tuwi'sqanli'q» qosi'g'i'ni'n' ideya-tematikasi'nda da qani', jani', tili ha'm dini bir-birine jaqi'n boli'p qoymastan, tariyxi' menen ma'deniyati' ha'm u'rp-a'det, da'stu'rleri de jaqi'n bolg'an xali'qlardi'n' tuwi'sqanli'q qatnaslari' joqari' uli'g'lanip ji'rlandadi':

«Aral elegiyalari'», «Bul jer yeke zor boladi'», «Bazar joli'nda», «Korrupciya», «Begligin'di buzba sen», «Anemiya», «Ti'rnalar», «Ali's a'wladlarga», «Boranli' keshte», «Bayi'wli'g'a» «Su'melek qaynatqan jen'geyge», «Korabller qoyi'mshi'li'g'i'ndag'i' yeles», «Poseydonni'n' g'a'zebi» h.t.b. qosi'qlari'ni'n' ideya-tematikasi'nda bu'gingi ekologiyali'q mashqalalar menen birge ekonomikali'q, ja'ne de, socialli'q ma'selelerdi de teren' tu'singen lirikali'q qaharmanni'n' kewil-keshirmeleri menen jaqi'nnan tani'sami'z.

Shayi'r «Boranli' keshte» qosi'g'i'nda qi's ayi'ni'n' boranli' keshinde adam-zattan mehira ku'tip kelgen janli' jani'warlarga qarsi' islegen jawi'zli'q ha'reketleri ashi'narli' jag'dayda su'wretlenedi.

«U'mit jag'i'si'» (1990) kitabi'na kirgen «Ti'rnalar» qosi'g'i'nda janli' ta'biyatti'n' suliw ha'm yerke qusi' ti'rnalardi'n' suwi' qaytqan da'ryasi' menen

ten'izin taslap ketiwi shayi'rdi' u'lken ta'shwishke saladı' ha'm shayi'r bul haqqi'ndag'i' ruwxı'y keshirmelerin monolog formasi'nda jetkeredi.

Qosi'q son'i'nda insan balasi'ni'n' qanday qi'yi'n jag'dayda qalsa da, ti'rna si'yaqli' tuwi'lg'an jeri menen ana Watani'n taslap ketpesten, sadi'q qalatu-g'i'ni'n kewil tuyg'i'lari'nan wo'tkerip teren' uqti'rmaqshi' boladi':

Shayi'r «Bayi'wli'g'a» qosi'g'i'nda da ekologiyali'q apatshi'li'qti'n' sebebinen qulazi'p qalg'an awi'llardi', quti' qashqan ta'biyatti', adamlar ta'g'dirin sali'sti'rmali' usi'lda sa'wlelendiredi.

«Korabller qoyi'mshli'g'i'ndag'i' yeles» qosi'g'i'nda da, bu'gingi ku'ni bar bayli'g'i'nan ayi'ri'li'p, quti' qashi'p ashi'narli' jag'dayg'a tu'sken ten'izdin' qulazi'g'an kelbeti da'l su'wretlengenlign ko'remiz:

Zamani' menen ten' ayaq qosi'p jasag'an shayi'rdi'n' «Jan'a a'sirge», «Tu'rk uli'si'na», «Prezident», «Mustaqi'lli'q maydani'nan wo'tkende» h.t.b. qosi'qlari'nda jan'a a'sirdi ha'm g'a'rezsiz zamandi' u'lken quwani'sh penen ku'tip alg'an talant iyesinin' hawazi' sezilip turadi'.

Ha'zirgi da'wir qaraqalpaq a'debiyati'nda epikali'q janrdi'n' rawajlani'wi'nda I.Yusupovti'n' «Joldas mug'allim», «Yeski fontan yertegi» «Akaciya gu'llegen jerde», «Aktrisanı'n' i'g'balı'», «Gilemshi hayal haqqi'nda haqi'yqatli'q», «Dala a'rmanlari'», «Tumaris», «Qaraqalpaq haqqi'nda so'z» «Bu'lbu'l uyasi'», «Ma'n'gi bulaq», «Watan topi'rag'i'», «Ma'melek woy» si'yaqli' birneshe poemalari' ayri'qsha wori'n tutadi'.

Shayi'rdi'n' «Tumaris» (1970) poemasi' tariyxı'y temada jazi'lg'an shi'g'arma. Woni'n' qaharmanlari' tariyxta bolg'an adamlar.

Poemada a'yyemgi massagetler patshasi' Tumaristin' ma'rtlikke toli' wo'mirin ashi'wda xali'q arasi'nda ju'rgen an'i'z-a'psanalar menen birge a'yyemgi grek tariyxshi'si' Gerodotti'n' «Tariyx» kitabı'nda jazi'lg'an tariyxı'y a'psanali'q materiallardan sheberlik penen paydalanadi'. Poemani'n' juwmag'i'nda Tumaris massagetler aldi'nda bergen anti'n wori'nlap, wo'z jawi' Qayqi'si'raw menen bolg'an sawashta jen'iske yerisedi ha'm woni' wo'ltirip, tirisinde qang'a toymag'an ko'zlerin qan toli' meske saladı' ha'm wo'z uri'si'na juwmaq jasaydı'.

I.Yusupov dramaturgiya tarawi'nda xali'q da'stani' tiykari'nda A'.Shamuratov ta'repinen jazi'lg'an «Qi'rq qi'z» pyesasi'n 1965-ji'li' qayta islep tamashago'ylerge sawg'a yetti. 1956 — 58-ji'llari' «Aktrisanı'n' i'g'balı'» liro-dramali'q pyesasi'n jazdı'. Xali'q awi'zeki do'retpelerine su'yenip «Wo'mirbek laqqi'» (1971) ha'm «A'jiniyaz» operasi'ni'n' librettosi'n (1973) do'retti.

I.Yusupovti'n' «A'jiniyaz» operasi'ni'n' librettosi' (1973) ha'zirgi da'wirdegi dramaturgiya tarawi'n janrli'q formalar menen bayi'tqan ha'm woni'n' avtorı'n

sheber dramaturg si'pati'nda tani'tqan yen' jaqsi' dramali'q shi'g'armasi' boldi'. Bul libretto negizinde kompozitor N.Muxameddinov birinshi qaraqalpaq operasi'n do'retti ha'm bul opera 1987-ji'li' teatr saxnasi'nda qoyi'ldi'.

AYT SEN, A'JINIYAZDI'N' QOSI'QLARI'NAN!

Ayt sen, A'jiniyazdi'n' qosi'qlari'nan!
Ji'lasin yar i'shqi' bawi'ri'n keskenler,
Yen'iresin yelinen ayra tu'skenler,
Ayt sen, A'jiniyazdi'n' qosi'qlari'nan!

Sazi'n samal yadlap, so'zin yel bilgen,
Bir shayi'r du'nyag'a keldi de ketti,
Tal arti'nan tuwg'an ayg'a telmirgen,
Bir dilbar tu'sime yendi de ketti.

Qosi'q da'rya-da'rya nur boli'p aqsi'n,
I'shqi'si'z janlarg'a i'shqi' woti'n jaqsi'n,
Qi'z-jigitke ji'lwa naz benen baqsi'n,
Ayt sen, A'jiniyazdi'n' qosi'qlari'nan!

Ayt sen «Bozatawdi'» namag'a sali'p,
Yeljiremegennin' bawi'ri' tas bolsi'n,
Qaraqalpaqti'n' go'ne da'rti qozg'ali'p,
Jan'a da'wrani'na bu'gin ma's bolsi'n.

Shayi'r gezgen sho'lde bostanlar bayi'p,
Zarli' zaman boldi' ko'zlerden g'ayi'p,
Bir ilh'am perisin ko'rdim a'jayi'p,
Ayt sen, A'jiniyazdi'n' qosi'qlari'nan!

Men woni' ti'n'lasam, qalmaq taqati'm,
Kewlimde bir g'oshshaq, bu'lbu'l sayrag'an.
Men woni' ti'n'lasam, tuwg'an yelati'm.
Jer ja'nneti boli'p ko'riner mag'an.

Juldi'zlardi' jerge u'n'iltpek bolsan',
Jaman shayi'rlardi' tu'n'iltpek bolsan',
Yeger men wo'lgende tirirtpek bolsan'
Ayt sen, A'jiniyazdi'n' qosi'qlari'nan!

SEKSEWIL

U'nsiz ko'kke qollari'n sozi'p a'sten,
Kim bular yel shetinde yerben'lesken?
Heshkim yemes, bul ma'zi seksewiller,
Shet-shebirsiz dalani' qaplap wo'sken.

Boyi'nda qi'zg'i'ni' bar tas ko'mirdey,
Shan' basi'p quwan' tartqan jas ko'rinbey,
Wo'z dalasi'n jawlardan qorg'ap turg'an,
A'yyemgi massagettin' la'shkerindey,

Ayqasar wotli' a'ptab, ja'bir menen,
Ji'g'i'lsa isi bolmas qa'bir menen,
Jawmay wo'tken bul'tlarg'a wo'shegisip,
Tu'yedey to'ze biler sabi'r menen.

Boranlar kelip woni' julqi'lag'an,
Qori'qpas wol biraq heshbir g'u'lguladan.
Artizian izlegen barlawshi'day,
Uzi'n tami'ri' sho'l to'sin burg'i'lag'an.

Qaqshi'yi'p qi'yi'nli'qqa to's keriwli,
Bilmeydi qula du'zde seskeniwdi,
Salmag'i' misali' pil su'yegindey,
Su'yemen sho'l perzenti seksewildi.

Tuqi'mi' jer tan'lamay wo'nip keter,
Jasi'nda ko'k shi'rshaday do'nip keter,
Jansa da tegin janbay, adamzatqa, —
Boydag'i' bar qi'zi'wi'n berip keter.

KEGEYLI

Kewlim ko'terin'ki kirgendey bag'qa,
Tolqi'nlasip, hallas urg'an Kegeyli.
Aydi'ni'n'da shorshi'g'an aq shabaqqa,
Men qi'zi'g'i'p qarap turman, Kegeyli.

Jag'an' jelkildeydi qami's, uri'qtan,
Balali'q gezimdi woylap turi'ppan...

Suwi'n'da shashi'lg'an uwi'ldi'ri'qan,
Wo'rshigen bir shabag'i'n'man Kegeyli.

Jazda qayi'ri'n'da woynap qi'rg'alaq,
Qi'sta muzlari'n'da teptik si'rg'anaq.
Kekili gu'zelgen, moyni' i'rg'anaq.
Qara bala yadi'n'da ma, Kegeyli?

Ba'lki shi'g'i'p ketkenmendi yesin'nen,
Wo'ytkeni bir men be wo'rshigen sennen?
Balali'q waqti'n'da wo'ter ha'r kimnen,
Ba'ri yeste qala bermes, Kegeyli.

I'shqi'ni'n' ba'ha'ri jetip mag'an da,
Jigitlik ha'seri gezgende qanda,
Balali'g'i'm woynap qaldi' jag'an'da,
Wo'mir wo'z joli'nan aqti', Kegeyli.

Biz ko'p shabaq yedik wo'rshigen birge,
U'yretip anami'z, ju'zdirgen wo'rge,
Xi'zmetke jaradi'q tuwi'lg'an yelge,
Wo'mirdin' maqseti soldur, Kegeyli.

Ba'lent i'rashi'n'a men mindim tag'i',
Qanday i'si'q tuwg'an jerdin' qushag'i'!
Munarlang'an terek, miywali' bag'i',
Baxi'tli' awi'li'mni'n' sa'ni Kegeyli.

Ku'nshi'g'ari'n' Tag'jap, bati'si'n' Arshan,
Aq alti'n ma'kani' qay jerge barsan'.
Ju'z jap, mi'n' salmadan ha'g'lap ag'arsan',
Sonda da tarti'lmas suwi'n', Kegeyli.

Sendey na'wpir boli'p aqpasa shayi'r,
Xali'qti'n' kewline jol tappasa shayi'r,
Shayi'rman dep shirengennen ne qayi'r?
Ha'zir soni' woylap turman, Kegeyli.

QARA TAL

Suw boyi'nda shayqati'lg'an jani'm qara tal,
Mag'an balzam, sen ti'mi'qta shaqi'rg'an samal.

Mag'an tuwi'sqan ha'r shi'bi'g'i'n' ha'm bu'rtiklerin',
Senin' asti'n' — kindigimnen qan tamg'an jerim.

Anam sag'an baylap menin' a'tko'nshegimdi,
Terbetkende i'rg'alg'ansan' hayyalap sen de.

Senin' u'nin', tursan' gu'wlep aldi'nda tamni'n',
Jani'ma u'nles ha'yyiwindey a'ziz anamni'n'.

Keshki in'irde jug'i'rlasqan shoq shi'mshi'qlari'n',
Bergen mag'an shoq minezin, shoq qi'li'qlari'n.

Samal tursa, sen bir tegis i'rg'ali'p woyshan',
Saldamli'raq woy woylawdi' u'yrettin' mag'an...

Asti'n'da woqi'p qosi'qlari'n Pushkin, Berdaqti'n',
Salqi'ni'n'da wo'stim ha'm de muhabbat tapti'm.

Sonda i'lay suw boyi'nda, senin' sayan'da,
Tuwg'an jerge tun'g'i'sh sezim mende woyang'an.

Ga' shejiresin baslaytug'i'n g'arri'day u'nsi'z,
Ga' romantik jas qi'yalday shuwlap tini'msi'z, —

Qulag'i'mnan ketpes yele, tuwi'sqan tali'm,
«Shayi'r bol» dep mag'an talay si'bi'rlag'ani'n'.

* * *

Bilim quwi'p men qalag'a sapar shekkende,
Haq jol tilep, anam menen uzatti'n' sende.

Suw boyi'nda qaldi', so'ytip, tentek balali'q,
Men yerjettim sennen shi'qqan narttay burali'p.

Aydi'ni'nda aq shabaqtay ju'zdim bilimnin',
Ko'p jerlerin araladi'm paytax yelimnin'.

Ala tawdi'n' arshalari'n, Volga qayi'n'i'n,
Araladi'm tog'aylari'n Kavkaz tawi'ni'n'...

Sonda senin' qaraqalpaqsha aytqan qosi'g'i'n',
Qi'yali'mda wolar menen turar qosi'p u'n.

Shadli'q, dosli'q urqan atar g'i'r aylanan'da,
Baxi'tli' awi'li'm g'urg'i'n'lasi'p wo'ser sayan'da.

Gu'llene ber, talli' jagi's, paxtali' dalam,
Men — senin' bir nart shi'bi'g'i'n', men-senin' balan'!

BOLMASA

Qus balasi' boli'p ilinbes sang'a,
Bu'lbu'ldin' xosh hawaz sesi bolmasa,
Sazdi' shertken menen kelmes namag'a,
Kewildin' bir a'ndiyshesi bolmasa.

A'det qalar, ba'lkim qa'siyet qalmas,
Yelge xi'zmet yetpey jigit si'nalmas,
Ko'p jasag'an menen aqsaqal bolmas,
Parasatli' aqi'l-yesi bolmasa.

Birewler qartaysa ziyneti asar,
Yeline sa'n berip to'rge jarasar,
Birewler qi'zi'qshi' maymi'lg'a usar,
Ma'zi adam su'wret tu'si bolmasa.

Kimler jas qaytsa da aqi'li tolg'an,
Kimseler zuwqi'ldap til-jag'i' qalg'an,
Atqa «shu'w» degennen basqasi' jalg'an,
Jasi' u'lkenkik a'wselesi bolmasa.

Kimdur tirisinde-aq ati'n joqlamas,
Insan boli'p, ishken duzi'n aqlamas,
Berjag'i'nan quyg'an menen toqtamas,
Arjag'i'nda bir na'rsesi bolmasa...

TI'RNALAR

A'l hawada qanatlari'n taldi'ri'p,
Jat ma'nzilge sapar shekken ti'rnalar,
Ayrali'q da'rtinde bizde qaldi'ri'p,
Shadli'g'i'mdi' ali'p ketken ti'rnalar.

Hawazi'n'a qu'laq sali'p qarasam,
Aq qag'azday g'ag'i'rlasi'p barasan',
Xosh alliyar ayti'sqanday bolasan',
Kelmeske jol tartqan go'zzal ti'rnalar.

Jerge bir na'wbetdur, yelge bir na'wbet,
Qayti'p baratqanday qaytasi' da'wlet,
Ash tolqi'nlar urmas jag'i'sqa gu'rlep,
Sonali' ko'llerden ushti' ti'rnalar.

Sizler na'sil ko'rgen atawlar awlaq,
A'dira qalg'anday aydi'nli' suwlaq,
Din' aspanda mun'li' «quri'w-quri'w»lap,
Ne dep barati'rsi'z bayg'us ti'rnalar?

Ne is tapsa, insan peylinen tabar,
Wol qast yetse teris ag'ar da'ryalar.
«Bul jer bizge haram» degendey wolar,
«Ah» uri'p qiyqi'wlap barar ti'rnalar.

Tan'lari'm woyanbas tolqi'n sestinen,
Qaylardan alarman woday ku'shti men?
Duzli' shan'gi't ko'mgen ko'ller u'stinen,
Bul jag'i'sqa tu'spey barar ti'rnalar.

Barar intizamli', jipke dizilip,
Men qarayman ju'rek bawi'ri'm u'zilir,
Sizdey men de ata jurttan bezigip,
Nege kete almayman, ayti'n' ti'rnalar?

MUSTAQI'LLI'Q MAYDANI'NAN WO'TKENDE

Bu'gin A'miw boli'p aqqi'm keledi,
Arg'i'maq at boli'p shapqi'm keledi,
Bu'gin wo'n'irine wo'zbek ag'amni'n',
Kewli'mnen gu'l u'zip taqqi'm keledi.
Nawayi', Berdaqlar da'stan pitkende,
Babur ta'rki-Watan qi'li'p ketkende,
Mashrab g'a'zzelleri pa'ryad yetkende,
Woyg'a alg'an maqsetine jetken be?
Babalar ruwx'i' keshti woyi'mnan,
Mustaqi'lli'q maydani'nan wo'tkende.

Akmal, Allayarlar ati'li'p ketkende,
Jawlar Qadriydi qati'l yetkende,
Sharapatli' insan uyqi'si'n buzi'p,
Qa'birinen shi'g'ari'p ali'p ketkende...
Ba'ri ko'z wo'n'imnen wo'tkendey boldi',
Mustaqi'lli'q maydani'nan wo'tkende.

«Aq alti'n» nan tawday qi'rman pitkende,
Woni' jat ka'rwanlar ali'p ketkende,
Sen woyslan' su'yenip awi'r ketpenge,
U'nsiz turi'slari'n' yeleslep ketti,
Mustaqi'lli'q maydani'nan wo'tkende.

Senin' ruwx'i'n'dag'i' ma'rtlik, danali'q,
Jan'a da'wran joli'n tappag'i' lazi'm,
Biyik insanli'g'i'n' du'nya ta'n ali'p,
Ja'ha'n minberinen shi'qsi'n hawazi'n'.
Kewil talwas yetip, ilham yosh urar,
Miyrim suwi' menen tolg'anday Aral,
Yeser bir a'jayi'p jag'i'mli' samal,
Mustaqi'lli'q maydani'nan wo'tkende.

O'zbekistan Kunshi'g'sti'n' Sholpani',
Ko'p qi'yi'n jollardan wo'tersen' asi'p,
Biniyad tawi'p azat insan a'rmani',

Joli'n'di' jaqti'rar i'g'bal quyashi'.
«Qutli' qa'demi'n'e ha'sanat» diyip,
Qan-qardash xali'qlar qol berip qolg'a,
Qara qalpagi'mdi' shalqayta kiyip,
Jani'n'da baraman bul ulli' jolda!

TUMARIS

MASSAGETLER QI'SSASI'

(poemadan u'zindi)

Tumarisa, wa anajan,
Sarsi'lasan' basi'n' iyip,
Perzentin'nin' azasi'nan
Ju'rek-bawi'ri'n' tur g'oy ku'yip,
Yen'keytpe tilla ji'g'an'di',
Si'r berip nasharli'q yetpe.
Qayg'i' aldi'nda qayi'sqandi',
Jaqti'rmaydi' massagetler.
Bos kelipti u'mit ati'n',
Ayhay! Biraq wo'kinbe sen.
Wo'z qa'tesin, wo'z uyati'n
Juwg'an wol wo'z qani' menen,
Ko'ter basti'! Qayda senin'
Yerkeklerdi basqan susi'n'?
Jolbarsti'n' jaw bu'yregin
Juli'p jegen g'aybar ku'shin'?
Qas bati'rdi'n' bas su'yegin
Zeren yetip, qi'mi'z ishken,
Sen yemes pe, yeldin' kegin,
Keskilesip ali'p wo'sken!
Arqar mu'yiz ay asti'nda
Kim ko'rkin'di sag'i'nbag'an.
Wo'giz suwdi'n' jag'asi'nda
Kim ku'shine tabi'n'bag'an!?
Kiy jarqi'ldap sa'wkelen'di,
Si'r berip nasharli'q yetpe.
Ko'p qayg'i'ri'p ju'degendi

Jaqti'rmaydi' massagetler.
Tumarisa woti'r u'nsiz,
Tarqatqan wol qolan' shashi'n.
Boz worda misli hesh kimsiz,
Woti'r ha'mme iyip basi'n,
G'i'jlap turg'an woshaqtag'i'
Seksewildin' qozi' so'ner.
Al kewilde perzent dag'i'
Wot tiygendey wo'rshelener.
Kesik qulaq no'ker u'yden
Shi'g'i'p ketti bir jaqlarg'a,
Suwi'q xabar wol a'kelgen
Qaldi' gu'wlep qulaqlarda.
Wol aytqan: «Patsham, bizlerge
Bul sapari' Ku'n qas bolg'an.
Jaw albi'rap qashqan jerde
Tayar awqat, mol dastu'rqan.
Jayi'wli' turg'ani'n ko'rip
Japi'ri'li'p tu'stik attan.
Jati'r meslerde ko'pirip
Bir ishimlik, wo'zi qatqan...
Ishtik simirip, jedik yetti,
Kewil wo'sti, bas g'uwi'ldap.
Uyqi' basti', din'ke ketti...
Jaw, so'ytip tu'sirdi aldap,
Yesimizge kelsek keshte,
Ayaq-qollar matawli' tur.
Bul qorli'qli' ku'ndi yeske
Ali'w mag'an tawdan awi'r!
Ko'k shati'rda ko'shki taxtta
Shah woti'rar g'arq-g'arq ku'lip,
U'stimizde toy qi'zbaqta,
Biz jati'rmi'z tiriley wo'lip,
Bir waqlari' tiklep boyi'n,
Turdi' balan' jaynap ko'zi.
— Patsha qutli' bolsi'n toyi'n!
Bar menin' bir aytar so'zim.
Bosat menin' qollari'mdi',

Yerkin yesime yeneyin,
 Bilsen' payda si'rlari'mdi',
 Qa'lesen', ayti'p bereyin, —
 Dedi turi'p tutqi'n balan'
 (Men woyladi'm: jigit mi'naw
 Yendi wo'li arslannan
 Tiri ti'shqandi' a'zbek bildi-aw)
 Farsi'lardi'n' shahi' sonda
 Sharap toli' tilla jami'n
 Ishpey biraz woti'rdi' da,
 Si'ypadi' jiyren saqali'n:
 — Ali'p-anadan-at-biyeden,
 Ma'rtligin'e tartti'n' bala.
 Jawdi'n' da ma'rtin su'yemen,
 Ha'y, jas bati'r, mag'an qara!
 A'ken' bir saq patsha boldi',
 Jurti'na jaw dari'tpag'an.
 Du'nyag'a dan'q jayi'p wo'ldi.
 Kim tiye aldi' bari'p wog'an?
 Anan'-ari'w Tumarisa,
 Patshali'qqa jarasadi'.
 Xorezmiya, Sogdiyana
 Wog'an ko'pten talasadi'.
 Asaw arqar an'shi' quwsa,
 Asqar tawdan pana tabar.
 Biyik shi'ng'a bu'rkit qonsa,
 Woni'n' ushqi'r qanati' bar.
 Awramazda¹ ta'n'irim mag'an
 Qu'diretli shahli'q berdi,
 Ko'p yellerdi asawsi'g'an
 Qi'li'sh penen ali'p berdi.

 Baktr, midan, parfi, derbik,
 Ha'mmesi de wo'jet bolg'an.
 Biraq, jeti jahan derlik

¹Awramazda — a'yyemgi farsi'lar ta'n'irisi (I. Yu.).

Bu'gin mag'an qulli'q qi'lg'an.
 Aqi'l menen aldi'n boljap,
 Wo'jetligin qoysa anan'.
 Amanli'qta jasaw wolja,
 «Ma'detker bol» dese mag'an,-
 Yelin' farsi'lar shahi'ni'n'
 Panayi'nda bolar yedi.
 Yesigin boz wordasi'ni'n',
 Jel ashi'p, jel jabar yedi,
 Biraq, wol joq Bilgir anan'.
 Bilimsizlik yetti mine.
 U'shten birdey la'shkeri ha'm
 Uli' g'api'l ketti, mine.
 Qati'n biylegen yel won'bas,
 Ko'rdik buni' senler bette,
 Yel-jurti'na bolg'anday bas
 Yerkek joq pa massagette?!
 Hu'kimdar boli'p jurt soraw, —
 Sheshen' yemes, senin' joli'n'... —
 Dep Jahangir Qa'ysi'sraw
 Sheshtirdi bati'rdi'n' qoli'n.
 — Shah, sen bilgirlik is yettin',
 Umi'ti'lmas bul ko'pke deyin.
 Yendi sag'an massagettin'
 Qosi'g'i'n ayti'p bereyin:
 «At worni'na arqan tag'i'p,
 Jolbarsti' jegip bolmas,
 Awzi'n' qang'a tolsadag'i'
 Jaw aldi'nda to'gip bolmas,
 Asi'rasan'da a'lpeshletip,
 Sho'lin an'sap wo'ler arqar.
 Miy qa'tesin qol du'zetip,
 Bas jazasi'n moyi'n tartar»-
 Dep, saqshi'ni'n' qos bawi'nan
 Qanjari'n tez qag'i'p ali'p,
 Jalt-jult shaqmaq shag'i'lg'anday,
 Tasladi' wol wo'zin shali'p
 Wa, patshayi'm — Quyash qi'zi'!

Wo'ldi so'ytip bati'r uli'n'.
 Turdi'm men de ko'zim qi'zi'p,
 Ah, qani'n'day jaqsi' wo'lim!
 Ma'rt perzentin' patshali'qti'n',
 Si'ri'n jawg'a aldi'rmadi',
 Wo'zin-wo'zi shali'p ji'qti',
 Dushpani'na shaldi'rmadi'.
 Men de wo'ldim... A'tten' biraq
 Ma'rtlik yemes, qorli'q penen:
 Tu'sti shorshi'p yeki qulaq,
 Kesildi de zorli'q penen,
 Ko'z aldi'mda qulag'i'mdi',
 Jegizdi bir ja'llati'na
 Shan'di'p qol ha'm ayag'i'mdi',
 Teris mingizdi ati'ma,
 Dedi: «Ayti'p bar patshayi'n'a
 Ulli' shahtan duway sa'lem,
 Si'yi'nsi'n Ku'n qudayi'na,
 Uri'si'w ushi'n bizin' menen».
 Xosh Tumaris, a'dil patsham,
 Massagetler maqtani'shi'!
 Ta'n'rim yar bolsi'n sag'an,
 A'kelgen xabari'm usi'.
 Men atqardi'm minnetimdi,
 Xosh bol qorli'qlari'mdi' men
 Yel-jurttan awlaqqa yendi,
 Wo'zim arqalap ketemen»...—
 Dep qulaqsi'z no'ker birden,
 Tumariske qulli'q yetti
 Ha'm ati'li'p shi'g'i'p u'yden,
 Qaran'g'i'g'a su'n'gip ketti.

3

Ana kewlin qan ji'latqan,
 Qarg'i's sag'an, jarali' ku'n!
 Jan ju'yesin so'tip atqan
 Jazadi' bul jarani' kim?

Patsha hayaldi'n' ju'regin wol,
Qus urg'an bir ko'gershindey,
Miyrimi joq bir tu'kli qol
Julqi'p, qi'ynap atti' birdey.
Ko'z aldi'nan wo'tti bu'gin:
Sol jawi'z qol ko'pten beri.
Julmaq boli'p dala gu'lin,
Tu'rli hiyle yetkenleri,
Farsi' shahi' minip ku'shke,
Ko'p yellardi jawlap tegis,
Bu'ginligi Tumariske,
Ashi'q boli'p qalg'an yemisi...
Hayal patsha yesler ba'rin:
Hiyar shaxti'n' shaytanlari'n —
Qa'yxi'si'rawdi'n' yelshilerin
«Bolmaydi» dep qaytarg'ani'n,
Shaxti'n' ko'zi qan talasi'p,
Qatti' ashi'wg'a mingen sonda.
Massagettin' ken' dalasi'n,
Boyamaqshi' boli'p qang'a, —
La'shkerin shubi'rti'p aydap,
Da'ryag'a sal taslag'an wol.
U'rlengen meslerdi baylap,
Ko'pir sala baslag'an wol,
Sol ma'ha'lde Wo'giz suwdan,
Yeki atli' ju'zip wo'tti.
Shaxqa Tumaris ari'wdan,
Mi'naday wo'tinish jetti:
«Jahangir shah, qayt i'raydan,
Jandi' sonsha qi'ynaysan' da'?
Nen' jetpeydi? Qori'q qudaydan,
Arg'i' ju'zge si'ymaysan' ba?!
Sonsha alg'an yel-yelati'n',
Awzi'n' bati'p ag'i'l mayg'a,
Bizin'dey bir jesir qati'n,
Wo'z yelin'nen tabi'lmay ma?
Bali'q bag'i'p, mal aydag'an,

Yeldin' ti'ni'shli'g'i'n buzba.
To'gilmesin qalayda qan,
Wo'tpe bizin' dalami'zg'a»
Ti'n'lanbadi'. Bu'gin kelip,
Jaw da'ryadan berman wo'tti
Ha demey-aq saldi' bu'lik,
Is bag'i'ti' qi'ri'n ketti.
Al, mine, birinshi uri'sti'n' —
Ma'kkar uri'sti'n' qurbanlari'.
Ko'z aldi'nda Tumaristi'n'
Yessiz uli', qi'ranlari'
Yeles berip iyip basi'n,
«Keshir» ana dep turg'anday.
«Jayi'lmasi'n qara shashi'n'
«Bol ma'rdana» dep turg'anday...
Patsha hayal son'-son' bari'p
Boyi'n biyley basladi' wol.
Alti'n a'rebegin ali'p,
A'tashtang'a tasladi' wol.
U'y toli' jurt-ka'tqudalar,
Sa'rkardalar wo'rre turdi'.
(Bul da'stu'rdi biler wolar)
Ha'mmesi si'rtqa juwi'rdi'.
Jasi'l tu'sip, qurt gewlegen
Qasi'nda bir bayterektin'
Wot jag'i'li'p, jurt gewlegen
Qushag'i'nda i'za kektin'.
A'rwaq shaqi'ri'p g'arri' porqan,
Gu'belektey wotqa urar.
Zikir sali'p duw alaman,
Massagetler woyi'n qurar.
Ti'm-ti'ri'sli'q sho'kti birden,
Qulaqqa urg'an tanadayi'n.
Qali'n' qurda worta jerge,
Turdi' kelip patsha ayi'm,
Aq girewke, alti'n qamar,
Jarq-jurq yeter duwli'g'asi'.

Ko'zin'de jup juldi'z janar,
Suli'wli'qti'n' nur tulg'asi',
Ku'n perzenti nurli' A'tash —
Wotti'n' piyri jali'n ati'p
Tu'nge qarsi' ashi'p sawash,
Turdi' woni' jaqti'lati'p,
«Kindik qani'm tamg'an dalam,
Ana jurtti'n' topi'rag'i!
Biyopali'q yetsem sag'an,
Ko'zimdi qus shoqi'g'ani'...»
Dep ay ju'zli ari'w patsham,
Jalan'ashlap won' siynesin,
Bir shalani' ali'p wottan,
Ku'ydirdi wol aq ma'mmesin.
Ant yedi wol qorqi'ni'shli',
Ayqasarda wo'mir-wo'lim.
Jurt sezip bir ulli' ku'shti,
Zor shayqasqa buwdi' belin.
«Wa, patshayi'm, quyash qi'zi'
Joli'n' bolar, qara a'ne,
Tashtria¹ — baq juldi'zi'
Aq at boli'p shi'qti' ja'ne»
Dep qol bi'lg'ap g'arri' porqan,
Wotqa tu'sip wo'lip ketti.
Zikir sali'p top alaman,
Tan' atqansha i'ri'm yeti...

4

Aydarli' tuwi' ten'selip,
Shi'qti' jolg'a massagetler.
Jollar segbirin yen'serip.
Qi'ldi' jang'a qi'si'wmetler.
Nar qami'sli' jag'alarda
Ko'p g'awdanli' ko'ller qaldi'.
Adam barmas atawlarda

¹ Tishtria — Sirius juldi'zi'. A'yyemgi aziyali'lar woni' kiyeli dep sanag'an. (I. Yu.).

Panalasi'p yeller qaldi'.
Jer qayi'sqan qali'n' la'shker,
An' bezdirdi at du'sirlep.
Aldi' tawg'a minse seske,
Arti' tu'nde ju'k tu'sirgen.
Burqi'rati'p juwsan iyisin,
Shan'g'i'ttan ku'n ko'zin basti'.
Qan sasi'qli' toy ku'segen
Qara quzg'i'n g'aqi'ldasti'.
Tu'lki jortpas tu'neylerden
Tu'nde ketip barar wolar.
Qarsaq jortpas qali'n'lardan
Qalg'i'p ketip barar wolar.
U'sh ku'n ju'rip, U'rker bata
Jetti Wo'giz wo'tkeline.
Wotti' jag'i'p Qatar-qatar,
At wotlatti' shetkerine
Bul aqsham ti'ni'g'i'p jatti',
Yer dastani'p, qi'li'sh qayrap, —
Tan' aldi'nda jetti atti'
Qurbanli'qqa shaldi' saylap,
Arti' da'rya, aldi'nda tan'.
Shi'g'ar ku'nge ju'zin berip,
Patsha arti'nan barli'q adam
Tabi'ni'wg'a turdi' kelip.
So'ndi Sholpan-tan' juldi'zi',
Ko'rip ulli' ku'nnin' ju'zin.
Ku'n kelbetli sahra qi'zi' —
Tumaris basladi' so'zin:
«Gu'ldir-gu'ldir kiseneg,
Alti'n ju'wen tislegen
At joli'na sadag'a,
Miyrimli Quyash, qollaygo'r,
Ju'yrik Quyash, qollaygo'r!

Qami'si' suwli' ko'l bergen,
Selewi semiz sho'l bergen,
Gu'rkirep Gu'ldirmamasi'

Aspanda po'stek sanag'an
 Miyrimli Quyash, qollaygo'r,
 Saqi'y Quyash, qollaygo'r!
 Asi'g'i' pu'tin aq serke
 Qoy baslasi'n qotanda.
 Beldewde kisnep tulpar at,
 Su'rinbesin jortqanda
 Miyrimli Quyash, qollaygo'r,
 Ju'yrik Quyash, qollaygo'r!
 Woshag'i'mi'zda wot so'nbesin,
 Ba'le-qada kelmesin.
 Ati'mi'zg'a tuyaq ber,
 Ta'nimizge quwat ber,
 Miyrimli Quyash, qollaygo'r,
 Qa'ha'rli Quyash, qollaygo'r!
 Biyigin ko'rset tawlaridi'n',
 Yen'sesin ko'rset jawlaridi'n',
 Abi'ray bersen'-ul'stan,
 A'jel bersen' — qi'li'shtan,
 Wottan, suwdan asi'ra,
 Ti'ni'shli'q-woshaq basi'na.
 Miyrimli Quyash, qollaygo'r,
 Nurli' Quyash, qollaygo'r!»

5

Ku'nge si'yi'nip tan' artti'ri'p,
 Tumaris ay ma'rdi maydan
 Shaqi'rdi' da qos bati'ri'n,
 Bi'layi'nsha berdi pa'rman:
 — Qasi'n'a u'sh jigit ali'p,
 Shayla jolg'a sen wo'zin'di.
 Anaw zali'm shahqa bari'p,
 Jetkiz mi'na bir so'zimdi:
 «A'y, qan qumar Qa'ysi'sraw,
 Jetistim dep masayrama,
 Qanto'giwge quni'qsa jaw,
 Qan iysisine basi' aynalar,

Jen'genin' joq uli'mdi' sen,
 Ma'rtlik sawash maydani'nda.
 Qoy hiylepaz joli'n'da sen.
 Ju'zimni'n' sol jawi'z suwi',
 Ishsen', yesten tandıradi',
 Aqi'l-huwshti' bastan quwi'p,
 Aytqi'zar ko'p sandi'rag'i',
 Sol na'letiy suwi'n' menen,
 Aldani'pti' yessiz balam,
 Ti'rnaq asti' uwi'n' menen,
 Jazi'lmas da'rt saldi'n' mag'an.
 Qannan basqa hesh na'rseni,
 Isher ku'nin' joq pa yendi?
 Qanni'n' usi' to'gilgeni,
 Jeter-jeter toqta yendi.
 Qolg'a tu'sken la'shkerimnin',
 Tirilerin qaytar berman.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. Qaraqalpaq xalqi'ni'n' maqtani'shi', O'zbekistan qaharmani' I. Yusupov XX a'sir qaraqalpaq a'debiyati'na qanday u'les qosti'?
2. Shayi'rdi'n' qanday poeziyali'q toplamlari' basi'li'p shi'qti'?
3. «Yeger men wo'lgende tiriltpek bolsan', Ayt sen A'jiniyazdi'n' qosi'qlari'nan» degen qatarlar arqali' shayi'r A'jiniyazg'a qanday baha bergen?
4. «Seksewil qosi'g'i'nda» sho'l darag'i' seksewildi kimlerge ten'lestiredi?
5. Qosi'qtag'i' «Jansa da tegin janbaydi', adamzatqa boydag'i' bar qi'zi'wi'n berip keter» degen qatarlar arqali' shayi'r ne demekshi?
6. «Bolmasa» qosi'g'i'n yadlap ali'n'.
7. Kegeli qosi'g'i'nda «Sendey na'wpir boli'p aqpassa shayi'r» degen qatarlardan neni tu'sinesiz.
8. Shayi'r qosi'qta tuwg'an yelinin' Qara tali'na degen su'yispenhilik sezimlerin qalay bayanlag'an?
9. Qara taldan shayi'r nelerdi u'yrengen, wonda qanday woylardi' payda yetedi?
10. Qosi'qta lirik qaharman shayi'r wo'zinin' wo'mir joli'n qara talg'a qalay baylani'sti'rg'an.
11. Shayi'r «Tumaris» poemasi'nda qaysi' da'wir waqi'yalari'n so'z yetedi?
12. Tumaristin' yel-xali'q, Ana watang'a bolg'an su'yispenhilik sezimlerin so'ylep berin'.
13. Tumaris shi'g'armasi' mazmuni' tiykari'nda kishi ko'lemlili shi'g'arma jazi'n'.

TO'LEPBERGEN QAYI'PBERGENOV

(1929 — 2010)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. To'lepbergen Qayi'pbergenov ha'zirgi qaraqalpaq a'debiyati'n du'nyani'n' ko'p xali'qlari'na tani'tqan yen' talantli' jazi'wshi'. T.Qayi'pbergenovti'n' XX a'sir qaraqalpaq a'debiyati'nda, proza janri'nda tariyx'i'y waqi'yalar menen zamanago'y turmi'sti' su'wretlegen povestleri menen romanlari' wo'zbek, rus ha'm basqa da tillerde Moskva, Tashkent, Alma-ata, Bishkek, Tallin h.t.b. qalalarda birneshe ma'rte arnawli' kitap boli'p basi'ldi'. Bunday ken'islikke bizin' a'debiyati'mi'zda T.Qayi'pbergenov g'ana wo'z hawazi' menen jaqi'nnan tani'ldi'.

T.Qayi'pbergenov 1929-j'i'li' 7-mayda Kegeyli rayoni'nda (ha'zirgi No'kis rayoni'ni'n' aymag'i'ndag'i' Shortanbay awi'li') tuwi'lg'an. Wol 1945 — 47-j'i'llari' Xojeli pedagogikali'q ushilishesinde woqi'ydi' ha'm woni' pitkergennen keyin awi'li'na kelip, mektep mug'allimi boli'p isleydi. Wo'z bilimin ko'teriw ushi'n wol 1950-j'i'li' Qaraqalpaq ma'mleketlik instituti'ni'n' rus tili ha'm a'debiyati' fakultetine woqi'wg'a kirip, 1955-j'i'li' pitkergennen son' «A'miw-da'rya» jurnali'nda, radioesittiriw komitetinde redaktor, Jazi'wshi'lar awqami'nda juwapli' xatker boli'p isleydi. T.Qayi'pbergenov 1959 — 1964-j'i'llari' Jaslar gazetasi'ni'n' redaktori' boli'p islese, son'i'nan «Qaraqalpaqstan» baspasi'ni'n' direktori', «Sovet Qaraqalpaqstani'» (ha'zirgi «Yerkin Qaraqalpaqstan») gazetasi'ni'n' redaktori', Qaraqalpaqstan televidenie ha'm radio yesittiriw komitetinde redaktor, Qaraqalpaqstan baspa so'z komiteti basli'g'i'ni'n' wori'nbasari' (1967 — 80) lawazi'mlari'nda islese, 1980-j'i'ldan 2010-j'i'lg'a shekem Qaraqalpaqstan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' basli'g'i' bo'lip isledi.

T.Qayi'pbergenov 1957-j'i'ldan baslap Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi'.

Jazi'wshi'ni'n' qaraqalpaq tilinde «Mug'allimge raxmet» povesti (1956), «Bloknot so'yeydi» osherkler ha'm gu'rrin'ler toplami' (1961), «Suwi'q tamshi'» povesti (1964), «Uyqi'si'z tu'nler» povesti (1965), «Qaraqalpaq qi'zi'» romani' (1960,1966), «Qaraqalpaq da'stani'» trilogiyasi'na kirgen «Maman biy a'psanasi'» (1968), «Baxi'tsi'zlar» (1971), «Tu'siniksizler» (1976) romanlari', «Qaraqalpaqnama» roman-essesi (1985), «Ko'zdin' qarashi'g'i'» romani' (1986), «Familiya» piesasi' ha'm publicistika, intervyuler ji'ynag'i' (1988), «Ta'nha

wo'zin'e ma'lim si'r» povesti (1992), «O du'nyadag'i' atama xatlar» (1992), «Qaraqalpaqpan-Ta'wekelshimen» (2003), «Qa'lbimnin' qamusi'» (2008) prozali'q kitaplari' basi'li'p shi'qti'.

T.Qayi'pbergenov 1967-ji'li' yeki kitaptan ibarat «Qaraqalpaq qi'zi'» roman-dialogiyasi' ushi'n Berdaq ati'ndag'i' Ma'mleketlik si'yli'qti', 1971-ji'li' «Mug'allimge raxmet» povesti ushi'n Hamza ati'ndag'i' O'zbekistan Ma'mleketlik si'yli'g'i'n, «Qaraqalpaq da'stani'» trilogiyasi' ushi'n buri'ng'i' Awqam Ma'mleketlik si'yli'g'i'n, «Qaraqalpaqnama» roman-essesu ushi'n Maxmud Qashqariy ati'ndag'i' xali'qarali'q si'yli'qti', 2004-ji'li' «O du'nyadag'i' atama xatlar» shi'g'armasi' ushi'n M.Sholoxov ati'ndag'i' xali'q arali'q si'yli'qlardi' ali'wg'a miyasar boldi'.

T.Qayi'pbergenovqa 1974-ji'li' «Qaraqalpaqstan xali'q jazi'wshi'si'», 1993-ji'li' «O'zbekistan xali'q jazi'wshi'si'» hu'rmetli ataqlari' berilgen bolsa, 1994-ji'li' «Dosli'q» ordeni tapsi'ri'ldi'. Wog'an 2004-ji'li' «O'zbekistan qaharmani'» hu'rmetli atag'i' berildi.

1960-ji'llar qaraqalpaq a'debiyati'ni'n, soni'n' ishinde proza tarawi'ni'n rawajlani'w da'wiri boldi'. T.Qayi'pbergenovti'n' do'retiwshiligi 50-ji'llari' poeziyali'q shi'g'armalar ha'm kishigirim gu'rrin'ler jazi'wdan baslang'an bolsa, son'i'nan bir qansha povestler ha'm iri ko'lemli romanlar, dramali'q shi'g'armalar ha'm publicistikali'q maqalalari' menen u'zliksiz ra'wishte toli'si'p bard'i'. Jazi'wshi'ni'n' «Qaraqalpaq qi'zi'» romani' tiykari'nda Qaraqalpaq Ma'mleketlik teatri'nda saxnali'q shi'g'armalar qoyi'lg'an bolsa, O'zbekfilm studiyasi' ta'repinen «Qaysar qi'z» kinofilmi jarati'ldi'. Avtor du'nya xali'qlari' a'debiyatlari'nda ken'nen taralg'an ko'rkem usi'llardi'n' biri liro-psixologiyali'q su'wretlew usi'li'nda «Suwi'q tamshi'» ha'm «Uyqi'si'z tu'nler» povestlerin do'retti. Bul usi'l povest qaharmanlari'ni'n' basi'nan wo'tken waqi'yalardi' ko'binese wolardi'n' ishki keshirmeleri, woy-tolg'ani'slari' tiykari'nda ko'rkem su'wretlewge bag'darlanadi'.

Son'g'i' ji'llari' jazi'wshi'ni'n' do'retiwshilik sheberligi «Qa'lbimnin' qamusi'», «O du'nyadag'i' atama xatlar», «Qara da'pter», «Qaraqalpaqti'n' wo'z qalpag'i' menen si'rlassi'wi'», «Tu'rkiynama» atamasi'ndag'i' jan'a prozali'q shi'g'armalari' menen toli'sti'.

Jazi'wshi'ni'n' «Qaraqalpaq da'stani'» epopeyasi' «Maman biy a'psanasi'», «Baxi'tsi'zlar» ha'm «Tu'siniksizler» si'yaqli' u'sh kitapti' wo'z ishine aladi'. Bul romanlarda jazi'wshi' qaraqalpaq xalqi'ni'n' XVIII ha'm XIX a'sirdegi tariyx'i'y wo'mirin ko'rkemlik penen sa'wlelendiredi.

Avtordi'n' «Maman biy a'psanasi» romani'ni'n' mazmuni'nda XVIII a'sirdegi qaraqalpaq xalqi'ni'n' ma'rt bati'ri' Maman biydin' ha'reketi tiykar'gi' wori'nda tutadi'.

Romanda jazi'wshi' tariyx'i'y tulg'a Maman biydin' obrazi'n jarati'wg'a u'lken di'qqat awdarg'an. Woni'n' jaslayi'nan kishi peyil, shaqqan ha'm ziyrek boli'p wo'siwine a'kesi Worazan bati'r menen woni'n' zamanaslari' ha'm qatar ju'rgen adamlar ko'p ta'sir jasaydi'.

Avtordi'n' «O du'nyadag'i' atama xatlar» (1992) shi'g'armasi' xalqi'mi'z basi'na do'nip turg'an ekologiyali'q apatshi'li'qti'n' aldi'n ali'w ha'm wonnan quti'li'w ideyasi'na arnaladi'. Usi'nday du'nyali'q problemalardi' su'wretlewde jazi'wshi' wo du'nyadag'i' atasi'na, yag'ni'y, ka'ramatli' babalari'na bi'layi'nsha mu'ra'ja'a't yetedi ha'm wolar menen ruwx'i'y sa'wbetlesedi: «Keshir, ata, senin' menen yen' bolmasa xat arqali' tillespesem, ha'r qi'yli' woylardan basi'm jari'li'p ketiwi so'zsiz. Wo'zinnin' ha'm xalqi'mni'n' basi'na tu'sken ekologiya apati'nan basi'mni'n' ishi wot ha'wirli da'rtlerge toli'p turi'pti'. Yerge aqli'g'i'm, ruwx'i'mdi' ti'ni'sh qoy. Tirilerdin' ma'selesin tiriler sheshedi g'oy- dersen' ba'lkim, tirilerge talay-talay aytti'm, ha'tte pu'tkil a'lemge yesitiletug'i'n biyik minberlerden de aytti'm. Ha'zir barli'q tiriler tek tiriler si'pati'nda qi'yimi'ldap, wo'z ara shawqi'mlasqani' bolmasa, ba'ri geren'! Sen wog'i'ri' mehirlil insan yedin', ba'lkim birinshi aqli'g'i'n'ni'n' zari'n yesitip wo du'nyadag'i' adamlardi' woyatarsan'».

Usi'layi'nsha kitapti'n' kompozitsiyali'q quri'li'si' ha'm syujeti qaraqalpaqlar ha'm wolardi'n' ma'kan jaylari', Aral ha'm A'miw haqqi'nda ilimiy jan'ali'qlar menen birge yeleshesh kim woqi'mag'an, yesitpegen qi'zi'qli' a'psanalardan, ja'ne de ekologiyali'q apatshi'li'q sebepli awi'ri'wg'a shati'lg'an mi'n'lag'an nawqaslardi'n' birinin' monologlari'nan turadi'. Shi'g'armani'n' syujetinde paydalani'lg'an bay materiallardan qaraqalpaq xalqi'ni'n' wo'tmishi ha'm bu'gini, keleshege tiyisli bolg'an a'hmiyetli ma'selelerdin' beti ashi'li'p baradi'. Kitaptag'i' ha'r bir epizodtan, dialog ha'm monologlardan yel qayg'i'si'na qabi'rg'asi' qayi'si'p ha'siret shekken adamlardi'n' qaytalanbas obrazlari' menen ruwx'i'y kelbetin ko'z aldi'mi'zg'a janli' yelesletemiz.

QARAQALPAQ DA'STANI'

(Maman biy a'psanasi' kitabi'nan u'zindi)

Juma.

Jurt bul ku'ndi ku'ta' isenimsizlik penen ku'tti. Sebebi bul jerdin' ta'biyati'ni'n' wo'zi wo'zgermeli. Jaz ba, qi's pa, ji'ldi'n' qaysi' ma'wsimi boli'wi'na

qaramastan, ku'n wo'zgerip sala beredi. Jazda da ala-sapi'ran dawi'l turadi'. Ali's jaqlardan shan' a'keledi, ko'z ashti'rmaydi' yamasa jawi'p boladi', suwdan kiyimlerin' yetin'e jabi'si'p, tislerin'e shan' kiredi. Yeldin' xani' G'ayi'p xanni'n' minezi de usi' jerdin' ta'biyati'na megzes. Qa'pelimde wo'zgeredi. Usi' ka'rani'n' uri'g'i'nday sa'l yepkinge qi'ysayi'p qala beredi. Soni'n' aldi'n ali'w kerek. Pitiwaja boli'p turg'an isti buzi'p, xan wa'desin shaysa, shayi'qta da abi'ray qalmaydi', sol ushi'n shayi'q G'ayi'p xang'a ja'ne bir bari'p qaytti'. Jaqsi' is baslap ati'rg'ani'na isendirip marapatlap qaytti'.

Ma'jlistin' ku'ni wo'zgermedi. Belgilengen juma ku'ni ha'mme jetim yemenge qaray i'g'i'ldi'. Adamlardi'n' ju'zinde ayri'qsha quwani'sh, a'lle qanday u'mit ushq'i'nleri', shadi'-qorramli'q. Ha'r qaysi'si'nda qi'yli'-qi'yli' woylar. Qaysi' bala dilwar boli'p jen'etug'i'ni'n ga'p qi'li'p, wo'z-ara tarti'sadi'. Pikirleri alshaq bolsa da, ba'rinin' maqsetleri bir. Tu'binde arg'i'si'nda bar diyekli bir bala dizgin alg'ay. Ha'mme izinen yeredi.

Jetim yemendi gilen' ash-ari'qti'n' u'yi dese boladi'. Dumanday japi'raqli'. Panasi'zlar quyashli' i'ssi'ni' usi' ka'rada wo'tkeredi. Adam u'zilmegenlikten asti' tegis, jerge jabi'si'p wo'sken maysa giya maqpal gilem to'segendey. Sayamanli', aynalasi' awi'l boyi'nsha yen' go'zzal, ha'r qi'yli' jasi'l sho'p iysi an'qi'g'an xosh jupar iyisli suli'w jer. Qa'yerinde woti'rsan' da, to'sek talap yetilmeydi. U'stin'e girbin' juqpaydi', i'zg'ar wo'tpeydi.

I'ssi', lekin wortag'a wot jag'i'ldi'. Bul Murat shayi'qti'n' tapqan aqi'li'. Woylasi'q, woshaq a'tirapi'ndag'i' bir u'ydin' woylasi'g'i'na usasi'n, wa'deni buzg'andi' wot ursi'n, u'yi jansi'n!

Xan woti'ratug'i'n' jerge, wottan sa'l ali's biyiklew jerge, yeki kiyiz benen gilem to'seldi. Kelte ayaqli' xan g'arbi'zday ji'li'si'p kelip to'sekke shi'qti'. Biylerdin' jas u'lkenleri — Murat shayi'q penen I'ri'squl biy wortag'a xandi' ali'p woti'rdi'. Basqa biyler, aqsaqallar, wo'zlerinin' jasi'na, yeldegi abrayi'na, qaraw'i'ndag'i' xalqi'ni'n' sani'na qaray wolardi'n' u'shewin qorshalap wori'n ali'sti'.

G'ayi'p xan qalaqtay qi'si'q basi'na qara qalpaq kiyip kelipti. Buni'si' qaraqalpaqti'n' da'stu'rin qi'lg'ani', quwdi'n' quyri'g'i'nday saqali' ko'kiregine basi'li'p, kelte moyni' bu'gilip woti'ri'pti'.

Murat shayi'q qayta-qayta juti'ni'p, ko'zlerinin' aldi'n aq su'p woramal menen qayta-qayta si'pi'rdi'. Ja'n-jag'i'na qarani'p, kelgenlerdin' g'awqi'ldi'si' basi'li'wi'n ku'tti ha'm xanni'n' qulag'i'na bir na'rse si'bi'rlap boli'p, woni'n' iyek qag'i'p maqullawi'nan keyin ko'pshilikke qarap alaqani'n alaqani'na uri'p shappatladi'. Bul «ti'ni'shlani'n'» degeni yedi.

Jurt siltidey ti'ndi'. Murat shayqti'n' «so'yeymen» degen isharati'na barli'q di'qqat awdari'ldi'.

— Xalayi'q, to'mengi qaraqalpaq yelinin' a'ziyz azamatlari', ga'pime qulaq sali'n'lar...

Jurtti'n' ba'ri qaraqalpaqli'. Maysa sho'pli taw ka'nari'na da'w zamari'qlar payda boli'p, ali'stan qarag'anda, ba'rine bir qara shati'r jawi'p taslag'anday, qi'yimi'si'z. Murat shayi'q dawam yeti:

— Matam qalpag'i'n kiyip kelipsiz, a'ziyzler, matam qalpag'i'n kiyip qaraqalpaq atang'an zamanlar izde qaldi'. Kewlin'iz kirshiksiz bolsi'n. Aqi'beti qayi'rli' bolsi'n, a'wmiyin!

— A'wmiyin!!! — dedi ha'mme.

— A'zizlerim qulaq sali'n'lar. «Aq tawdan» posqali' qansha azap shektik, qansha xorli'qli' ku'nlerdi bastan wo'tkerdik. Maqsetimiz wo'tken awi'r ku'nlerdi yeslew yemes. Birpara u'lkenler qartaydi', ma'rtebesi arti'q, aqi'li' zi'yat xani'mi'z benen si'rlasi'p yedik, xani'mi'z bu'gingi quralpag'a i'qrar yetip, adamgershiliktin' joqarg'i' basqi'shi'n yeti. Hasi'ldi'n' tastan, aqi'ldi'n' jastan shi'g'atug'i'ni'n wo'zi ayti'p, a'ziyz xani'mi'z, jas jigitlerdi si'nap, yerten'gi yel ag'asi'n izlep tabi'wg'a ma'sla'ha't berdi.

— Aqi'l ga'p shayqi'mi'z, — dep jurt gu'wlesti.

G'ayi'p xan tu'rgeldi. Alaqani'n alaqani'na uri'p woti'rg'anlardi' ti'ni'shli'qqa shaqi'rdi'. Wotti'n' a'tirapi'ndag'i' mollam do'gerek jurtshi'li'q ses-semirsiz ko'kireklerine qollari'n basti'. Jawdi'rag'an qara ko'zler xang'a telmiristi.

— Xalayi'q, xalayi'q! — dep qi'ri'ldadi' xan. — Men jas jigitlerge u'sh soraw beremen. Menin' izimnen ha'r uri'wdi'n' bas biyi bir-birden soraw beredi. Din ha'ziretimiz Murat yeki soraw berse yerki bar. Yeger jas jigitlerden kimde-kim wortag'a taslang'an sorawlarg'a duri's juwap berse usi' woti'rg'an xalayi'qti'n' i'qlas, muhabbetine sazi'war bolsa dana degen ataq aladi'. Menin' bas ken'esgo'yim boladi'. Biy boladi'. Bilip qoyi'n', bul qaraqalpaqti'n' a'yyemgi ata-babalari'nda boli'p, son' bati'l bolg'an usi'l. Men jan'arti'p woti'rman. G'api'lida qalman'lar. Tayar woti'ri'n'lar. Di'qqatli' boli'n'lar. Birinshi sorawi'm «Du'nyada xan ko'p pe ya qara puqara ko'p pe?»

Xan woti'rdi'. Ko'pshilikten mi'sh-mi'sh si'bi'rli' payda boldi'.

— Xani'mi'z, sorawi'n'i'zdi' tez-tez sheshse boladi', — dep si'bi'rladi' I'ri'squl biy. — Bul sorawg'a Qon'i'ratti'n' Bayqoshqar biyinin' uli' Yesengeldi juwap bersin. Adamlar ti'm — ti'ri's woti'ri'pti'. Ati'n ayti'p tu'rgeltsem qa'ytedi, baslap jibersin. Aqi'ri' ko'sh baslanbasa, ta'wekelshi bolmaydi'.

G'ayi'p xan maqullap bas iyzedi.

— Biyqoshqar biy uli' Yesengeldi tu'rgel! — dep dawisladi' I'ri'squl biy. Su'wen jaqli', suli'wshi'q, su'lingir ari'q bala sur shekpeninin' jag'alari'n du'zestirip, sha'bbi asi'qtay shi'rp yetip tu'rgeldi.

— La'bba'y, bay ata!

— Xanni'n' sorawi'na juwap ber, balam.

— Alpi's mi'n' u'yli qaraqalpaqqa bir xan bar. Sog'an qarag'anda du'nyada xan az, qara puqara ko'p, biy ata, — dedi Yesengeldi.

«Siz ne deysiz» degen na'zer menen I'ri'squl biy won' qaptali'ndag'i' xang'a buri'ldi'. Xan juwapqa qanaatlansa kerek, sa'l qozg'ali'p mardi'ydi'.

Bul saltanatqa Amanli'qlarda kelgen yedi. Izgi qatarda woti'rg'an Amanli'q birden tikeydi.

— Shayi'q ata, xani'mi'z ruqsat yetse, usi' sorawg'a men de juwap berip ko'reyin, — dedi.

Biyler xang'a, xan biylerge, ji'ynalg'anlar bir-birine qarasti'. Ko'pshilikten:

— Uri'qsat yetin'iz, xani'mi'z! — degen hawaz shi'qti'.

— Meyli, aytsi'n biraq yesap bolmas, — dep murni'nan min'girledi xan.

— Menin'she, xan ko'p, qara puqara az, — dedi Amanli'q.

Adamlar « haw, aljasti', haw...» dese qaldi'.

Amanli'q worni'na woti'rdi'.

G'ayi'p xanni'n' qalpag'i' dirildep, saqali' ji'bi'r-j'i'bi'r yetip ketti.

— So'z bermew kerek yedi, buzdi' - dedi biylerdin' biri.

— Wondaylardi' bunday ji'yi'ng'a shaqi'ri'w qa'te, — dedi yekinshi dawis'.

Maman tu'rgeldi.

— Shayi'q ata, xani'mi'z uri'qsat yetse, men juwap bersem qa'ytedi? — dedi wol ku'ta' a'lpayi'mli'q penen.

— Sen nesine ha'lek bolasan'? — dedi bir dawis'. — Yesengeldi dup-duri's juwap berdi.

Maman woni' ti'n'lamadi'. Alg'a ju'rip bari'p xanni'n' aldi'na bir, shayi'qti'n' aldi'na bir, ta'jim yetip, juwap beriwge uri'qsat aldi'.

-Xalayi'q, menin'she Amanli'q duri's aytti', — dedi wol. — Ne ushi'n duri's? Du'nyada wo'z kewline xan yemes adam joq, sol ushi'n xanni'n' ko'p bolg'ani' dep woyleyman.

Adamlar: «Da'l juwap, duri's» desip, shuw yeti.

G'ayi'p xan qi'zardi'. Sonda da si'r mermedi.

— Yekenshi sorawi'm: «adamdi' ne azdi'radi'?»

Bir shoq adam dawis' qosi'p, «adamdi' kesel azdi'radi' »! dep baqi'ri'sti'.

— Birimlep! — dedi shayi'q.

Ja'ne bir shoq qi'n'lamay «adamdi' joqshi'li'q azdi'radi'» desti.

Xan qi'si'q shekesin qos qollap qi'si'p, tu'rgeldi ha'm zebetlendi:

— Bilip qoyi'n'! Biy ta'rtiplik yetsen'iz, tarqati'p jiberemen, tarqati'p! Tu'sinin'!

Ha'mme qaytadan ti'ni'shlendi'.

— Xani'mi'z, uri'qsat yetsen'iz,— dep Maman ja'ne tikeydi. — Ba'lkim, berilip ati'rg'an juwaplar duri's shi'g'ar. Biraq bunday sorawlarg'a juwap beriw ushi'n woylani'w az. Ko'p jasag'anlar biler, ba'lkim. Menin'she, adamdi' qulaq azdi'rsa kerek, xani'mi'z.

— Juwabi'n' maqul, balam,— dedi xan birden. — Men haqqi'ndag'i'-shug'i'l so'zlerge qulaq aspaw kerek. Azi'p ketesiz. Ba'rekella, Worazan uli',— dep maqulladi' woti'rg'anlar.

Xan sergeklendi. Kewillendi.

— U'shinshi sorawi'm: «Adamni'n' dizgini nede?».

Heshkim qi'bi'rlamaydi'. Maman ja'ne tikeyip, qa'dimgisinshe juwap beriwge uri'sat aldi' .

— Xani'mi'z, adamni'n' dizgini tili bolsa kerek. Tilin ti'ymay adam irkilmeydi, aqi'ri'.

Xan ja'ne maqulladi'. Yendi sorawi'ni'n' tamam bolg'ani'n, juwaplarg'a kewli tol'g'ani'n ayti'p. Murat shayi'qqa na'wbet berdi.

— Men bir soraw beremen,— dedi Murat shayi'q. — Aqi'l to'rkininde yekenin kim ayti'p beredi?

Heshkim qi'lt yetpdi. Maman Amanli'qqa bir na'zer tasladi'. Amanli'q tu'rgeldi ha'm xan aldi'na kelip iyildi.

— Aqi'l to'rkini sabi'rli'li'q bolsa kerek, shayqi'mi'z,— dedi ha'm worni'na bari'p woti'rdi':

Shayi'q:

— Woyi'mni'n' to'rkini tabi'ldi',— dep saldi'. — Men ushi'n bir sorawdi' awi'li'mi'zdi'n' axuni' Yeshniyaz axun berse qa'ytedi?

G'ayi'p xan shep qaptali'na buri'ldi'. I'ri'squl biy maqullag'an tu'r bildirdi.

— Menin' sorawi'm: to'sektin' xasi'li' ne boladi'?— dedi Yeshniyaz axun. Yesengeldi awelgisinshe shalt tu'rgeldi.

— To'sektin' hasi'li' jay namaz boladi', xani'mi'z,— dep wol xanni'n' aldi'na bari'p yeki bu'gildi. Woni'n' ha'reketin de, juwabi'n da I'ri'squl biy menen Murat shayi'q ten' maqulladi'.

Gezek I'ri'squl biyge keldi, biraq wol kishipeyillik yetkisi keldi me, gezegin Ubaydulla biyge wo'tkerdi.

— Xani'mi'z, — dedi Ubaydulla biy xang'a buri'li'p: Menin' sorawi'm sizikine taqabbil. Aytsi'n jigitler, «yelde bay ko'ppe ya jarli' ko'p pe?»

Izgi qatardan Allayar tikeydi. Biyler woni' unatpadi'. «Woti'rsi'n, kerek yemes», «aldi' menen wo'z nani'n tawi'p jesin» dep g'awi'rlasti'. Qozg'alan' payda boldi'. Shayi'q Mamanni'n' ko'z qarasi'nan bir na'rse uqqanday xang'a bet burdi'.

— Xani'mi'z, bir saparg'a usi' balag'a da uri'qsat yetersiz be?

Xan bas iyzedi.

— Ay, bala, — dedi shayi'q. — Xani'mi'z ulli' ra'him menen uri'qsat yeti. Ayt. Qi'sqa ayt.

— Menin'she, hu'rmetli biyimiz, mal bayli'g'i'n ayti'p woti'rg'an joq. Tosi'nnan bir shabi'wi'l bolsa, wa'ssalam, mali'n' ketedi. Byli'q degen na'rse adamni'n' qana'a'ti. Kim qana'a'tli bolsa sol bay. Ma'selen, ku'ndegi toyg'ani'ma, men qana'a'tshilmen. Usi' yelde mendeyler ko'p. Soni'n' ushi'n du'nyada bay ko'p.

— Bayli'q qana'a'tte, — dep g'awi'rlasti' ko'pshilik.

Yendi I'ri'squl biy soraw berdi.

— Ishi da'rtli adamdi' qalay bilse boladi'?

Bir kese chay ishimge shekem heshkim da'rpenbedi. Wo'z-ara si'bi'rli' ko'beydi. Biyler woti'rg'anlarg'a qarap telmiristi. I'ri'squl biy qi'yi'n soraw bergenine hawli'qti'. Xang'a qaradi'. Xan Murat shayi'q penen basqa sultanlarg'a alma-gezek buri'ldi'. Usi' waqi'tta Maman tu'rgeldi.

— Xani'mi'z, — dep wol a'detinshe xang'a kelip ta'jim yetip juwabi'n basladi'. — Adamni'n' ishki da'rtin yeki mu'shesinen ko'rse boladi'. Birewi til, yekinshisi ko'z. da'rt tilge ursa ko'p so'yleydi, ko'zge ursa ji'laydi'.

— Tapti'n', bala. Lekin, buni' kimnen u'yrendin'?

Maman jasi'rmadi'. Kuzma Borodin degem wori'sti' dinge u'yretip ju'rip yesitkenin aytti'. G'ayi'p xan selk yeti. Qalpag'i' tu'sip kete jazladi'. Xalayi'q-ti'n' awzi' ashi'li'p an'-tan' boldi'. Si'bi'rli' ko'terildi. Na'wbet Da'wletbay biydiki yedi. Heshkimdi ko'rmegensidi, heshna'rse yesitpegensidi. Pa'rwayi' pa'nseri halda tu'rgeldi.

— Xani'mi'z, xalayi'q, menin' sorawi'm joq. Worazan uli' Mamanni'n' danali'g'i'na bas iyemen, — dep woti'rdi'. Bul ga'p a'welgi si'bi'rli'lardi'n' u'stine mala basi'p jiberdi. Ha'mme dawis' qosi'p shuwladi'. «Maman dana», «Maman...» Arasi'nda Amanli'qti'n', Yesengeldinin' atlari' ayti'ldi'. Bul ala-sapi'ran dawisti' basi'w ushi'n, G'ayi'p xan i'rg'i'p tu'rgeldi. Alaqani'n' alaqani'na urdi'. Dawsi'ni'n' bari'nsha baqi'ri'p so'yledi.

— Xalayi'q sabi'r yetin'iz. Biypari'q bolman'i'z. Kimnin' dana yekenin ko'rdin'iz. Qulaq penen yesittin'iz. Biz Murat shayi'q ha'm biyler menen azg'ana ma'sla'ha'tlesemiz. Kim dana yekenin aytami'z.

— Ha'zir ayti'lsi'n! Mamang'a qi'lapli'q qi'li'nbasin! Maman dana! — degen dawi'slar basqa dawi'slardi' basi'p, dalada u'stemlik su'rdi. Xanni'n' ko'zleri apalaqladi'. Jurt shi'datpadi'. Xan ha'zir juwap beriwge ma'jbu'r boldi'.

— Qon'i'ratli'lar basi'ldi'. Yabi'lar aqi'lli' shi'qti'. Maman jen'di, — dedi.

Murat shayi'q shi'n kewli menen i'razi' boli'p, u'nsiz g'ana ku'ldi ha'm tu'rgelip xanni'n' shalg'ayi'nan su'ydi.

I'ri'squl biydin' kelbeti Murat shayi'qti'n' kelbetine usag'an. Jaslari' Qatar tek kiyimlerinde ayi'rma bolg'ani' bolmasa, ji'ynalg'andag'i' maqsetide bir si'yaqli' yedi. Xanni'n' ha'zirgi ga'pinen keyin I'ri'squl biydin' moyni'n birew si'ndi'ri'p ketkendey to'men yen'terildi. Xan kelte adi'mlar menen gibirtiklep ju'rip «Yashan' yabi'lar, yashan'» dep Mamanni'n' moyni'na biy belbewin bayladi'. «Menin' ken'esgo'yim, atshabar bahadi'ri'm bolasan'» dedi.

Jurt ja'ne ha'r tu'rli piker ayti'p g'awir'lasti'. Ko'pshilik maqullag'an menen narazi'lar da tabi'li'p ati'r. Murat shayi'q abi'raydi' qoldan jibergisi kelmey:

— A'ziy'z biyler, toyi'mi'z bar, miyman boli'n'i'zlar, — dep dag'azaladi'.

Ha'r uri'w ha'r jerge shoq-shoq boli'p wo'z-ara ma'sla'ha'tke ji'ynaldi'...

* * *

Jazi'wshi'ni'n' «Qaraqalpaq da'stani'» epopeyasi' «Maman biy a'psanasi'», «Baxi'tsi'zlar» ha'm «Tu'siniksizler» si'yaqli' u'sh kitapti' wo'z ishine aladi'. Bul romanlarda jazi'wshi' qaraqalpaq xalqi'ni'n' XVIII ha'm XIX a'sirdegi tariyx'i'y wo'mirin ko'rkemlik penen sa'wlelendiredi.

Yag'ni'y, xalqi'mi'zdi'n' yeki a'sirlik wo'mirine tiyisli bay mag'luwmatlardi', xali'q a'psanalari'n, tariyx'i'y materiallardi' qamti'g'an halda sheber aylani'sqa tu'siredi. Bul tariyx'i'y da'standi' do'retiwde jazi'wshi' du'nya xali'qlari'ni'n' a'debiyatlari'nda jazi'lg'an tariyx'i'y shi'g'armalardi'n' sheber u'lgileri menen jaqi'nnan tani'sadi'.

Avtordi'n' «Maman biy a'psanasi'» romani'ni'n' mazmuni'nda XVIII a'sirdegi qaraqalpaq xalqi'ni'n' ma'rt bati'ri' Maman biydin' ha'reketi tiyqarg'i' wori'ndi' tutadi'. Usi' romanni'n' tariyx'i'y syujetinde Wo'razan bati'rdi'n' uli' Maman biy baslag'an ha'reketler G'ayi'p xan, Abi'lxayi'r xan, Yesengeldi biy, Murat shayi'x, Sedet kerey, Dmitriy Gladishev, Maman shayi'x, Baraq sultan, Abi'lg'azi' xan, Muxammed A'min inax, Xiywa xani' G'ayi'p, Aydos biy ha'm t.b. tariyx'i'y tulg'alar menen bir qatarda qazaq biyi Ayg'ara, woni'n' qi'zi' Aqbiyday, ku'yew balasi' Amanli'q ha'm woni'n' qari'ndasi' Almagu'l, xiywali' qaraqalpaq Qudiyar seyis ha'm Bag'dagu'l si'yaqli' qaharmanlardi'n' is-ha'reketleri menen ti'g'i'z baylani'sta so'z yetiledi.

Jazi'wshi' Maman biydin' jas waqi'tlari'nan baslap-aq Kuzma Barodinnin' aqi'lli' so'zlerin ti'n'lawg'a qushtarli'g'i'n, dana yel basshi'si' Murat shayi'qqa bolg'an hu'rmet sezimlerin, wo'zinin' dosti' Amanli'qqa bolg'an shi'n dosli'g'i'n, qazaq xani' Abi'lxayi'r xanni'n' si'rli' ha'reketlerine sezgirlik penen qatnas jasawi'n, wo'zinen u'lkenlerge ha'm qatarlari'na, jas kishilerga bolg'an qari'm-qatnasi'n sheberlik penen sa'wlelendiriw menen birge, jasi'nan so'zge sheberligi ha'm tapqi'rli'g'i' na'tiyjesinde biylik ha'melge yeriskenligin ta'sirli waqi'yalar menen bayan yetedi. Maman biy wo'zinin' dosti' ha'm atqosshi'si' Amanli'qti' Ayg'ara biydin' qi'zi' Aqbiydayg'a u'ylandiredi. Romanda Amanli'q ha'm woni'n' qari'ndasi' Almagu'l arasi'ndag'i' qayg'i'li' ha'diyselerge de ko'p wori'n beriledi. Jazi'wshi' bul romanda dana yel basshi'si' Murat shayi'q obrazi'na da u'lken itibar qaratadi'.

Murat shayi'q xali'qti'n' arasi'nda jasi' u'lkenligi, ka'tqudali'g'i' menen u'lken abi'royg'a iye tariyxı'y tulg'a. Wo'l ko'p sanli' shashaw uri'wlarg'a bo'lingen xalqi'mi'zdi'n' ti'ni'shli'g'i'n saqlawg'a, awi'zbirshiligi qashqan biylerdi jarasti'ri'wg'a ka'tqudali'q yetiw menen birge ko'plegen tarti'sli' ma'selelerdi sheshiwde de aqi'lli'li'q penen is tutadi'. Wo'l ha'tteki qaraqalpaq biyelerinin' wori'slar menen Xiywani'n' xani' G'ayi'p xan, qazaqti'n' xani' Abi'lxayi'r menen de dosli'q qari'm-qatnasta boli'wi'ni'n' basli' ta'repdari' yetip su'wretlengen. Wo'ni'n' basli' ideyasi'nda xalqi'mi'zdi'n' ti'ni'sh-tati'w ha'm baxi'tli' jasawi' ja'mlengen.

Romanda su'wretlengen shi'm-shi'ti'ri'q tariyxı'y ha'diyseler Abi'lxayi'r xan, G'ayi'p xan, Ayg'ara biy, Yesengeldi biy h.t.b. tariyxı'y tulg'alar a'tirapi'nda qi'zi'qli' so'z yetiledi.

Roman-epopeyani'n' yekinshi kitabi' «Baxi'tsi'zlar» dep ataladi'. Bul romanni'n' syujetinde XVIII a'sirdin' aqi'ri' XIX a'sirdin' basi'ndag'i' qaraqalpaq xalqi'ni'n' Xiywa xanli'g'i'ni'n' toli'q qol asti'na wo'tiwi roman qaharmanlari' Aydos biy, Yesengeldi biy, To'remurat suwpi'ni'n' a'tirapi'ndag'i' tariyxı'y waqi'yalar tiykari'nda so'z yetiledi. Avtor bul romani'nda Aydos biydin' obrazi'na tiyisli tariyxı'y shi'nli'qti' Muxammed A'min shax, Muxammed Raxim, Annaqul, Gedeyniyaz, Wori'nbay biy, Maman biy, Begis, Mi'rji'q, Qumar, Mi'rza, To're, Yernazar, Ku'nxoja h.t.b. tariyxı'y tulg'alar menen birge Ospan, Atabek palwan, Aytuwar bati'r, Sedet kerey, Nikoforov ha'm woni'n' hayali', balasi' h.t.b. toqi'ma personajlardı'n' obrazlari' ha'm is-ha'reketleri menen toli'qti'radi'.

Roman-epopeyani'n' u'shinshi kitabi' «Tu'siniksizler» dep atali'p, Mi'rji'q penen Qumar anadan tuwi'lg'an Yernazardi'n' xali'q yerkinligi ushi'n Xiywa

xanli'g'i'ni'n' zuli'mli'g'i'na qarsi' ali'p barg'an azamatli'q gu'reslerin so'z yetedi. Jazi'wshi' bul romani'nda Yernazar alako'z, Yernazar keneges, Berdaq shayi'r, Zarli'q to're, Jang'azi', Qaraqum iyshan, Qutli' xaji', Qumar ana, Sayi'pnazar h.t.b. si'yaqli' tariyxi'y tulg'alardi'n' obrazi' menen is-ha'reketlerin Ra'wshan, Gu'lziyba, Ten'el, Qa'llibek, Genjemurat h.t.b. yadtan toqi'lg'an obrazlar menen toli'qti'ri'p, ken' ko'lemli waqi'yalar dizbegin ko'rkem sa'wlelendire alg'anli'g'i' bayqaladi'.

T.Qayi'pbergenovti'n' bul roman-epopeyasi'ni'n' jetiskenligi ha'm ayi'ri'm kemshilikleri haqqi'nda ko'plegen a'debiyat izertlewshileri wo'z pikirlerin bildirdi. Solardi'n' qatari'nda du'nyag'a belgili a'jayi'p talant iyesi Sh. Aytmatovti'n' da'stan haqqi'ndagi' mi'na pikirleri di'qqatqa i'layi'q:

«Men wo'z wo'mirimde ko'plegen tariyxi'y romanlardi' woqi'g'anman. Ko'pshilik jag'daylardi' tariyxi'y shi'g'armalarda si'rt yelli kelgindi basqi'nshi'lar yamasa basqi'nshi' hu'kimdarlar dushpan ti'msali'nda sa'wlelendiriledi. Jazi'wshi'ni'n' da'stani'nda bolsa, pu'tkilley basqasha jag'daydi' ko'rdim. Wonda xali'q (Maman biy de, Aydos baba da, Yernazar alako'z de, basqalar da) wo'zge millet wa'killerin dushpan dep bilmeydi. Kerisinshe dushpanlar jani'nda boladi', wolar menen bir tilde so'ylesedi, ko'binese qon'si' wotawda jasaydi'. Wo'kinishlisi, bunday jag'day barli'q tu'rkiy xali'qlarg'a ta'n. Buni' tariyx ta tasti'yi'qlaydi'. Yertedegi jazbalardan tu'rkiy xali'qlardi'n' bir-birine qarsi' turg'ani', bir-biri menen jawlasqani' haqqi'nda ko'p mi'sallar bar. Bul bizin' ata-babalari'mi'zdi' kemsitiw yamasa tariyxi'mi'zdi' natuwri' bahalaw ushi'n tiykar bolmawi' lazi'm. Yeger wolar bir-birinin' ti'msali'nda wo'zlerin, ma'sla'ha'tleslerin, qanalaslari'n ko'rgeninde ha'm ta'n alg'anda XX a'sirde bizge bir-biri menen barqulla jawlasi'p kelgen jigirmadan aslam tu'rkiy xali'qlar xanli'g'i' miyras boli'p qalmag'an bolar yedi» («A'miwda'rya» jurnali', 1-san, 1999-ji'l).

Jazi'wshi'ni'n' son'g'i' ji'llari' jazi'lg'an «Qaraqalpaqnama» roman-essesi bu'gingi qaraqalpaq prozasi'nda ideya-tematikali'q, janrli'q jaqtan da u'lken jan'ali'q boldi'. Roman-essede xali'q a'psanalari' menen ra'wa'yatlari'nan, dana yel basshi'lari' menen awi'l aqsaqallari'nan, jazi'wshi'ni'n' anasi', a'kesi, kempir apasi' ha'm atasi' aytqan ma'nili so'zlerden qurali'p, wolardi'n' tu'p-tiykari' xalqi'mi'zdi'n' basi'p wo'tken uzaq wo'tmishi, tariyxi'y ta'g'diri, u'rp-a'det, da'stu'rleri, bu'gingi ha'm keleshek wo'miri haqqi'nda bay mag'luwmatlar beredi. Romanda so'z yetilgen ha'r bir waqi'ya quramali' syujetke quri'li'p, tariyx, filosofiya, jarati'li's, ta'lim-ta'rbiya, miynet, a'dep-ikramli'li'q, ta'biyat qubi'li'slari' h.t.b. ma'selelerdi wo'z ishine qamti'g'an hali'nda bayan yetiledi. Sonli'qtan, jazi'wshi' ha'r bir a'psanalardan,

a'n'gimelerden, danali'qlardan, ha'tteki ayi'ri'm wo'mir bayanlardan ibarat bul shi'g'armasi'n roman-esse dep ataydi'.

Avtordi'n' «O du'nyadag'i' atama xatlar» (1992) shi'g'armasi' xalqi'mi'z basi'na do'nip turg'an ekologiyali'q apatshi'li'qti'n' aldi'n ali'w ha'm wonnan quti'li'w ideyasi'na arnaladi'. Usi'nday du'nyali'q problemalardi' su'wretlewde jazi'wshi' wo du'nyadag'i' atasi'na, yag'ni'y, ka'ramatli' babalari'na bi'layi'nsha mu'ra'ja'a't yetedi ha'm wolar menen ruwx'i'y sa'wbetlesedi: «Keshir, ata, senin' menen yen' bolmasa xat arqali' tillespesem, ha'r qi'yli' woylardan basi'm jari'li'p ketiwi so'zsiz. Wo'zimnin' ha'm xalqi'mni'n' basi'na tu'sken ekologiya apati'nan basi'mni'n' ishi wot ha'wirli da'rtlerge toli'p turi'pti'. Yerke aqli'g'i'm, ruwx'i'mdi' ti'ni'sh qoy. Tirilerdin' ma'selesin tiriler sheshedi g'oy- dersen' ba'lkim, tirilerge talay-talay aytti'm, ha'tte pu'tkil a'lemge yesitiletug'i'n biyik minberlerden de aytti'm. Ha'zir barli'q tiriler tek tiriler si'pati'nda qi'ymi'ldap, wo'z ara shawqi'mlasqani' bolmasa, ba'ri geren'! Sen wog'i'ri' mehirlil insan yedin', ba'lkim birinshi aqli'g'i'n'ni'n' zari'n yesitip wo du'nyadag'i' adamlardi' woyatarsan'».

Usi'layi'nsha kitapti'n' kompozitsiyali'q quri'li'si' ha'm syujeti qaraqalpaqlar ha'm wolardi'n' ma'kan jaylari', Aral ha'm A'miw haqqi'nda ilimiy jan'ali'qlar menen birge yele hesh kim woqi'mag'an, yesitpegen qi'zi'qli' a'psanalardan, ja'ne de ekologiyali'q apatshi'li'q sebepli awi'ri'wg'a shati'lg'an mi'n'lag'an nawqaslardi'n' birinin' monologlari'nan turadi'. Shi'g'armani'n' syujetinde pay-dalani'lg'an bay materiallardan qaraqalpaq xalqi'ni'n' wo'tmishi ha'm bu'gini, keleshegine tiyisli bolg'an a'hmiyetli ma'selelerdin' beti ashi'li'p baradi'.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. O'zbekistan Qaharmani' T.Qayi'pbergenov ko'rkem a'debiyati'mi'zg'a qanday u'les qosti'?
2. Jazi'wshi'ni'n' povest ha'm romanlari'nda qaysi' da'wir waqi'yalari' menen qaharmanlari' su'wretlenedi?
3. «Qaraqalpaq da'stani'» epopeyasi'ni'n' a'debiyati'mi'zda tutqan worni' haqqi'nda ayti'p berin'.
4. «Jetim yemen» degi ma'jlis ne sebep sho'kemlestiriledi?
5. Berilgen sorawlar menen wolardi'n' juwabi'na wo'z pikirlerin'izdi bildirin'.
6. Jari'sta kim ko'p sorawlarg'a juwap beredi ha'm wol qanday ataqqa iye boladi'.
7. «Qaraqalpaq da'stani'» roman trilogiyasi' ushi'n jazi'wshi' qanday si'yli'q aladi'?
8. «O'zbekistan qaharmani'» atag'i' qashan berildi?
9. T. Qayi'pbergenovti'n' g'a'rezsizlik ji'llari'nda jazi'lg'an qanday shi'g'armalari'n bilesiz?

TO'LEPBERGEN MA'TMURATOV

(1939 — 1984)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. To'lepbergen Ma'tmuratov a'debiyati'mi'zda wo'z talanti' menen tani'l-g'an lirik shayi'rlari'mi'zdi'n' biri. Wol 1939-ji'li' 1-sentyabrde Qarao'zek rayoni'ni'n' Qarako'l awi'li'nda tuwi'ldi'.

1963-ji'li' Tashkent Ma'mleketlik universitetin pitkerip «Yerkin Qaraqalpaqstan» ha'm «Qaraqalpaqstan jaslari'» gazetalari'nda, televidenie ha'm radio yesittiriw komitetinde isledi. 1969-ji'ldan baslap «A'miwda'rya» jurnali'nda poeziya bo'liminin' basli'g'i', juwapli' xatker, bas redaktordi'n' wori'nbasari' lawazi'mlari'n atqardi'.

T. Ma'tmuratov 1969-ji'li' Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi' boldi'. Wol a'debiyati'mi'zg'a XX a'sirdin' 60-ji'llari' kirip keldi ha'm usi' ji'llardan baslap baspa so'zde shi'g'armalari' shi'g'a basladi'.

Shayi'rdi'n' «Aq terek pe, ko'k terek» (1964), «Lirika» (1966), «Go'zzalli'q woyandi'» (1970), «Aysa'nem» (1973), «Ashi'li'si'w» (1977), «Arzi'w sha'meni» (1981), «Jaqsi'li'q sarayi'» (1986), «Juldi'zlar janar» (1989) si'yaqli' birneshe poeziyali'q kitaplari' basi'li'p shi'qti'. Shayi'rdi'n' rus tilinde yeki toplami' (1984, 1988) jari'q ko'rди.

T. Ma'tmuratov Qaraqalpaqstan Jaslar awqami' si'yli'g'i'ni'n' laureati' (1977), Berdaq ati'ndag'i' Qaraqalpaqstan Ma'mleketlik si'yli'g'i'ni'n' laureati' (1986) boldi'. Wog'an «O'zbekistang'a miyneti sin'gen ma'deniyat xi'zmetkeri» atag'i' da berildi. Tez wo'sip, a'debiyati'mi'zdi'n' bayi'wi'na salmaqli' u'les qosi'p kiyati'rg'an talantli' lirik shayi'r T.Ma'tmuratov 1984-ji'li' 46 jasi'nda tosattan qayti's boldi'.

T. Ma'tmuratov a'debiyati'mi'zg'a 60-ji'llari' «O, qanday a'jayi'p» qosi'g'i' menen kirip keldi. Bunda gilem toqi'wshi' qaraqalpaq qi'zi'ni'n' a'jayi'p sheberligi menen jasli'q ju'rektin' gilem nag'i'si'nday suli'wli'g'i' su'wretlengen. T.Ma'tmuratov ba'rqulla do'retiwshilik izleniwde folklorli'q ha'm klassikali'q a'debiyatti'n' u'lgilerine qosa bati's a'debiyati'ni'n' da'stu'rlerinen teren' u'yrendi. Shayi'r talantli' lirik shayi'r si'pati'nda rus shayi'rlari' M. Lermontov, S. Eseninnin' shi'g'armalari'n jiyi awdaradi' ha'm wolardi'n' temalari'na qi'zi'g'adi'. A'sirese, qaraqalpaq a'debiyati'ni'n' klassikleri A'jiniyazdi'n' ha'm Berdaqti'n' shi'g'armalari'nan ruwx'i'y azi'q aladi'.

Shayi'r ken' ja'miyetshilikke wo'z do'retpeleri arqali' hadalli'q, adamgershilik, a'dillik, sadi'qli'q, shi'n dosli'q si'yaqli' yen' ag'la pazi'yelletlerdi tarati'p u'lgerdi. Shayi'r di'n' jas boli'wi'na qaramastan aqi'l-na'siyat ha'm teren' filosofiyag'a quri'lg'an woy-pikirleri kewilge qoni'mli' boli'p keledi. Shayi'r «Adamgershilikke abayli' boli'n» qosi'g'i'nda ha'rbir adamdi' insan si'pati'nda tani'tatug'i'n basli' belgi adamgershilik sezimler, usi' adamgershilik qa'siyetlerdi ha'rbir adamni'n' ko'z din' qarashi'g'i'nday abaylap-saqlawi' kerek, degen ideyani' alg'a su'redi.

A'yyemnen kiyati'rg'an ha'rqanday jamanli'qti'n' u'stinen jaqsi'li'q ideyasi'n jen'ip shi'g'ari'w shayi'r qosi'qlari'ni'n' wo'z egi boldi'.

Sonli'qtan da, wol «Ko'kte quyash qalsi'n, jerde jaqsi'li'q» degen qosi'g'i'nda janli' tirishiliktin' ba'rshesi ushi'n ko'ktegi quyash qanshelli za'ru'r bolsa, adam balasi' ushi'n jaqsi' na'rseleldin', isleldin', adamlardi'n' wog'ada za'ru'r yekenligi shayi'r qosi'g'i'ni'n' tiykarg'i' ideya-tematikasi'n belgilep beredi.

T.Ma'tmuratovti'n' qosi'qlari' janrli'q ha'm ideya-tematikali'q jaqtan wog'ada bay. Shayi'r do'retiwshiliginde klassikali'q poeziyami'zda ken' qollani'lg'an jaydari' qosi'q u'lgilerinen baslap bati's a'debiyati'ndag'i' yerkin qosi'q (verlibr) formasi', shi'g'i's a'debiyati'ndag'i' yekilik (ma'snawiy), to'rtlik, beslik (muxammes), alti'li'q, ta'riyip, arnaw, tolg'aw, elegiya h.t.b. janrli'q formalardan sheberlik penen paydalang'anli'g'i'n ko'remiz.

Shayi'r yekinshi ja'ha'n uri'si' temasi'na arnap, «Uri's da'rtleri» poemasi'n do'retti ha'm wonda uri'sti'n' xalqi'mi'z turmi'si'na ali'p kelgen awi'r aqi'betlerin ha'rbir qaharmanni'n' tilinen bayan yetip ta'biyiy hali'nda su'wretlegen.

Shayi'r du'nya ju'zine belgili nemis xalqi'ni'n' ulli' shayi'ri' Gyotenin' «Faust» shi'g'armasi'n qaraqalpaq tiline awdardi'. Shayi'r di'n' wo'zi de 80-jillarg'a kelip, «Jaqsi' adamni'n' ju'regi» liro-dramali'q poemasi' menen «Menin' juldi'zi'm» romantikali'q-realistlik poemasi'n do'retti. Avtor «Jaqsi' adamni'n' ju'regi» shi'g'armasi'n dramali'q poema dep ataydi'.

«Meni'n' juldi'zi'm» poemasi' haqqi'nda. Shayi'r di'n' «Menin' juldi'zi'm» poemasi'nda da realistlik ha'm mifologiyali'q su'wretlewler aralasi'p keledi. Poemadag'i' birinshi adam, yekinshi adam, Eynshiteyn, Csillara, Saks, birinshi alaman, yekinshi alaman, u'shinshi alaman si'yaqli' realistlik obrazlar menen birge, Saza, Ana jer, Quyash, A'beshiy ruwx, Finiks si'yaqli' mifologiyali'q obrazlar da qatnasadi'. Bul poemani'n' tiykarg'i' ideyasi' adamzatti' qi'rg'i'n uri'sqa ali'p keletug'i'n qural-jaraqlardi' shi'g'armaw ha'm du'nya xali'qlari'n ti'ni'sh ha'm tati'w turmi'sta jasawg'a shaqi'ri'w boli'p tabi'ladi'.

Du'nyada adamlar ha'r qi'yli' bolg'ani'nday poemadag'i' birinshi adam, Ana jer, Quyash, Saza, birinshi alaman, yekinshi alaman, u'shinshi alaman-du'nyadag'i' ba'rshe xali'qlardi'n' ati'nan jaqsi' ha'm ti'ni'sh jasawdi'n' ta'repdari' bolsa, yekinshi adam wo'z yelim, u'yim, du'nya-mu'lkim aman bolsa, basqa yeldi qayg'i'ri'wdi'n' ne keregi bar, dep kelte woyleydi'. A'beshiy ruwx-jawi'zli'qti'n', asa ketken jamanli'qti'n' ta'repdari' bolg'an bolsa, Saks, Eynshteyn, Csillaralar wo'zlerinin' atom ha'm yadro qurallari'n islep shi'qqani'na u'lken wo'kinish bildiredi. Du'nya xali'qlari' mifologiyasi'nda wotqa jani'p boli'p, qayta tiriletug'i'n wo'lmes qaharman Finiks obrazi'n do'retedi. Shayi'r poema qaharmanlari'ni'n' wo'z ara dialoglari' ha'm tarti'slari' arqali' du'nyada jaqsi' adamlar ta'repinen jarati'li'p ati'rg'an qanday iygilikli islerdin' insanni'n' wo'miri ushi'n ma'n'gilik yekenligin, al, ha'rqanday jaman ha'm jawi'z ha'reketlerdin' wo'miri qi'sqa yekenligin sheber ha'm isenimli su'wretley alg'an.

Usi'layi'nsha, T.Ma'tmuratov wo'zinin' qi'sqa wo'mirinde-aq, xalqi'mi'z arasi'na teren' mazmunli' poeziyali'q do'retpeleri menen talantli' lirik shayi'r si'pati'nda tani'ldi'.

SU'YENEDI ADAMG'A ADAM

Qapalani'p tartqanda ja'bir,
Su'yenedi adamg'a adam,
Quwani'shta jalg'i'zg'a awi'r,
Su'yenedi adamg'a adam.

Diywal su'yenedi diywalg'a
Tawlar su'yenedi tawlarg'a,
Ha'rkim gezek-gezek miymanda,
Su'yenedi adamg'a adam.

G'ayri' demey milletin, ulti'n,
Ali's demey ma'kani'n' jurti'n,
A'ne so'ytip biyg'a'rez, biypul,
Su'yenedi adamg'a adam.

Qulaq sali'n' doslari'm, ga'pke,
Pi'r-pi'r uyi'qlap jati'rg'an ka'tte.
Na'resteni yes bilip ha'tte,
Su'yenedi adamg'a adam.

Ku'nler keler, bilemen ani'q,
Jer ju'zinen jaraq jog'ali'p,
Qara ko'kirekler ag'ari'p,
Su'yenedi adamg'a adam.

Mu'riwbettin' shug'lasi' tu'sip,
Bir-birewge ko'riner i'si'q,
Ne tapqani'n bo'lisip iship,
Su'yenedi adamg'a adam.

Qosi'ladi' yelge yel kelip,
Du'nya go'zzal men ha'm sen kelip,
Bir aybatli' asqar taw ko'rip,
Su'yenedi adamg'a adam.

Kontinentler iyin tiresip,
Birin-biri turar su'yesip,
Jaqsi'li'qti'n' samali' yesip,
Su'yenedi adamg'a adam.

Okeanni'n' arjaqlari'nan,
Bul du'nyani'n' jan-jaqlari'nan,
Qol berisip ko'risip mudam,
Su'yenedi adamg'a adam.

Jalg'i'z adam g'a'rip, biyshara,
Birleskende ku'shi qanshama,
Jerdi wo'zi su'yep tursa da,
Su'yenedi adamg'a adam.

* * *

Men jortag'a ji'lay almayman,
Ku'le almayman da jortag'a.
Xalayi'qti' qalay aldayman,
Aldaw ba'lesinen qorqaman.

Adam ko'z jas to'kpesin desen',
Tildi shen'gel yetip su'yremen',
Adam qaynap ketpesin desen,
Ha'rgiz, ha'rgiz jalg'an so'ylemen'.

Haqi'yqatli'q tu'sse qurdi'mg'a,
Jag'i'p izler yedim mi'n' shi'ra...
G'arremligi basqalardi'n' da,
Ju'regimdi qoymas ti'ni'shi'na.

Aytqani'mni'n' lekini mine:
Su'yer bolsan' yeger, su'y ani'q.
Bir waqtag'i' wo'tirigime,
Tu'simde de ju'rmen uyali'p.

A'welden de adamiyzatti'n',
Jegi qurti' wo'sek der yedim.
Hu'reyi ushi'n hadali'y ga'ptin',
Ju'regimdi to'sep bereyin.

Nur ali'nar atomli' ko'zden...
Wo'tirikti ayti'p wonda men,
Aldasam da tek ilajsi'zdan,
Adam baxti' ushi'n aldar yem.

* * *

Men haqqi'nda shi'g'ari'p hu'kim,
Ayi'r meni bayram-toyi'n'nan.
Bolsi'n desen' shadli'g'i'm pu'tin,
Qosi'g'i'mnan meni ayi'rman'.

Aq ko'kirek bolsa ha'r adam,
Sumli'q bolmas aqi'l-woyi'nda.
Ayi'r meni wo'tirik-jaladan,
Hadalli'qtan meni ayi'rma.

Shadli'q tawi'p usi' bostannan,
Quwani'shi'm si'yimas qoyi'ng'a.
Ayi'r meni jalg'an doslardan,
Hadal doslari'mnan ayi'rma.

Bul du'nyada i'ras so'zlerden,
Qi'mbati'raq ne bar shayi'rg'a?
Ayi'r meni shiyrin tu'slerden,
Ashshi' haqi'yqattan ayi'rma.

Nebir-nebir awi'r ju'klerden,
Salmaq tu'sip tursi'n moyi'ng'a.
Ayi'r meni jen'illiklerden,
Awi'rli'qtan meni ayi'rma.

Watani'ma so'z aytpa woynap,
Tu'simde de wonnan ayi'rma.
Jazalasan' jazala baylap,
Ana jerde wo'sken qayi'n'g'a.

Shi'rayi'n'di' urlayi'n desen',
Jasli'g'i'mnan ayi'r, qayi'lman.
Ardan juda qi'lmai'n desen',
Ana jerden meni ayi'rma.

MENIN' JULDI'ZIM

(Poemadan u'zindi)

Birinshi adam

Minekey, globus aldi'nda turman,
Qurg'aq qi'zi'l-jasi'l, okeanlar ko'p,
Adam wo'z anasi'n qurtarma qoldan? —
Dep men wo'z-wo'zimnen woylanaman ko'p.

Globus aylanar aldi'mda menin',
Tiygizsem men wog'an shunatayi'mdi',
Wo, Jer, ta'g'dirin'di woyleyman senin',
Bir shetke zi'n'g'i'ti'p malaqayi'mdi',

Ha'mme ushi'n wortaq bul Ana-jer dep,
Niyeti aqlardi' qarsi' alg'i'm keler,
Pentagon kimlerdi yetejaq yermek,
Dep men — ja'ha'nge jar salg'i'm keler.

Shadli'qti', baxi'tti' usi' jer berdi,
Ana-jer i'ri'sqi' ha'm de baspana,
Woyi'nshi'q qi'lg'ani' bul Ana jerdi,
Adam tu'we batar ha'tte tasqa da,

Ko'ller quri'p ati'r, da'ryalar kewip,
Wog'an adamlar ilaj qi'lmaqta,
Yadro uri'si' salmaqta qa'wip,
Bunnan zor g'ulg'ula joqdur bul waqta.

Biraz ji'llar buri'n yele yesimde,
Bir bala sha'wkildep a'bden ju'regi,
Mektep aldi'ndag'i' ha'wli ishinde,
Go'ne globusti' tewip ju'r yedi.

Woni' ko'rip qali'p mug'a'llim ag'ay,
Globusi' menen birge a'ketti,
Woyi'ni'n' wosi'lg'i'r sen tentek bala-a'y,
Dep wol globusti' biraz g'ap yetti.

Ashi'wi' murni'ni'n' ushi'na shi'g'i'p,
Wol balag'a shappat urg'ani'n ko'rdim,
Partalas dosti'mni'n' qi'p-qi'zi'l boli'p,
Klas mu'yeshinde turg'ani'n ko'rdim.

Sol ku'ni biz basqa sabaq woqi'may,
Ana-jer haqqi'nda aldi'q ko'p ta'lim,
Balani'n' basi'nan aldi' ta'kimay,
Suw qabaq dep baqi'ri'p sol mug'a'llim.

Yadi'mda ha'mmenin' sol ku'nnen baslap,
Wog'an «Suw qabaq»dep laqap qoyg'ani',
Mug'a'llim ag'aydi'n' woni' jazalap,
Klas mu'yeshine taqap qoyg'ani'.

SAZA

Du'nyada soni'n'day suw qabaqlar bar,
Jer shari'n woyi'nshi'q yetkisi keler,
Stadion yetip a'lemdi wolar,
Jerd domalati'p tepkisi keler.

Balani'n' a'deti ha'mmege ma'lim,
Globusti' tepken shi'g'ar bilmesten,

Azg'i'nleri' bolsa wozg'i'n du'nyani'n',
Jer menen woynap ju'r ayri'li'p yesten,

Yadro uri'si'n boldi'rmaw ushi'n,
Jer ju'zinin' xalqi' shi'qsi'n gu'reske,
Jer shari'n woyi'nshi'q qaldi'rmaw ushi'n,
Du'nya tenteklerin taqan' mu'yeshke.

Birinshi adam

Sonda qatal minez mug'a'llimimiz,
Klasti'n' ishinde woylani'p ju'r di,
Shan'i'nan tazarti'lg'an ko'gis globus,
Stoldi'n' u'stinde aylani'p turdi'.

Globus aylanar mine aldi'mda,
Woni'n' ha'r noqati' wo'mir izleri,
Ko'p ji'llar wo'tsede yele yadi'mda,
Mug'allim ag'aydi'n' aytqan so'zleri.

«Globusti' qa'dirlen'ler balalar,
Globus — bul Ana jerdin' ni'shani',
Bunda worman, da'rya qansha qala bar,
Ma'kani'mi'z ana jerdin' qushag'i'.

Woynaman'i'z hesh waq globus penen,
Jer shari' woyi'nshi'q yemes heshkimge,
Wo'simlik, haywanat du'nyasi' menen,
Ba'rimiz jasaymi'z jerdin' u'stinde.

Globusti' tebiw a'ntek boladi',
Woni' tepsen'-adamzatti' tepkenin',
Yendi globusti' tepken balani',
Mendey yetip jazalan' ha'm jek ko'rin'.

Jer bolmasa yegin bolmas yekkendey,
Jer bolmasa tirishilik wo'ldi den',
Atami'z A'jiniyaz ayti'p wo'tkendey,
«Jer ha'm yel bilendur, yel ha'm jer bilen,

Bul globus tu'sken sayi'n ko'zime,
Sol bolg'an waqi'ya yadi'ma tu'ser,
Woylayman: «Du'nyani'n' bolar izi ne?
Adam zatti'n' hali' yendi ne kesher?»

Insan qa'ha'rinen du'nya quri'ydi',
Insan mehrinen gu'l-gu'l do'nedi,
Quyashti'n' nuri'nan du'nya ji'laydi',
Neytron nuri'nan du'nya wo'ledi.

Qanatli' raketa-qanatli' apat,
Ulli'li'q yemes wol, pa'slik wol pa'slik!
Du'nyani' yetejaq wolar gu'l wopat,
Qi'lwalari' qi'ysi'q wo'mirge qasli'q.

Joq bolsi'n du'nyada buzi'q fizikler,
Jan'ali'q yemes hesh tapqani' ba'le,
Bul du'nya bu'linse wolar qi'zi'q der,
Ja'ne ulli'li'qtan yetedi ta'me.

Za'ha'rli quraldi' woylap tapqan kim?
Kim apat do'ndirip ju'rgenler yelge?

SAZA

Barli'g'i'n biledi du'nyani'n' xalqi',
Jerkenip qaran'lar Samoel Koenge
Jerkenip qaran'lar Vashingtong'a,
Sol g'oy yen' jaramas qi'li'qlar yetken,

Bir mezigilde do'nip tu'rli muqamg'a,
Jer ju'zin qa'wipke griptar yetken,
Jerkenip qaran'lar ja'ne Aq u'yge,
Hasla aq u'y yemes, qara u'ydur wol,

Woylag'ani' ba'le, tapqani' hiyle,
Ashi'g'an ha'm za'ha'rلengen miyduur wol.
Basi'n ali'w kerek uwli' ji'lanni'n',
Uwli' silekeyi tambastan buri'n,

Uri's apati'ni'n' ali'n'lar aldi'n,
Ana-jer jali'nlap janbastan burin.

Birinshi adam

Ha'zir qa'wip asti'nda Ana-jerimiz,
Pu'tkil tirishilik qa'wip asti'nda,
Aldi'n almay jasay bersek quri' biz,
Adam bolg'ani'mi'z biykar hasli'nda.

Qa'wip qorshap tursa aynalami'zdi',
Wo'rtenip ati'rsa Angola, Livan,
Qara basi'n' ushi'n go'zlep payi'zdi',
Ha'zir awi'r gu'na jasasaq biyg'am.

Yekinshi adam

Bir jaqta yeldi basi'pti' jawlar,
Basqa jurtti' woylap basi'n' iseme,
Bizler ushi'n woylap ati'rg'anlar da,
Du'nyani'n' salmag'i' sag'an tu'seme.

Birinshi adam

Jasamaq gu'na'dur yel-jurttan yerek,
Bul ne? Mi'sqi'li'n'ba? Yaki sawal ma?
Du'nyani'n' salmag'i' tu'siwi kerek,
Sag'an da mag'an da barli'q adamg'a.

Ba'le do'nse dag'i' bizge qayaqtan,
Jaqsi'li'qti' qorg'awg'a bir jaraymi'z,
Jerdin' ju'zin saqlamasaq apattan,
A'wladlarg'a qay bet penen qaraymi'z.

Yekinshi adam

Wolay yetpe wo'z paydan'nan qalasan',
Yeger woyley bersen' basqani'n' g'ami'n,
Wo'ytip woyley berip sen ne qi'lasan'?
Ti'ni'shli'qti' hu'kimet yetedi ta'miyin.

Yel jurti'mi'z aman jasaymi'z g'urg'i'n,
Keypi sapa su'reyik, bolayi'q waq-shaq,
Bizler sheshemiz be ta'g'dirin jerdin'?
Ko'p qayg'i'ra bersek jabi'sar japsaq.

Birinshi adam

A'nekey woysi'zlar, sadali'q degen!
Qaysi' adam umi'tadi' anasi'n?
Ji'li'tpasaq jerd muhabbat penen,
Bilesen' be adamzatti'n' ja'birin!?

Ja'miyetten bo'lek jasama jekke,
Bizdi tuwg'an Ana-jerdin' qa'dirin,
Umi'ti'wg'a bolmas bir minut ha'tte.

Yekinshi adam

Ana-jer qa'dirin men de bilgenmen,
Wonnan ko'mir menen uran shi'g'adi',
Mi's, qalayi', qorg'asi'n menen.

Birinshi adam

Adamzatti'n' jawi' ji'lan shag'adi',
Soni'n' kesirinen uri's shi'g'adi'.

Yekinshi adam

Tag'i' alti'n menen gu'mis shi'g'adi',
Aytpaqshi', tag'i'da yadi'ma tu'sti,
Alti'n ju'zigimdi jog'alti'p aldi'm,
Ga'p qi'li'p qa'ytemiz Jerdi, uri'sti',
Wo'zime jetedi wo'zimnin' qayg'i'm.

Aqsham ashi'q jatti' menin' ko'zlerim,
Ko'p ku'ngeshe u'zilmedi gu'derim,
Ju'rgen jerlerimnen won ku'n izledim,
Soni' woyley-woyley a'bden ju'dedim.

Bul so'zime isen, meyli, isenbe,
Sham jag'i'p izledim tu'nler boyi'na,

Sol haqqi'nda woylamayi'n desem-de,
Alti'n ju'zik tu'se berer woyi'ma.

Birinshi adam

Adam nege bunsha nadan boladi',
Jer saw bolsa alti'n ju'zik boladi',
Jer saw bolsa adam adam boladi',
Jer saw bolsa wo'mir qi'zi'q boladi'.

Bul Ana-jer alti'n ju'zigin' yan'li',
Senin' ushi'n qa'dirli yemes qusag'an
Ana-jer joyti'lsa-tabilmas ma'n'gi,
A'y sen du'nyaparaz, sada, pa's adam!

Hu'rmetleyik Ana-jerdin' hu'reyin,
Bayli'q dep, du'nya dep ketipti yesin',
Sag'an alti'n ju'zik ali'p bereyin,
Sende millionlardi'n' woyi'na qosi'l.

Bayli'q degen sennen, mennen qaladi',
Jer bolmasa brlyant, zer bolmaydi',
Bir Ana-jer barli'q bayli'q boladi',
Milliard ju'zik bir Ana-jer bolmaydi'.

Basqani'n' haqi'na kewil bo'ldin' be?
An'laysan' ba, jan du'nya ne qosi'q ne?
Sonda bir na'reste boli'p ko'rdin' be?
Bir waqlari' bo'lendin'be besikke.

Sendeyler ju'da' az, biren'-saran' bar,
Amanli'qti' tiler gu'respes biraq,
Senin'dey biypa'rwa, biyg'am adamlar,
Ja'miyet ma'pinen jasadidi' ji'raq.

Yekinshi adam

Besikke bo'lenbey wo'seme adam,
Men bo'lengen besik yele turi'pti',
Menin' ullari'm da bo'lengen wo'g'an,
Anam shan' juqti'rmay saqlap ju'ripti,

G'a'rip anam woni' nurday qa'sterlep,
Ildirip qoyi'pti' qol jetpes jerge,

Birinshi adam

Ali'wi'n' kerek g'oy anan'nan wo'rnek,
Adamiyzat ushi'n besik g'oy jerde,
Jer alti'n besik g'oy, biliwin' da'rkar,
Barli'q adamzatti' terbetip ati'r,
Wonnan kamal tawi'p neshshe a'wladlar,
Woni'n' qushag'i'nda yer jetip ati'r.

Besik! Bul qani'n'day a'diwli na'rse!
Besik! — Bul qani'n'day qa'siyetli so'z!
«Jer alti'n besik» dep a'diwler ba'rshe,
Aqi'li'n'a sali'p, jani'n' menen sez.

Jer ushi'n adamlar jannan keshipti,
Sebebi wol nami'si'mi'z, dan'qi'mi'z,
Bilesen'be, bilesen'be, besikti,
Qalay, qa'ytip bahalaydi' xalqi'mi'z?

Buri'nnan yeldin' da'stu'ri:
Besik sati'p alg'an sawdalaspaydi'-
Besik sati'p ali'wshi'ni'n' heshbiri,
Ju'da' qi'mbat g'oy dep quwdalaspaydi'.

Bul a'diwli da'stu'r a'yyemnen qalg'an,
Bilsen' bul da'stu'rde bir a'ndiyshe bar,
Jer-besik qa'diri sezemen wonnan,
Bizde besik ji'ri' ayti'lmas biykar:

Ana-jerge degen bir ji'lli' sezim,
Ayaday kewlimde uyalar bu'gin,
Sol jaqsi' da'stu'rden sezemen wo'zim,
Jer menen besiktin' biybahali'g'i'n.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. T. Ma'tmuratovti'n' «Su'yenedi adamg'a adam» qosi'g'i'nda qanday ma'sele su'wretlengen?
2. Shayi'rdi'n' poemasi'nda ti'ni'shli'q ha'm paraxatshi'li'q haqqi'nda sezimlari qalayi'nsha bayanlang'an? Shayi'r poemada qanday ma'seleni ko'terip shi'g'adi'?
3. Poemada birinshi adamni'n' tilinen qanday pikirler ayti'ladi'?
4. Poemada Saza uri's apatshi'li'g'i'ni'n' aldi'n ali'w haqqi'nda qanday pikirler aytadi'?
5. Poemadag'i' yekinshi adamni'n' birinshi adamg'a qarama-qarsi' pikiri qanday?
6. Besik! Bul qani'n'day a'diwli na'rse!
Besik! — Bul qani'n'day qa'siyetli so'z!
«Jer alti'n besik» dep a'diwler ba'rshe,
Aqi'li'n'a sali'p, jani'n' menen sez, — degen qatarlardan neni tu'sinesiz?
7. T. Ma'tmuratovti'n' lirikali'q qosi'qlari'ni'n' wo'zgesheligi nede?
8. Shayi'rdi'n' qanday poeziyalig' toplamlari' basi'li'p shi'qti'?

A'DEBIYAT TEORIYASI'NAN MAG'LUWMAT

Liro-dramali'q poema. Bul janr shi'g'armalari' quri'li'si'na lirikali'q ha'm dramali'q janrdi'n' qa'siyetlerin de wo'z ishine ja'mlep aladi'. Na'tiyjede aralas janrdi'n' bir tu'ri payda boladi'. Liro-dramali'q shi'g'armada bir jag'i'nan syujetke, personajlarga dramali'q qa'siyetler berip, yag'ni'y wolardi' saxnada woynawg'a qolaylasti'ri'p su'wretlese, yekinshi jag'i'nan shayi'rdi'n' syujetke, personajlarga baylani'sli' qatnaslari'n, woy-sezimlerin, ruwx'i'y tolg'ani'slari'n berip woti'radi'. T. Ma'tmuratovti'n' «Jaqsi' adamni'n' ju'regi», «Menin' juldi'zi'm» shi'g'armalari'da liro-dramali'q poema yesaplanadi'.

Mi'sali', I.Yusupovti'n' «Aktrisanin' i'g'wali'» liro-dramali'q poemasi'nda waqi'yalardi' su'wretlew menen birge:

Ha'y, sen, Qon'i'ratli' qi'z, jani'm Ari'wxan,
Qi'zi'l qapi' aldi'nda irkildin' nege?
Si'g'alap turg'ani'n'di' qoy tal arasi'nan,
Jeter tarti'ng'ani'n', kir ishkerige,

— degen si'yaqli' tikkeley avtordi'n' woy-sezimlerin, tuyg'i'lari'n beretug'i'n wori'nlar ko'plep ushi'rasadi'. Solay yetip, liro-dramada avtor wo'z qaharmanlari'ni'n' is-ha'reketlerine wo'zinin' qatnaslari'n bildirip, wolardi'n' ta'g'dirine aralasi'p woti'radi'.

KEN'ESBAY RAXMANOV

(1942 — 2004)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Ha'zirgi da'wir qaraqalpaq a'debiyati'nda talantli' shayi'r, dramaturg ha'm jazı'wshi' si'pati'nda tani'lg'an K. Raxmanov 1942-jı'li' 18-sentyabrde Kegeyli rayoni'ni'n' «Jalpaq jap» awı'l ken'esi aymag'i'nda tuwi'ldi'. Awi'lli'q mektepti pitkergennen son' 1961-jı'li' ha'zirgi A'jiniyaz ati'ndag'i' No'kis ma'mleketlik pedagogikalı'q instituti'ni'n' qaraqalpaq tili ha'm a'debiyati' bo'limine woqi'wg'a kirip, 1969-jı'li' pitkerip shi'g'adi'. Wol televidenie ha'm radioesittiriw komitetinde da'slep ag'a redaktor, son' bas redaktor boli'p isleydi. 1978 — 81-jı'llari' S. Xojaniyazov ati'ndag'i' jas tamashago'yer teatri'ni'n' a'debiy bo'limin, 1981 — 90-jı'llari' «A'miwda'rya» jurnali'nda poeziya bo'limin basqardi'. Son'i'nan No'kis teleradio worayi' direktori'ni'n' wori'nbasari', Qaraqalpaqstan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ko'rkem a'debiyatti' na'siyatlaw byurosi'ni'n' direktori' ha'm Qaraqalpaqstan televideniesinde ko'rkem a'debiyat ha'm dramaturgiya bo'liminin' basli'g'i' wazi'ypalari'nda isledi.

K. Raxmanovti'n' «Sag'an asi'g'aman» (1970), «Wo'mir tolg'ani'slari'» (1978), «Wo'mir sen ulli'san'» (1981), «Watan muhabbati' menen» (1984), «Tazadan kelgen woqi'wshi'» (1988), «Ma'nzilim ali's» (1995) poeziyalı'q toplamlari' ha'm «Ayralı'q qosı'g'i'», «No'ser», «Wo'mir ha'm wo'lim» povestleri ha'm «Aqi'bet» romani' basi'ldi'. Sonday-aq, dramaturgti'n' «Tog'i'z ton'qi'lda, bir shin'kildek», «Zari'-gıryan», «Yeglengen ba'ha'r», «Laqqi'lar yemlewxanada», «Inji'qti'n' muhabbati'», «Jaralı' ju'rekler» ha'm «O du'nyag'a mira't» pyesalari' saxnalasti'ri'li'p, tamashago'ylerge ko'rsetildi. K. Raxmanov xali'q teatrlari' menen quwi'rshaq teatrlari'na, ja'ne de mektep saxnalari' ushi'n da kishigirim pyesalar do'retip bardı'.

K. Raxmanov 1972-jı'ldan Qaraqalpaqstan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi' boldi'. «O du'nyag'a mira't» ha'm «Kelin» pyesalari' ushi'n Berdaq ati'ndag'i' ma'mleketlik si'yli'qti'n' laureati' (1978), Qaraqalpaqstan Respublikasi'na miynetı sin'gen ko'rkem wo'ner g'ayratkeri (1992) ha'm Qaraqalpaqstan xali'q shayi'ri' degen hu'rmetli ataqlarg'a iye boldi'. Wol 2004-jı'li' 62 jasi'nda qayti's boldi'.

Shayi'rdi'n' lirikasi'nda tuwi'lg'an jardi, Ana Watandi', ata-anani', dosti' su'yiwge, xali'qlar dosli'g'i'n, balali'q, jasli'q muhabbatti' uli'g'lawg'a, hadalli'q, haqli'q, adamgershilik qusag'an uluwma insani'yli'q pazi'yletlerdi ji'rlawg'a ken' wori'n berilgen.

K. Raxmanovti'n' poeziyasi'nda ana Watan, tuwg'an jer temasi'na arnalg'an lirikalar'ga ken' wori'n beriledi:

Bir qi'si'm topi'rag'i'n'a tamshi' qan tamsa,
Tali'n'nan bir putaq si'nsa shaqadan,
Bir tu'p yemenin'di wo'rt jali'n shalsa,
Tek men ayi'pli'man, jazala Watan.

K. Raxmanovti'n' lirikalari'nda perzent ushi'n jani'n pida' yetiwshi ata-ana obrazi' ha'm wolardi'n' miyirman kelbeti «Anamni'n' yesteligine», «Anani' qa'dirlen' adamlar», «A'kege yeskertkish», «A'kemnin' aytqanlari'» h.t.b. qosi'qlari'nda da perzentlik mehir-muhabbat penen toli'p-tasi'p ji'rlandi'.

Shayi'r milliy poeziyami'zdi'n' marjanlari'n qunt penen u'yrenip qoymastan, tuwi'sqan xali'qlar a'debiyatlari'ni'n' bay da'stu'rleri menen de jaqi'nnan tani's boldi'. Shayi'rdi'n' poeziyasi' ideya-tematikali'q jaqtan g'ana yemes, ta'riyip, arnaw, poetikali'q du'rkinler, to'rtlik, muxalles (beslik), alti'li'q, segizlik ha'm wonli'q si'yaqli' jan'a lirikali'q formalar menen ji'ldan-ji'lg'a bayi'p bard'i'. Shayi'r «Haqi'yqatli'q haqqi'nda» qosi'g'i'nda:

Tabi'ndi'rmas ba'lentligi tawdi'n' da,
Bag'i'ndi'rmas jawi'zli'g'i' jawdi'n' da,
Ta'jim yetip iyilemen tek g'ana,
Qu'diretli haqi'yqatli'q aldi'nda.

— degen qosi'q qatarlari'nda adamlardi'n' hu'jdan ta'rezisinin' wo'lshe'w tasi' haqi'yqatli'q penen wo'lshenetug'i'nli'g'i'n wog'ada duri's ko'rsetip beredi. Sonday-aq shayi'r to'rtlikleri menen alti'li'qlari'nda, segizlikleri menen wonli'qlari'nda da wo'mirdegi jaqsi' ha'm jaman ha'diyse'lerdi adamlardi'n' minez-qulqi' ha'm adamgershilik qa'siyetleri menen sali'sti'rmali' ra'wishte sheber su'wretlewge yerisedi.

Shayi'rdi'n' «Bult ha'm quyash», «Janbas qala», «Sen haqqi'nda qosi'q», «Ba'ha'r ha'm g'arri'lar», «Tan' ashi'g'i'», «Qardag'i' iz», «Sho'l da'stani'», «Uri's ji'llari'nda», «Tazadan kelgen woqi'wshi'» si'yaqli' wonlag'an liro-epikali'q poemalari' jari'q ko'rdi.

Shayi'r «Tazadan kelgen woqi'wshi» poemasi'nda a'debiyati'mi'zg'a jan'a temani' ali'p keldi. Poemani'n' waqi'yasi' mektep woqi'wshi'lari'ni'n' turmi'si'na arnali'p, Bati'r degen woqi'wshi' balani'n' tilinen so'z yetiledi.

K.Raxmanovti'n' dramali'q shi'g'armalari'nda wo'mirdegi ha'rqanday quwani'shli', qayg'i'li', wo'kinishli ha'm ku'lkili waqi'yalar bu'gingi ku'ndegi zamanlaslar obrazi' ha'm wolardi'n' minez-qulqi', ishki woy-sezimlari, islegen is ha'reketlari mi'sali'nda su'wretlenedi. «Kelin», «Laqqi'lar yemlewxanada», «I'nji'qti'n' muhabbati'» komediyalari'nda xalqi'mi'zdi'n' iyni kelgen jerde wog'ada ha'zilkesh, xosh minayi'm, a'lpayi'm minez-qulqi', ayi'ri'm adamlardi'n' ku'lkige toli' wo'miri mi'sali'nda qi'zi'qli' so'z yetilse, «O du'nyag'a mira't» tragediyasi'nda insani'yli'q pazi'yelletlerin mal-du'nya, pul menen almasti'rg'an ayi'ri'm adamlardi'n' shadli' wo'mirinin' aqi'beti qayg'i'li' ha'diyseler menen juwmaqlanadi'.

TAZADAN KELGEN WOQI'WSHI'

(poema)

* * *

Mektebimiz u'sh-to'rt shaqi'ri'm,
Pi'yadalap bari'p-qaytami'z.
Geyde shaqqan geyde aqi'ri'n,
Ju'remiz ha'm qosi'q aytami'z.

Awi'li'mi'z bag'li' terekli,
Ken' paxtali'q joldi'n' jag'asi'.
Bi'yi'l boli'q, sansi'z g'o'rekli,
Qol tolti'rar ha'rbir qanasi'.

Quwanami'z paxtakeshlerdey,
Ter to'kkenbiz jazi'w-gu'zinde.
Deymiz: «Mudam zor bola bergey,
U'lesimiz barg'oy bizin' de».

Sentyabr. Gu'zdin' quyashi'
Jarqi'rati'p turar aspandi'.
Kitaplardi'n' betlerin ashi'p,
Jan'a woqi'w ji'li' baslandi'.

Di'm sag'i'ni'p qalg'an yekenbiz,
Shawqi'mli' wo'mir — ne degen shadli'q!
Bizler tag'i' Altı'n yekewmiz,
Bir partada woti'ri'p aldi'q.

Partalardi'n' boyaw iyisi,
Yele jo'nlep ketpegen yeken,
Kesh boldi' remont isi,
A'ynek-qapi' keppegen yeken.

Da'slep az-maz jati'rqasti'q ta,
Son' qa'dimgi an'g'arg'a tu'stik.
Pol u'stinde pati'rlasti'q ta,
Jaz qi'zi'g'i'n ayti'p ku'listik.

Shapqi'lası'p wo'ter balalar,
Koridordan, a'ynek aldi'nan.
Quwani'shli' qi'yqi'wi'n salar,
Mektep qulaq tu'rgendey bug'an.

Birinshi ku'n — qanday tamasha!
Qi'zi'l, jasi'l, appaq a'tirap.
Mektep bizge qarar anasha,
Perzentindey turmi'z biz qarap.

U'sh ay boyi' ketkenbiz ji'raq,
Kim — qalag'a, kimler — lagerge.
Qayaqlarg'a ketsek te, biraq
Asi'qqanbi'z tek usi' jerge.

Usi' jerde balali'g'i'mi'z,
Wo'z soqpag'i'n tapqanday bolar.
Usi' jerde shalali'g'i'mi'z,
Kem-kem qali'p atqanday bolar.

Qon'i'raw, sestı jetti qulaqqa,
Shawqi'm, qi'yqi'w boldi' ti'm-ti'ri's.
Ko'zlerimiz tek yesik jaqta,
Heshkim kelmey boldi' irkilis.

Bir waqi'tta klass basshi'mi'z,
Qasi'na bir balani' ali'p,
Kirip keldi. Wo'rre turdi'q biz,
Sa'lemlestik su'rendi sali'p.

— Woti'ri'n'lar! — dedi mug'alim,
Aytajaqtay bir jan'a xabar.
Anaw bala tik tuti'p qa'ddin,
Bizler betke jawtan'lap qarar.

Kiyimlari quyi'li'p qalg'an,
Maketindey u'lken adamni'n'.
Ko'zlerinde wot barday jang'an,
I'si'q boli'p ketti mag'an di'm.

Ha'mme ko'zler qadaldi' wog'an,
Turi'w mu'mkin yemes qaramay.
Jati'rqamay qaraydi' wol-a'm,
Tap buri'nnan tani's baladay.

Qoli'ndag'i' sumkasi' da di'm,
Suli'w yedi bizlerdikinen.
Mug'allimdey taslaydi' adi'm,
Wol woqi'wshi' bolg'ani' menen.

Birim-birim qaraydi' bizge,
Ko'z du'gisse qaray almaymi'z.
Bul balani' ko'rgenimizge
Biz qi'si'ni'p woti'rg'andaymi'z.

Bul turi'spaq yeki jaqqa da,
Awi'r yedi, sezdi mug'allim.
Jumbaq boli'p turmay jat bala,
Ayti'p berdi: qayaqtan? Wol kim?

* * *

Qon'i'raw sest. Boldi' ta'nepis,
Pati'rlasi'p shapti'q dalag'a.
Ha'mme si'rtqa juwi'rdi' tegis,
Yeki ko'zim taza balada.

Kamal yeken balani'n' ati',
Familyasi' Worazov yeken.
Iri yedi mennen turpati',
Ju'risi de bizlerden bo'ten.

— Dosti'm, senin' ati'n' kim? — dedi,
Tani'spaqshi' boldi', shamasi'.

— Bati'r, — dedim. Wol ku'limledi,
Jadi'radi', kewilxanasi'.

— Ju'r, barayi'q kitapxanag'a,
Jaqsi'-jaqsi' kitap bar shi'g'ar?
Zor kitaplar bizin' qalada,
Ha'r waq, ha'r waq g'ana tamshi'lar.

— Kitap ko'p g'oy, — dedim mardi'yi'p, —
Jetip ati'r ku'n-tu'n woqi'wg'a.
Kitap desen', basi'n'nan u'yip
Bere salar, woqi' woti'r da...

Kitapxana ishi ti'm-ti'ris,
Bir adam joq apaydan basqa.
Kitap woqi'w — wondag'i' jumi's,
Kitap beriw — sorag'an jasqa.

Tekshelerge u'n'ilip Kamal,
Bir shetinen tintinip qarar.
Al, apaydi'n' ko'zinde sawal,
Qay bala dep ishinen sorar.

— Taza woqi'wshi', — dep si'bi'rladi'm.
Ayti'p tag'i': kelip qaladan,
Awi'ldag'i' jayda turg'ani'n.
Papasi' woni'n' basshi' jan'adan.

Renjidi Kamal, shamasi',
Si'rtta «a'y!» dep siltedi qoldi':
— Mektebin'nin' kitapxanasi'
Jarli' yeken. Kitap joq won'li'.

Bizin' u'yde kitapxana bar,
Ha'tte, bunnan yeki yese arti'q.
Bunda ba'ri woqi'lg'an kitaplar,
Bir woqi'wg'a bolar qumarti'p...

— Usi'nshama kitapti' qalay,
Woqi'p shi'qti'n', Kamal dosti'm, sen?
Waqi't degen kerek bir talay,
Tag'i' qi'yi'n sabaqti' bilmesen'.

— Kitap — sag'an ja'rdemshi jaqi'n,
«Kitap bilim bulag'i'» degen.
Yesitken ha'm tan' qalg'an zati'n',
Qolg'a tu'ser tek kitap penen.

Sabaqli'qti' woqi'w, a'llette,
Woqi'wshi'g'a birinshi minnet.
Biraq, ko'rkem a'debiyat shette,
Qalmay, wog'an yetilsin hu'rmet.

Sanan' wo'sip, tu'sinik artar,
Du'nya qanday, wo'mir degen ne?
Bilgin' kelse, woqi'maq da'rkar,
Tek te woqi'w baslar teren'ge.

Qanday kitap woqi'di'n' jazda? —
Dep sorawg'a tartqanda Kamal,
Gazetadan basqa qag'azg'a,
U'n'ilmeppen. Qaldi'm biyhamal.

Ha'tte, mug'allim sorag'anda da,
Wo'tirikti suwqi'ytar yedim.
«Alday qoysam, bul taza bala,
Sol kitaptan sorar, qoy» dedim.

— Waqi't joq g'oy bizde, Kamal-aw,
Ata-anag'a ko'mek beremiz.
G'awasha wotaw, salma jag'alaw,
Tan' ati'wdan ati'zg'a wo'remiz.

Sizler bolsa, qalada jasap,
Jumi's yetpey woyi'nnan basqa, —
Tayi'n asti' yerkinshe asap,
Hesh g'alma-g'al bolmaydi' basta.

— Bul duri's yemes. Qalali'lar da,
Paxtakeshke yetedi ja'rdem.
Papam bermes uyqi'g'a pa'rwa,
Woyatadi' meni sa'ha'rden.

So'ytip, bizler a'ke-balali',
Bir saattay juwi'ri'sami'z.
Bir aylani'p kelip qalani',
Suwi'q suwg'a dene i'sami'z.

Wonnan keyin awqat jeline,
Gewdede artar iske qushtarli'q.
Ne bolsa da jen'il ko'riner,
Toplang'anday bolar ku'sh barli'q.

Al, sen bergen ata-anan'a
Ja'rdemin'di minlet yetkendey, —
Geyde ko'shkin' keler qalag'a,
Yerinsheklik a'detti jen'bey.

Qanday taza awi'l hawasi'!
Kewlin' qansha sergeklenedi.
Tek, qoli'n'ni'n' bolsa sawasi'
Bir na'rseni yetkin' keledi!

* * *

Bilgish yedik Alti'n da, men de,
Klastag'i' maqtawli' yedik.
Yendi jag'day wo'zgerdi demde,
Shi'qti' Kamal degen bilewik!

Bizler mi'sal, shan'da qalg'anday,
Ko'rinbegen yan'li' dumanda,
Ko'z-qaraslar qaldi' tan'lanbay,
Ha'mme na'zer awdi' Kamalg'a.

Buri'nlari' wo'z partasi'nda,
Ti'pi'rshi'lap turg'an Allabay,
Woti'rg'an son' Kamal qasi'nda,
Boldi' ayaq-qoli'n tan'g'anday.

Al, klaskom Sapar tag'i' da,
Ashi'wlani'p, shanshi'li'p tu'gi —
Zordi' berdi ta'rtip jag'i'na,
Ha'melinen qa'wipsingen kibi.

Bir-yeki qi'z, yeki-u'sh bala,
Sabag'i'nan woqi'ydi' to'men.
Kelip-keter su'lderi g'ana,
Aralaspas bolg'anday geren'.

Fizkultura sabag'i' bolsa,
Buri'nlari' quwanar yedik.
Boldi' qi'rq bes minuti' tolsa,
A'ste-aqi'ri'n mug'allim kelip, —

«Si'rtqa shi'g'i'p ne qa'lesen'iz,
Soni' woynap kele g'oyi'n'» der,
Shapqi'lasi'p keter yedik biz,
Bolsa ha'mme usi'nday yeger!...

Sol mug'allim keldi de bu'gin,
Anaw-mi'naw jazi'p jurnal'ga,
— Ji'n'q yetpesten birde birewin',
Si'rtqa shi'g'i'p woynan' samalda, —

Degeni sol, Kamal turdi' da:
— Ne woynaymi'z, mug'allim? — dedi.
Al, mug'allim balag'a mi'na,
Di'm tan'lani'p qalg'anday yedi.

— Ji'ldag'i' woyi'n...
— Ji'ldag'i' qalay?
Bar yemes pe programma?!
Bir tis wo'ttik aldi'g'a qaray,
Qaralmay ma woqi'w quralg'a?

Nege awi'lda sportsmen joq,
Fizkultura qalg'an quwi'sta.
Beredi de ballarg'a bir top,
Tebin' deydi mektepten ti'sta.

Keshirgeysiz meni, mug'allim,
Fizkultura sabaq pa, demek,
Jaraspaydi' tek ta'lli-pa'llin',
Sport si'ri'n u'yretiw kerek!

Sam-saz boli'p mug'allim sonda,
Shi'p-shi'p terlep ketti man'layi'.
«Bul ne wo'zi, tu's pe, ya won' ba?
Bul ba'le kim tu'sken tan'layi'?»

Dep woylani'p turg'anday boldi',
Basqa birew aytqanda yeger, —
A'lle qashan bir siltep qoldi',
Yen'iretip azabi'n berer.

— Shi'g'i'n'! — dedi, aytqani' bir so'z,
Biz u'ndemey izine yerdik.
Ha'm sap du'zep ju'rdik tez-tez,
Stadion ta'repke keldik.

Ko'p woyi'ng'a ko'rsetpe berdi,
Qi'yi'n yeken quri'sqan jang'a.
Sonda Kamal arti'q bejerdi,
Mug'allimnin' aytqani'nan da.

— Ha'mmen', — dedi mug'allim pi'snap, —
Forma a'kelin' yendigi sabaqta.
A'kelmesen', turmayman uslap,
«2» deymen woday salaqqa...

* * *

Qi'yi'n yeken, kemshiligin'di,
U'lken yemes, aytsa qatari'n'.
Wolqi'li'qlar talay bilindi,
Ko'p bilgishler yendi qapa di'm.

Bilgenimiz u'stirtin yeken,
Yeter yeken pa'n biliw — azli'q.
Sa'l na'rseden aladi' setem,
Kamal yetti geyde ustazli'q.

Rus tili sabag'i'nda da,
Tez awdari'p ne bolsa, soni',
Bilgenleri bolmaydi' ada,
«Tiri so'zlik» atadi'q woni'.

— Bul mektepke kelgeli beri,
Ja'miyetlik jumi's degennin' —
Ko'rip ju'rmen ketkenin keru.
Sho'lkemlesiw jag'i' to'men di'm.

Kitap, jurnal, gazetalardi',
Ha'tte, wo'zinin' «Jetkinshegin» de,
Woqi'maydi' jan'a xabardi',
Ayta almaydi' turg'an jerinde.

— Duri's, — dedi direktor yendi, —
Duri's aytadi' Kamal Worazov.
Aytqan a'dil yeskertiwlerdi,
Protokolg'a qoyi'n'lar jazi'p...

...Shi'ni'nda da boldi' janlani'w,
Yerten'ine-aq ko'zge taslandi'.
Salg'an shi'g'ar direktor qari'w,
Mektepte zor isler baslandi'.

Tazalandi' mekteptin' si'rti',
Won'g'ari'ldi' stadion da.
Sport zaldi'n' ashi'ldi' qulpi',
Gimnastika baslandi' wonda.

Tu'rli jari's baslani'p ketti,
Kamal bu'kke tu'sti shaxmatqa.
Ko'p bilgishler si'naqtan wo'tti,
Biraq, ba'ri tap boldi' matqa.

* * *

Hawa rayi' wo'zgerdi mine,
Jawi'p aldi' aspan qabag'i'n.
Nan pisedi dawi'l demine,
Uytqi'tpaqta shan'i'n dalani'n'.

Jerde qar joq. Qurg'aq qi'sti' biz,
Jaqtir'maymi'z wonsha a'zelden,
Barliq na'rse ko'zge kewilsiz,
Ha'mmesine ko'riksiz tu's yengen.

Tursadagi' bult ko'kti torlap,
Tappag'anday jabi'wg'a sebep,
Ati'zdag'i' suvlarda ton'lap,
Muz bolg'an joq. Ku'n ji'lli', demek.

Bizler Kamal yekewmiz yendi,
Aji'ralmas dos bolg'an yedik.
Bizin' u'yge qi'di'ri'p keldi,
Men de bu'gin woti'rman kelip.

Ko'rsetti wol kitapxanasi'n,
Hayran qaldi'm, tu'rli kitap bar.
Sa'lem berdim ko'rip mamasi'n,
Sorap ati'r: Qalay sabaqlar?

U'y-ishimnin' amanli'qlari'n,
Ata-anama deyin qaldi'rmay,
Sorap ati'r barli'g'i'n, ba'rin,
A'kelgenshe awqat penen shay.

— Bati'r balam, toyi'p iship-jep,
Wo'z u'yin'dey jata ber qonda...
— Haw, haw, qonaq kelipti g'oy! — dep.
Kirip keldi papasi' sonda.

Ushi'p turdi'q. Ha'mme si'yilag'an,
Direktor g'oy — Worazov Marat.
Kamal birden talpi'ndi' wog'an,
Palapanday jaydi' da qanat.

Bul semiyada, menin' woyi'msha,
Qi's bolsa da mudam jaz yeken.
Marat ag'a paxta boyi'nsha,
Yelge ma'lim ilimpaz yeken.

Qatti' barsan' ketedi u'rkip,
A'ste barsan' tapji'lmay qalar.
Xali'q degenin' mi'sali' bu'rkit,
Ji'lli' bolsan' japi'raq salar.

Qa'ytkende de ha'mmesi menen,
Til tabi'si'p kiyati'rg'an wol.
Shi'm-shi'ti'ri'q bul kewil degen,
Sali'w kerek wog'an sarras jol.

Ha'tte, paxta jerlerdin' ko'bi,
Go'neripti, tozi'pti', demek.
Jer tozg'ani' tan'lantti' meni,
Birinshi ret yesitsem kerek.

Ma'deniyat, sport tarawi', —
Yersi so'zdey tuyi'lar bunda.
Jaslar si'rtqa ketip baradi',
Qi'zi'q bolmay wo'z awi'li'nda.

Quri'li'sti' ji'lji'ti'p ji'ldam,
Gu'llendiriw kerek woraydi',
Yegislik jer ashi'lmaq ti'n'nan,
Du'gip qumdi', anaw tog'aydi'.

— Tog'ay tursi'n, jasasi'n aman, —
Dedi Kamal narazi' ni'shan, —
«Ta'biyatti' jen'dim dep, adam,
Maqtani'wshi' bolma hesh qashan.

Umi'tpaydi' buni' ta'biyat,
Qay waq bir waq wo'shin aladi'», —
Degen so'zdi yetiw kerek yad,
Ma'gar bulda wo'mir sabag'i'.

Kim boli'wdi' qa'leysen', Bati'r?
Bizin' Kamal fizik bolmaqshi'.
— Yele toli'q sheshpedim, aqi'r,
Bilmey ju'rmen qaysi'si' jaqsi'...

* * *

Tu'ni menen jawi'p mami'q qar,
Aq ko'rpege worapti' jerdi,
Bir awnawg'a yetemiz qumar,
Quwani'sh ta shek bolmas yendi.

Kiyati'rmi'z qarda shar buzi'p,
Jol salg'anday maqsetke ti'n'nan.
Qarda shabi'w ne degen qi'zi'q,
Ji'gi'lsan' da daq juqpas di'mnan.

Kem-kem bizin' qi'zdi' joni'mi'z,
A'ne, mektep taqali'p qaldi',
Keleshekke tartqan joli'mi'z,
Appaq bolg'ay: nurli' ha'm qarli'.

Bolsadag'i' suwi'q ha'm qatal,
Appaq qarday ku'tsin ha'r tan'di'.
Bizler ju'rsek usi'lay qatar,
Jaz yetermiz Arktikan'di'!

Yeki iz qalar: tun'g'i'sh ha'm jan'a,
A'tirapta jatar qar bug'i'p.
Yerten' wo'mir qushag'i'nda da
Shar buzami'z, izdi qaldi'ri'p...

WATAN MUHABBATI' MENEN

Jan'i'lmasa ay wo'zinin' joli'nan,
Nurli' quyash jarqi'rasa ha'r tan'da,
Meni ayni'ti'w kelmes heshkim qoli'nan,
Sadi'q boli'p qalaman bul watang'a.

Sel kemirer taynapi'r taw taslari'n,
Tog'aylarga ushqin tu'sse, tutanbaq.
Sol qalpinde qalar menin' jas jani'm,
Wo'zgermeydi watani'ma muhabbat.

Sebebi, wol ar-nami'stan tuwi'li'p,
Azat zaman shug'lasi'nda jaynag'an.
A'miwda'rya suwlari'nda juwi'li'p,
Yerkin miynet qazani'nda qaynag'an.

Adam boldi'm usi' muhabbat penen,
Quwat berdi Watan atli' ulli'li'q.
A'ptaplarda sayam boldi' ne degen,
Boranlarda berdi mag'an ji'li'li'q.

Qayda barsam, jollar g'ayri' bolmadi',
Adamlarda tabi'lmadi' mag'an jat.
Jelbirep tur bayraq boli'p qoldag'i',
A'ziz Watan, senlik taza muhabbat.

Perzentin'men, talay si'nnan wo'termen,
Yele menin' aldi'mda ko'p sapari'm.
Qari'zdarman, ha'mmesin de wo'termen —
Muhabbati'n' menen, Ana-Watani'm!

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar

1. Poemada mektep turmi'si' qalayi'nsha su'wretlengen?
2. Poemadag'i' Kamal degen tazadan kelgen woqi'wshi'ni'n' basqa balalardan wo'zgesheligi nede?
3. Kamal obrazi'ndag'i' unamli' qa'siyetlerdi ayti'p berin'?
4. Kamaldi'n' a'kesi qanday adam yedi?
5. Poemani' woqi'p mazmuni'n so'ylep berin'.
6. «A'ptaplarda sayam boldi' ne degen, Boranlarda berdi mag'an ji'li'li'q», qatarlari'n tu'sindirin'.
7. Qosi'qta shayi'rdi'n' Watang'a bolg'an su'yispenhilik sezimin qalay tu'sinesiz?
8. Qosi'qt'i'n' aqi'rg'i' shuwmag'i'ndag'i' «**Qari'zdarman, ha'mmesin de wo'termen**» degen qatarlarga tu'sinigin'iz.

MA'TEN SEYTNIYAZOV

(1934—2007)

Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Belgili shayi'rlardi'n biri Ma'ten Seytniyazov 1934-ji'li' Qanli'ko'l rayoni'ni'n' aymag'i'nda tuwi'lg'an. Wol Qaraqalpaq ma'mleketlik pedinstituti'n tamamlap, Jazi'wshi'lar awqami'nda (1955 — 56), «A'miwda'rya» jurnali'nda (1956 — 1959), Qaraqalpaq ma'mleketlik baspasi'nda (1959 — 60), ja'ne «A'miwda'rya» jurnali'nda poeziya bo'limin basqarsa, usi' jurnaldi'n' bas redaktori' (1962 — 65) boli'p ta isleydi. Son'i'nan Jazi'wshi'lar awqami'nda juwapli' xatker (1965 — 71), Qaraqalpaqstan televedeniesi ha'm radioesittiriw komitetinde redaktor, bas redaktor (1974 — 80), son'g'i' ji'llari' «A'miwda'rya» jurnali'ni'n' bas redaktori'ni'n' wo'ri'nbasari' boli'p isleydi.



M. Seytniyazov 1952-ji'ldan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi'. Shayi'rdi'n' «Ka'rim matros» (1955), «Jumbaqlar» (1957), «Na'psiqaw pi'shi'q» (1959), «Tolqi'tqan woylar» (1961), «Qi'zg'i'ni'm menin'» (1966), «Ba'rhama joldaman» (1971), «Ayti'lar so'z» (1975), «Yel qa'diri» (1978), «Kewil tillasi'» (1981), «Bir ga'pim bar» (1987) poeziyali'q toplamlari' menen Hindstan, Italiya, Germaniya, Baltik ten'izi boyi' yelleri, Pakistan, Afrika ma'mleketlerine barg'an saparlari'na arnalg'an «Jeti jurtqa sayaxat» (1991) atamasi'ndag'i' publicistikali'q du'rkinleri kitap boli'p basi'ldi'.

Shayi'rdi'n' ko'pshilik qosi'qlari' ishki woy sezimlerinin' ti'ni'msi'z ha'reket yetip, si'rtqa shi'g'armasa bolmaytug'i'n jag'dayi'nda do'retilei. Wol wo'zinin' aytayi'n degen wo'y-pikirlerin jasi'rmastan ashi'q aydi'n ayti'wg'a a'detlengen.

Xali'qti'n' ta'g'diri-shayi'rdi'n' ta'g'diri menen sabaqlas. Buni' biz, Ma'ten Seytniyazovti'n' yel-xali'q, ana Watan, tuwi'lg'an jer temalari'na arnap jazg'an azamatli'q lirikalari' menen liro-epikali'q poemalari'ni'n' mazmuni'nan teren' an'lap jetemiz. Shayi'rdi'n' «A'miw, Aral menin' wo'mirimde» liro-publicistikali'q poemasi' 1983-ji'li' jazi'ldi'.

Bunnan basqa da shayi'rdi'n' ha'r qi'yli' temalarg'a arnap jazi'lg'an «Jigirma yeki», «Bes jap qayg'i'si'», «Jol siltew», «Tu's», «Yeki qi'z», «Watan gedayi'», «Tolqi'tqan woylar» dep atalg'an poemalari' bar.

MEN BIR JOLAWSHI'MAN

Men bir jolawshi'man, ha'r ku'n azanda,
U'yimnen shi'g'i'wdan jolg'a tu'semen,
Jol zawi'q bag'i'shlar ba'rha adamg'a,
Men joldi' su'yemen, joldi' ku'seymen.

Haq jolawshi' bolg'an tek dir men yemes,
Ha'rkim wo'z wo'mirine wo'zi jolawshi'.
Joli' tawsi'lg'ani'n heshkim qa'lemes,
Ha'rkim wo'z wo'mirinde baxti'n si'nawshi'.

Ha'rkim mezigilinde qoni'p, tu'slenip,
Ha'rkim jolg'a shi'gar jaqi'n-ji'raqqa,
Adassa yegerde yernin tisenip,
Ha'mme siltew ali'p barar bir jaqqa.

Kimler atli' barar, kimler qayi'qli',
Kimler samolyotta, kimler mashi'nda,
Kimler jayaw barar, yetpe ayi'pli',
Ha'rkim joli'n ju'rer wo'zi qashan da.

Awa, jolawshi'man, ha'r ku'n azanda,
U'yimnen shi'g'aman, jolg'a tu'semen.
Jol zawi'q bag'i'shlar ba'rha adamg'a,
Men joldi' su'yemen, joldi' ku'seymen.

HAQI'YQATLI'Q QAYDA BOLSA

Haqi'yqatli'q qayda bolsa,
Meni bar de sol jerde.
Qayda jalg'an payda bolsa,
Meni joq de wol jerde.

Kim birewdi qapa qi'lsa,
Meni japa shekti de.
Duri'sli'qqa shubha qi'lsa,
Meni jasi'n to'kti de.

Kim birewdin' haqi'n jese,
Meni wonda jandi' de.
Kim birewden zaqi'm jese,
Meni si'rقاتlandi' de.

Wo'tirik, wo'sek, jala yense,
Mag'an bir is boldi' de.
Yeger aqti' qara dese,
Meni tilden qaldi' de.

Buni'n' ba'rin buri's dese,
To'bemnen zil basti' de.
Meni yeger duri's dese,
Wonda kewlim tasti' de.

A'MIW MENEN SI'RLASI'W

* * *

Wo'mirimnin' ha'rbir ku'ndiz keshinde,
Bayag'i'sha barsan' ba'rha yesimde.
Si'rlasi'wg'a az kelgenim bolmasa,
Bir adamday ju'rmen jurtti'n' ishinde.

Awa, geyde aylana almay ku'yemen,
Biraq basti' bayag'i'sha iyemen.
Mag'an qurttay jel so'z yergen bolmasa,
Yele seni jani'm menen su'yemen.

Biraz jurtti' gezgen bolsam azi'raq,
Woyi'm meni'n' ketken shi'g'ar qozi'lap.
Biraq bunda wo'zge ma'nis bar bolsa,
Bir iyirimin' jutsi'n meni ha'zir-aq.

Barli'g'i'n da jani'm sezer, bilemen,
Bilip turi'p tag'i' wo'zim ku'lemen.
Mende yeger ju'rim degen bar bolsa,
Aqi'r soni'n' ba'rin sag'an beremen.

Wo, A'miwim, bolaberer ga'p degen,
U'stin'degi ko'pir ga'psiz pitpegen.
Wo'z isinin' mazmuni'na isengen.
Heshbir adam ga'pke yerip ketpegen.

Gu'llentiwge mi'nanday ken' dalani',
Alg'a taslap ag'a bersek bolg'ani'.
Barli'g'i'n da ag'i's basi'p ketpey me?
Suwsi'ldag'an biyma'ni ga'p qalg'ani'.

Yeleberin talay si'nap ko'rsen,
So'zlerime qulag'i'n'di' tu'rsen',
Qay perzentin' qalay xi'zmet yetip ju'r,
Asi'qpasan' yeleberin bilersen'.

* * *

Tolqi'p aqqan ag'i'si'n'di' ko'riwden,
Ishpey turi'p ha'wirin'e qanaman.
Soni'n' ushi'n da'rtim bolsa kewilde,
A'miw, sag'an si'rlasi'wg'a baraman.

Taqi'r jerden iyne menen tu'rtinip,
Quyi' qazsam, senin' ushi'n qazaman.
Jazg'ani'mda ketsedag'i' kemshilik,
Qosi'q jazsam, senin' ushi'n jazaman.

Gu'resemen, gu'res degen-da's degen,
Senin' ushi'n ji'gi'laman, ji'g'i'lsam.
Qapa bolsam, wo'zin'deyin dos penen,
Senin' ushi'n shag'i'naman shag'i'nsam.

Yelge berip boyi'mdag'i' bari'mdi',
Yesten tansam, senin' ushi'n tanaman.
Qorg'ayman dep ag'i'p turg'an ari'n'di',
Janar bolsam, senin' ushi'n janaman.

Meyli, ku'nim wo'tpesin hesh arqayi'n,
Ja'bir ko'rsem, senin' ushi'n ko'remen.
Wo'lsemdagi' bir ku'nleri qartayi'p,
Sebebi, men senin' ushi'n wo'lemen.

* * *

Wo, A'miwim, seni kem-kem,
Jaqsi' ko'rip barati'rman.
Mehribanli' da'rya yekensen',
Ilahiyda jarati'lg'an.

Baxti'mdi' men sennen tapti'm,
Sennen toyi'p, sennen qandi'm.
Kim sho'llese, sog'an aqti'n',
Jati'rqamay heshbir jandi'.

...Bir adasqan barati'rsa,
Mennen wol jol sorar bolsa,
Bag'i'ti'nan irker yedim,
Sag'an qaray silter yedim.

Ko'rsem yeger ji'lag'andi',
Ko'zden jasi'n bulag'andi',
Qarar yedim wog'an qalay?
Silter yedim sag'an qaray.

Ko'rsem yeger bir soqi'rdi',
Ayap ketip wol paqi'rdi',
Sag'an qaray jeter yedim,
Seni tawap yeter yedi...

Silter yedim sho'llegendi,
Wo'mir boyi' ku'lmegendi.
Tuwi'p wo'sken ma'kani'nan,
Hesh ra'ha't ko'rmegendi.

Wo, A'miwim, senin' mi'na,
Suwi'n' jang'a jag'ar yedi.
Mag'an qusap barli'g'i' da,
Sennen baxti'n tabar yedi.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar:

1. Shayi'r Ma'ten Seytniyazovti'n' qanday poeziyali'q toplamlari' basi'li'p shi'qti'?
2. Shayi'r «Men bir jolawshi'man» qosi'g'i'nda qanday pikirlerdi keltirgen?

3. Qosi'qtag'i' «Joli' tawsi'lg'ani'n heshkim qa'lemes, Ha'rkim wo'z wo'mirinde baxti'n si'nawshi'», degen qatarlarda neni tu'sindin'iz?
4. «Haqi'yqatli'q qayda bolsa» qosi'g'i'nda shayi'r wo'mirden alg'an tu'siniklerin woqi'wshi'lar menen qalay bo'lisedi?
5. «A'miw menen si'rlassi'w» qosi'g'i'nda shayi'r A'miw menen qalay si'rlassadi'?
6. A'miwda'rya haqqi'nda jazi'lg'an basqa shayi'rlardi'n' qanday qosi'qlari'n bilesiz?

SHAWDI'RBAY SEYITOV

(1937 — 1996)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Belgili shayi'r ha'm jazi'wshi' Sh. Seyitov 1937-j'i'li' 16-martta Tu'rkmennistanni'n' Go'ne U'rgenish rayoni'ndag'i' «Seyit shu'r-tenin' qalasi'» degen jerde tuwi'lg'an. Sh.Seyitovti'n' 1942-j'i'li' shan'araq ag'zalari' No'kiske ko'ship keledi ha'm wol M. Gorkiy ati'ndag'i' mektepte woqi'ydi'. 1955-j'i'li' worta mektepti tabi'sli' pitkergennen son' 1957 — 1967-j'i'llari' «Qaraqalpaqstan» baspasi'nda redaktor, 1967 — 1972-j'i'llari' «A'miwda'rya» jurnali'nda, 1972 — 1974-j'i'llari' televidenie ha'm radioesittiriw komitetinde redaktor wazi'ypalari'n atqardi'. Wol Jazi'wshi'lar awqami'nda islep ju'rip,

1985-j'i'li' Berdaq ati'ndag'i' Qaraqalpaq ma'mleketlik universitetinin' qaraqalpaq tili ha'm a'debiyati' qa'nigeligin pitkerip shi'g'adi'.

Sh. Seyitov wo'mirinin' aqi'ri'na shekem «Qaraqalpaqstan» baspasi'nda bo'lim basli'g'i' wazi'ypasi'nda isledi. Do'retiwshilik joli'n poeziyadan baslag'an Sh.Seyitov 60-j'i'llardi'n' basi'nda balalarg'a arnap «U'shpelek» (1964) dep atalg'an qosi'qlar toplami' menen kirip keldi. Son'i'nan shayi'rdi'n' «Soqpa-g'i'm menin' qaydasan'» (1966), «Tawlardan saza» (1970), «Jollar» (1982) poeziyali'q toplamlari' menen bir qatarda «Ko'p yedi ketken ti'rnalar» ha'm «Qashqi'n» (1969) si'yaqli' da'slepki povestleri ha'm «I'g'bal soqpaqlari'» (1975) dep atalg'an birinshi romani' basi'li'p shi'qti'. Poeziya janri' menen prozada ten'nen qa'lem terbetken jazi'wshi' yendi iri ko'lemli shi'g'armalar do'retiwge qol urdi'. «Isine qosi'p tigilsin» povesti menen «Shi'rashi'lar» (1986) romani' ha'm to'rt kitaptan ibarat «Xalqabad» tetralogiyasi' (1978 — 1990) menen «Jaman shi'g'anaqtag'i' Aqtuba» (1992) romanlari' izli-izinen basi'li'p shi'qti'.

Sh. Seyitov ko'rkem awdarma salasi'nda bati's ha'm shi'g'i's a'debiyati'ni'n' belgili so'z sheberleri Hafiz, Ferdawsiy, Nawayi', Pushkin, Lermontov,

L.Tolstoy, Korolenko, Nekrasov, Maqti'mquli', Abay, S.Ayniy, A.Ma'tjanni'n' poeziyali'q ha'm prozali'q shi'g'armalari'n qaraqalpaq tiline awdardi'. Wo'z gezeginde shayi'r-jazi'wshi'ni'n' ko'rkem shi'g'armalari' da tuwi'sqan qazaq, wo'zbek, rus tillerinde basi'li'p shi'qti'. Sh.Seyitov do'retiwshilik islerinde qaraqalpaq awi'zeki a'debiyati', klassikali'q a'debiyati' menen jazba a'debiyati'n qala berse bati'sti'n' ha'm shi'g'i'sti'n' ulli' so'z sheberlerinin' shi'g'armalari'n qunt penen u'yrenedi. Bul a'l'bette, ko'rkem a'debiyat tarawi'nda Sh.Seyitovti'n' jemisli islewine wo'zinin' paydali' ta'sirin tiygizdi ha'm wo'z ustaxanasi'na iye jazi'wshi'lardi'n' qatari'nan wori'n iyeledi. Solay yetip, poeziya, proza ha'm awdarma salasi'nda da ti'ni'msi'z qa'lem terbetken talant iyesi Sh.Seyitovqa 1989-j'i'li' Berdaq ati'ndag'i' ma'mleketlik si'yli'qti'n' laureati', 1990-j'i'li' Qaraqalpaqstang'a miynetini sin'gen ma'deniyat xi'zmetkeri, 1992-j'i'li' Qaraqalpaqstan xali'q jazi'wshi'si' si'yaqli' hu'rmetli ataqlari' beriledi.

Shawdi'rbay Seyitov talanti'ni'n' a'yne gu'llengen waqti'nda 1996-j'i'li' 59 jasi'nda qayti's boldi'.

Sh.Seyitovti'n' balali'q da'wiri uri's ji'llari'nda wo'tti. Wol wo'z ko'zi menen ko'rip, qulag'i' yesitken uri's aqi'betlerin, uri's mayi'plari'n, jaqi'ni'nan ayri'lg'an awi'l adamlari'ni'n' qayg'i'-ha'siretlerin, analardi'n', jas kelinsheklerdin', qi'zlardi'n' arzi'w-a'rmanlari'n, ayrali'q azaplari'n wo'zinin' «Ha'rbir qosi'g'i'mda uri's sarsi'g'i'» dep atalg'an qosi'qlar du'rkininde teren' asha aldi'.

Shayi'r «Qaytari'p ber A'miwda'ryamdi'» qosi'g'i' menen «Qi'yal atawi'» liro-epikali'q poemasi'nda ta'biyatti' qorg'aw ha'm wog'an di'qqat-itibardi' ku'sheytiw ma'selesin a'yne waqti'nda su'wretlegenlikten, bul shi'g'armalar xalqi'mi'z ta'repinen de ji'lli' ku'tip ali'ndi'.

Juwmaqlap aytqani'mi'zda, Sh.Seyitov ideya-tematikasi' bay, janrli'q jaqtan jetilisen poeziyali'q, ha'm prozali'q shi'g'armalari' menen ha'zirgi da'wir qaraqalpaq a'debiyati'nda belgili wori'n ali'p kiyati'r.

QI'YAL ATAWI'

(poema)

I

«Bota ko'z» ko'l aydi'n shalqar
Aydi'ni'da bultlar qalqar.
Shabaq shorshi'p, woynar bali'q,
Qus bazari' qaynar ani'q!

Shaqi'ldi'si' mag'anali',
Shaqi'ldasqan shag'alali',
Birqazani' salpi' bug'aq,
Qalaq basli' g'alli'g'alaq,
Qayda bolsa qolti'q, tuyi'q,
Qutanlari' keshken uyi'q,
Digildesken digildikli,
Atawlari' jigildikli,
Ko'rgin' kelse u'yrekli ko'l,
Taylari'n'di' u'yrette kel!
Ko'rgin' kelse jabayi' g'az,
Asi'q dosti'm wo'tpesin jaz.
Ja'n-jag'i'nda ji's tog'ayli',—
An'ni'n' jayi', qusti'n' jayi'!
Shag'al, qasqi'r uli'r bunnan,
Tu'lkilerde keler qumnan!
Payi'z izlep qalali'lar,
«Mayopka!» dep ag'ar bular!
An'shi'lari' mashin-mashin,
Tigip jatar palatkasi'n!
Talay an'li'p, talay bildik:
Ma'yek ji'ynar uya tintip;
Pisirip jer jag'i'p wotti',
A'kep isher bunda joqti'.
Tu'wesilse du'kan sorap,
Shawqi'mlasi'p isher araq.
Japi'ri'si'p boyanlardi',
U'rkitedi qoyanlardi'!
Don'izlarda qorqar bunnan,
Qasqi'r qashar shawqi'mi'nan!
Ju'rgen jeri wayran-jayran,
Atawlardi' yeter wayran!
An'g'a, qusqa jawlar-solar,
Shabaqti' da awlar wolar!
«Mi'tli'q» degen ba'le shi'qti',
Amonali' ja'ne shi'qti'!
Qori'qlaydi' usi'ndaydan,
A'lisher ag'ay ko'l, tog'aydi',

Ko'k sha'pegi susli' tajdan!
Kim bu'ldirse ta'biyatti',
Jetip barar shawi'p atti',
I'yi'g'i'nda qoshasi' bar,
«Ataman!» dep abay qi'lar.
Baxtiyari', A'niyari'-
Yegiz uli'-qos shi'nari',-
Bir klasta «Aq u'shkilde»,
Ta'lim ali'p qaytar ku'nde.

* * *

Gu'z de qaytqan ...
Quti' qashqan ...
Qi's hu'kimin su'rer qashshan!
Jalti'raydi' aydi'nda muz,
Qalti'raydi' muzda qami's.
Muzg'a sin'gen jalg'i'z qog'a-aw! —
Ushi'p pa'rli' jaydi'n' wog'i'-aw!
— Bul ne dawi's, tan'la, A'nwar?
Shaqi'ri'wi'n qara, zan'g'ar! —
Yegizekler tu'rди qulaq,
Ti'n'g'an yan'li' boldi' bulaq,
Ti'n'g'an yan'li' boldi' na'pes,
Bul du'nyada bolg'an ba ses?!
Pi'shaq kesti ti'ndi' samal,
Si'lt yetpesten siresti tal!
Si'lt yetpesten qaldi' Du'nya,
Bir ji'm-ji'rtli'q boldi' bina'!
«G'oqqo-g'oq-g'oo!...»
Tag'i' birden ,
Du'nya jan'lap, tilge kirdi!
Jer-aspang'a qan'g'i'ri'p ses,
Lappa basi'n tilkilep qami's,
Gu'n'n'-gu'wwin'...
Qaq-qaq so'tildi muz!
Ali'p qashti' sestі samal!
Si'qi'r-si'qi'r,

Gu'wledi tal!
 Sharta ashti' ko'zin bulaq!
 Shuwlar giya,
 Shuwlap qulaq!
 — Bax — baxti'-yar! Qora — az, i'ra — as!
 — Jin urdi' ma! Netken qoraz?!!
 Qoraz yemes, qi'ri'g'awi'l-g'o!
 — Qoraz deymen. Pirg'awi'm bol!...
 — Qoraz deymen!... I'rag'awi'n ko'— wo'r!
 — Tasla besti?!
 — Ur shappatti'!!! —
 Qatti' shapti', shapti' qatti'! —
 Shat shi'rnay ma, -ti'rnay bersin!
 Zuwlay bersin, zi'rlay bersin!
 Qaldi' papka, qaldi' sharf!...
 — Qora-azz!...
 — Ma'kiye — yen!...
 — Usla bari'p!...
 Qoraz — qi'zi'l. Ma'kiyen — shubar.
 — Qaydan kelip qalg'an bular?!
 — Sheshem betten joldi' tawi'p,
 Kelgen shi'g'ar shubar tawi'q!
 Qorazi' da yergen shi'g'ar,
 Sheshem juwap bergen shi'g'ar!...
 — Ju'r, uslayi'q!... — Quwalasti'!
 Du'r — du'r ushti' qusti'n' hasli'.
 Qoraz du'rlep abay qi'lar,
 Uslasi'n ba jabayi'lar!
 — I'mi'rt basti' a'tirapti',
 Qaydan tapti'q pati'ratti'!...
 — Qaytayi'q dep aytti'm sag'an!...
 — Ju'r qaytayi'q, joqlar ag'am!...
 Juldi'z shi'qti'...
 Keldi u'yg'e .
 Mushi'n Galya tastay tu'ygen!...
 A'ywan-ja'ywan,—
 Ahwal shataq!—
 Uri' iyt kirip to'kken qati'q!

Aqtari'lg'an zerennen pal,
 Su'zbe qalta si'rtta dal-dal!
 Su'r go'shti de jep ketipti,
 «Jersiz yendi...!» dep ketipti!
 Jalani'pti' qazan-tabaq,
 Qan'i'rap ati'r ma'yek qabaq,
 Si'pi'radag'i' undi' shashqan,
 Un — un ayaq to'rди basqan!
 G'ayzalapti' qami'rturi'sh...
 Baslanbasa yedi uri's!
 Bir iyt yemes, won iyt shi'g'ar! ...
 Bul pa'ntin'e qay iyt shi'dar!...
 ...Sonsha ji'yg'an ma'yekti aytsa!...
 Principti — da'yekti aytsa:
 Da'yegimiz joq bizlerdin',
 Baxti'yarg'a nege yerdim!... —
 Kewilsizlik yerip ketken! ...» —
 Kewilsizlik yenip ketken!
 Bi'zawlar da yemip ketken!
 Si'yi'rlar da baylanbapti'!
 Tawi'qlar da tu'wellenbey,
 I'laq alg'an tu'wellenbey!
 Qayda kelmek, bajban ag'ay,
 Tan' atqansha qori'r tog'ay!
 Ferma jaqtan hari'p-sharshap,
 Usi' yedi kelgeni tap!
 Si'ralar da jag'almapti'.
 Bular u'yden tabi'lmapti'.
 Joymaqshi' yedi, qi'rmaqshi' yedi! —
 Bir-bir mushtan urmaqshi' yedi! —
 Galya apay a'ste-a'ste,
 Wo'zin basti' qaytti' pa'ske:
 — Jag'day mi'naw, hallar mi'naw!
 Nag'i'p ju'rsiz, ballari'm-aw?!
 — Qi'zi'q ko'rdik ataw jaqta!
 — Ne qi'zi'q wol qi'zi'q joqta!
 — Jabayi' jup tawi'q ko'rdik:
 — Sestin ti'n'lap tawi'p ko'rdik!

—Biri qi'zi'l, biri shubar!...
 — Sizlerdi jin urg'an shi'g'ar!
 Isenimsiz i'ras ga'pten,
 Jalg'an ga'pte ziyat ha'tte!
 «Jabayi' iyt» dese, inan,
 Asi'randi' bolmas ji'lan.
 Jabayi' — g'az, u'yrek bolar,
 Jaqsi' bala ziyrek bolar!
 Asi'randi' qus «tawi'q» degen!
 Qaysi'n' buni' tawi'p kelgen?!
 Kimge kerek ga'p — usi'nday!
 Jati'n', — dedi, — jabi'si'n' da!...
 Qa'ha'r — qatti'!
 Wolar jatti'.
 Ko'zlerinen ushti' uyqi',
 Woylar qi'ynar uyqi' — tuwqi';
 «Sol tawi'qdur shubar tawi'q ...
 Qalay kelgen joldi' tawi'p!...
 Sag'i'ni'shtan ku'yip-jani'p,
 Izlep kelgen palapani'n!
 Izlep kelgen yelesin de!
 Qalg'an shi'g'ar jol yesinde!
 Bala da'rti jaman shi'g'ar,
 Bul da'rtke tek anan' shi'dar; ...»
 «...Dalalarda uli'r samal,
 Tog'aylarda uli'r sag'al!
 Sag'al bari'p almaymeken?!...
 Tawi'q grip bolmaymeken!...
 Jumbaq sheship tappay ati'r ...
 Tan' da uzaq, atpay ati'r!

* * *

Tan' da atti'. Mine, klass.
 Klasta tek Shariyar si'rlas,
 — Shariyar jora, ti'n'la, — dedi, —
 Bilsen' quwli'q qi'lma, — dedi, —
 Shubar tawi'q, bizler baqqan,
 Atawi'n kak izlep tapqan?!

Qorazi' ju'r qaptali'nda!
 Qorasi'n bir baqladi'n' ba? —
 U'yde shubar bar ma, joq pa?! —
 Kim aparg'an ataw jaqqa?!
 Tag'i' urli'q qi'mappedin'?!
 — Sheshem shashi'n julmappedi?!
 — Aytpa, — dedi Sha'ryar, — jalg'an!
 Jalg'an ga'pler bizden qalg'an!
 Keshte ko'rgen ko'zim,-dedi,-
 Da'n de bergen wo'zim!-dedi,-
 Kim qorqadi' abayi'n'nan!...
 — Atawdag'i' jabayi' ma?!
 — Jabayi'dur?! — dedi A'nwar.
 — Jabayi'dur?! — dedi Sha'ryar ...
 — Aytayi'q pa, aytpayi'q pa?!
 — Aytayi'q-da', aytayi'q-da'a'!!!

* * *

Shi'nli'q bazda sherek ti'yi'n!
 Shi'nli'qqa shek kelse qi'yi'n!
 Shi'r-pi'r Sha'ryar,
 Baxtiyarda ne si'n, sa'n bar !
 Jurt senbese paydasi' ne,
 U'lken yermek solar, mine:
 «Yertek toqi', bu'bil !...» desip,
 Qi'zlar ku'ldi-aw bu'lkildesip.
 «A'wmeserdi tawi'p ko'r!» dep,
 Shi'n'g'i'slar da yetti yermek,
 — Sen jabayi' adam da tap!
 A'liysherov, nervan' shataq! —
 Mug'allim de shayqadi'-aw bas!
 Duuw—duw ku'ldi, ku'ldi klass!

 «Jetkenshekke» jazi'w da'rti, —
 Baxti'yardi'n', A'niwardi'n',
 A'bdimurat jezdesi yedi,
 Ji'li'nda bir gezlesedi.
 Isleydi sol gazetada,

Woyi' wozi'q, dilwar adam.
Jurnalistten shayi'r boli'p,
Shi'qqani'n' kim bilmes woni'n'?!
Sog'an ayti'p ko'rsin, qa'ne,
Joli'n jan'a tapti', a'ne!
Kele bersin, qa'ne May da ...
Bi'yi'l kelmey qalmaga'y-da'!...

* * *

— «Uyali' ataw» — «Qi'yal atawi'», —
Qi's azi'qqa zi'yan, ataw!
Tu'nde qabaq tasi'rlaydi',
U'sh bala da ma'sh urlaydi'!
Boy ju'weri, jasi'mi'qti',
At jeminen jasi'ri'pti'.
Meyli, isenbe, meylin', isen,
Ketip ati'r kise-kise!
Urli'qsi'z tu'n shende-shende,
Ketip ati'r jiydeden de!
Jigildik go'y atawda bar,
Suwi' da bar — ji'li'mti'q qar.
Ataw degen shoq toran'gi'l,
Darag'ashqa ko'p toran'g'i'l.
Sag'al mine almas wog'an,
Tu'lki ile almas, jo — g'a'!
Qala qayda, awi'l uzaq! —
Kim quradi' kelip duzaq?!
... «Ko'bi ketip, azi' qaldi',
Qi'si' ketip, jazi' qaldi'!...»

* * *

— Woqi'wshi'li'q so'zim! — deydi, —
— Bular jalg'an bezildehydi!...
— Jabayi' qus ko'p — g'o, Sharyar!...
Al, tawi'qtan joq — g'o, A'niwar!
— Joq, Baxti'yar, jabayi'si'!...
— Atawda ba-ar!!!

— Davay, usi',
Barayi'q — da', nesi qi'yi'n?!
Kettik! — dedi vojati'yi'.

Yerip ketken yen' son'g'i' qar ...
Qarli'g'ashi'n jollap ba'ha'r,
Qanati'na yeritken sa'wir!...
Shag'la, ji'ldi'n', bo'bek da'wiri!
— Na'wba'ha'r-g'o!!! Shertin' nama!!!
Barabanshi' — Gu'ldirmama!... —
Shati'nar — shati'nar Aspan sestan!...
Pildey buli'tlar astan-kesten!...
«Shar-shar, shaw-shaw!...»
— Bul ne?!
— No'se-yer!
— Na'wba'ha'r bul ! —
Dushqa tu'ser!...
Ko'k so'kitti tu'rtip-tu'rtip,
A'ne, jan'a shi'qti' bu'rtik!...
Shashi'raydi' bir alti'n shash! —
Jadi'raydi' ko'kten Quyash!
Nurdi' yemip woti'r bul sum, —
Keptirinip woti'r gu'mgu'm!...
Na'wba'ha'rdin' aynasi' —
Ay! —
Tu'sip ketken ko'lge qalay?!

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar:

1. Sh.Seyitovti'n' qanday poeziyali'q toplamlari' basi'li'p shi'qti'?
2. Shayi'r poeziyali'q shi'g'armalari'ni'n' ideyali'q-tematikasi'nda qanday ma'selelerdi su'wretleydi?
3. Jazi'wshi'ni'n' qanday prozali'q shi'g'armalari'n' bilesiz?
4. «Qi'yal atawi'» poemasi'nda balalar qanday qusti' ko'redi?
5. Balalar atawdan g'azdi'n' ma'yegin ali'p, g'uri'q tawi'qqa sali'wdi' woylag'andag'i' maqseti ne yedi?
6. Balalar buldozershige ne sebep qarsi' boladi'?
7. «Qi'yal atawi'» poemasi'n woqi'n' ha'm mazmuni'nda qanday waqi'ya so'z yetilgenin di'qqat penen tu'sinip ali'n'! Tu'sinigin'izdi mug'allimge ayti'p berin'.

KAMAL MA'MBETOV

(1940 — 2001)



Wo'miri ha'm do'retiwshiligi. Ali'm ha'm sheber prozaik jazi'wshi' Kamal Ma'mbetov 1940-j'i'li' 14-mayda Kegeyli rayoni'ndag'i' Ma'teke Jumana-zarov ati'ndag'i' ijara xojali'g'i'nda tuwi'ldi'. Wol 1963-j'i'li' Tashkent ma'mleketlik universitetin pitker-gennen son', miynet joli'n «Yerkin Qaraqalpaqstan» gazetasi'nda islewden baslasa (1963 — 64), son'i'nan pedagogikali'q institutta woqi'ti'wshi' (1967 — 72), «O'zbekkinoxronika» studiyasi'ni'n' Qaraqalpaqstan bo'liminin' direktori' (1972 — 74), Qaraqalpaqstan televideniesi ha'm radioesittiriw komiteti basli'g'i'-ni'n' wori'nbasari' (1974 — 76), No'kis ma'mleketlik universitetinin' docenti, kafedra basli'g'i', fakultet dekani' (1976 — 86), universitet rektori' (1986 — 88), Respublikali'q joqarg'i' ken'esi komitetinin' basli'g'i', wo'mirinin' son'g'i' ji'llari', universitette a'debiyat kafedراسi'ni'n' basli'g'i' wazi'ypalari'nda qali'wsi'z xi'zmet atqardi'.

K.Ma'mbetov 1982-j'i'ldan Jazi'wshi'lar awqami'ni'n' ag'zasi' boldi'. Woni'n' sheber prozaik jazi'wshi' si'pati'nda wo'tken a'sirdin' 60-j'i'llari'nan baslap, «Go'jek», «Ti'rnalar», «Baxti'n' bolsi'n Ari'wxan», «Shaqasi'nda yemes, tami'ri'nda», «Awi'l tan'lari'», «Ko'kshiyel», «Imtixan», «Moskvadan kelgen qi'z», «Muhabbat ha'm a'jel» si'yaqli' gu'rrin'leri menen povestleri izli-izinen basi'li'p shi'qsa, 80-j'i'llardan son' «Bozataw», «Posqan yel», «Tu'rkstan», «Hu'jdan» romanlari' jari'q ko'rdi. Jazi'wshi' 1991-j'i'li' «Posqan yel» roman-epopeyasi' ushi'n Berdaq ati'ndag'i' ma'mleketlik si'yli'qti'n' laureati' boldi'. Wol ilim tarawi'nda da ti'ni'msi'z miynet yetip, 1969-j'i'li' «Qaraqalpaq jazba poeziyasi'nda Shi'g'i's klassiklerinin' da'stu'rleri» degen temada kandidatli'q, 1984-j'i'li' «Qaraqalpaq a'debiyati'ni'n' payda boli'w ha'm qa'liplesiw da'rekleri» degen temada doktorli'q dissertaciyasi'n tabi'sli' qorg'ap shi'g'adi'. Woni'n' ko'rkem a'debiyat ha'm ilim tarawi'ndag'i' miynetleri hu'kimetimiz ta'repinen joqari' bahalani'p, «Qaraqalpaqstan xali'q jazi'wshi'si'», «Qaraqalpaqstang'a miyneti sin'gen ilim g'ayratkeri» degen hu'rmetli ataqardi' ali'wg'a miyasar boldi'.

K.Ma'mbetov 2001-j'i'li' 61 jasi'nda qayti's boldi'. Jazi'wshi'ni'n' «Moskvadan kelgen qi'z» povestinde qaraqalpaqlardi'n' tariyxi' menen etnografiyasi'n

izertlewge qi'zi'qqan rus ilimpazi' Tatyana Mixaylovnani'n' (Aleksandrova-ni'n') wo'miri haqqi'ndag'i' qi'zi'qli' waqi'yalardi' 1924-ji'llardag'i' Qaraqalpaqstanda bolg'an ilimiy sapari' tiykari'nda so'z yetedi. Povest qaharmani' Tatyana Mixaylovna «Men qaraqalpaqlar tariyxi' menen etnografiyasi'n izertlep ju'da' duri's islegen yekenmen. Qaraqalpaqstannan kim kelse de, woni'n' menen jazi'li'si'p so'ylespey kewlim worni'na tu'speydi. Qaraqalpaqlar wo'zi kishkene xali'q bolsa da, tariyxi' u'lken. Men Qaraqalpaqstandi' piyada aylani'p, ha'rbir u'yinen duz ishken adamman. Wolar sonday aq ko'kirek xali'q» — dep toli'g'i' menen qaraqalpaq xalqi' haqqi'nda unamli' pikir bildiredi ha'm bul jerde basi'nan wo'tken turmi's waqi'yalari' haqqi'nda da qi'zi'qli' so'ylep beredi.

Jazi'wshi'ni'n' u'sh kitaptan ibarat «Posqan yel» roman epopeyasi'ni'n' «Zobalan'», «Topalan'» (1988) ha'm «Tu'rkstan» (1993) romanlari'ni'n' ken' jobali' syujetinde xalqi'mi'zdi'n' XV — XVI ha'm XVII a'sirlerdegi nog'ayli' da'wirine tiyisli bolg'an tariyxi'y waqi'yalar menen tani'sami'z.

Birinshi kitap «Zobalan'» ni'n' worayli'q worni'nda bir-biri menen jawlasqan, ha'r qi'yli' ko'zqarastag'i' tuwi'sqanlar ta'g'diri sol da'wirdin' ja'miyetlik-siyasiy jag'daylari' menen ti'g'i'z baylani'sta su'wretlenedi. Wolar nog'ayli' wordasi'ni'n' ardaqli' biyi Muwsani'n' balalari':- biri Yusup sultan bolsa, yekinshisi Ismayi'l sultan.

Romanda nog'ayli'lardi'n' jawgershilikke toli' wo'miri menen birge wo'tip ati'rg'an toy-ji'yi'nleri', wondag'i' ji'raw-shayi'rlar, sheshenler, qi'z-jigitler ayti'si', a'sirese, pu'tkil Tu'rkstang'a belgili Soppasli' si'pi'ra ji'raw, Mu'ytan ji'raw, Asan qayg'i', Jiyrenshe sheshen haqqi'ndag'i', yel bati'ri' Yer Qosay, Kazan qalasi'na xan bolg'an Su'yinbiyke suliw' haqqi'ndag'i' tariyxi'y mag'luwmatlar da ko'rkem aylani'sqa tu'sirilgen.

A'sirese, bul romanda jazi'wshi' wo'tken a'wlad turmi'si'ndag'i' tariyxi'y shi'nli'qti', yag'ni'y, wolardi'n' wo'zge millet wa'killeri menen birigiwge qushtar bolsa da, wo'z ara kelisimge kele almay wo'mir boyi' jawlasqan ag'ayinli yeki sultanni'n' qarama-qarsi'li'qqqa toli' wo'mirinin' izi qayg'i'li' wo'lim menen juwmaqlani'wi'n isenimli sa'wlelendiredi. Romanni'n' yekinshi kitabi' «Topalan'» ni'n' syujetinde de usi' a'wlad wa'killerinin' perzentleri Ti'naxmet, Wori'sbek, Qazi'y, Wormanbet ta'repinen de dawam yetiwin tariyxi'y ha'm ko'rkem derekler boyi'nsha da izbe-iz su'wretlep woti'radi'.

Jazi'wshi'ni'n' «Tu'rkstan» romani' «Zobalan'» ha'm «Topalan'» romanlari'ni'n' dawami' boli'p, wonda Tag'aymuratti'n' aqli'g'i' Amanli'qti'n' 1723-ji'li' ba'ha'rde Buxarag'a yelshi boli'p bari'wi' ha'm wol jerde jungar basqi'nshi'lari'ni'n' Tu'rkstang'a hu'jim jasap, yeldi posqi'nshi'li'qqqa

ushi'ratqani'n yesitip tezlik penen wo'z yeline qayti'w waqi'yasi' menen baslanadi'. Roman qaharmani' Amanli'q wo'z yeline jetiwge asi'g'i'p woti'z u'sh ku'n dawami'nda ka'rwani tarti'p ne bir qi'ya sho'ller menen yel bar ha'm yelsiz jerlerden wo'tip kiyati'ri'p wol jerlerde de xali'q basi'na tu'sken awi'r jag'daylardi'n' gu'wasi' boladi'. Jolda kiyati'rg'an Amanli'q usi' woti'z u'sh ku'n dawami'nda wo'z xalqi'ni'n' bir a'sirge shamalas basi'p wo'tken wo'mir joli' menen wo'z wo'mirin sali'sti'ra woti'ri'p, wo'tkenlerdi janli' yeske tu'siredi. Jazi'wshi' Amanli'qti'n' psixologiyali'q kewil-keshirmeleri menen ishki monoglari'nan sheberlik penen paydalana woti'ri'p, xali'q qayg'i'si'na qabi'rg'asi' qayi'si'p kiyati'rg'an xali'q perzentinin' haqi'yqi'y tulg'asi'n jarata alg'an.

SHAQASI'NDA YEMES TAMI'RI'NDA...

(povestten u'zindi)

Aqi'rg'i' sabaqlarimi'z tamam bolg'annan keyin men u'yge qaytti'm. U'yge kelsem Shernazardi'n' anasi' menin' ag'ama kelip ari'z yetip woti'rg'an yeken.

— Ku'yewim respublikadag'i' belgili adam yedi. Biyshara waqti' jetpey qayti's boldi'. Jasi'rmayman, u'sh balami'z ten'nen qayti's bolg'annan keyin, buni'si'n sa'l yerkeletin'kirep wo'sirdik. A'kesinin' worni'na wo'sken shi'nar yedi, bara-bara du'zeler desem, bul da menin' man'layi'ma biyzari'larg'a qosi'li'p ketipti. Yendi ne qi'laman men...

Biyshara ag'il-tegil ji'lap jiberdi.

— Uli'n'i'z jaman balalardi'n' qatari'na qosi'li'p ketken,— dedi ag'am.

— Shi'rag'i'm-aw, woni' ne qi'ladi'? Sotlayma yendi?

— Bilmedim. Menin' bayqawi'msha sizin' balan'i'z wol da'rejede yemes.

— Raxmet, qarag'i'm, — dedi Shernazardi'n' anasi'.

Bir waqitlari' apam meni wo'z bo'lmesine shaqi'rdi'.

— Tashkentke xat jazg'an yekensen', balam. Xabar kelipti. — Men ne ma'sele yekenligin bilmey an'-tan' boli'p qaldi'm. Xatta ha'mmesi boli'p u'sh-to'rt awi'z g'ana so'z jazi'lg'an yedi. «Siz izlegen Yekinshi ja'han uri'si'ni'n' mayi'bi' Ka'rim Yunusov Tashkent qalasi'nda isleydi. Podpolkovnik Makarov» dep jazi'lg'an yedi xatta. Men di'm quwani'p kettim.

— Tapti'm, tapti'm! — dedim bo'lmeni basi'ma ko'terip.

— Neni?— dedi ag'am hayran boli'p.

— Ka'rim ag'ani' da'! Wol ha'zir Tashkentte jasadidi' yeken. — Ag'am wonnan beter hayran boldi' da, xatti' qoli'mnan ali'p, qaytadan woqi'y basladi'.

— Bul kisinin' sag'an qanday za'ru'rliqi boli'p qaldi'?

— Mag'an yemes, Shi'ni'gu'l shesheme kerek boli'p ati'r.

— Shi'ni'gu'l sheshen' kim?

— Bir kempir. Bes balasi' birden frontta qazalang'an.. Ha'zir jalg'i'z wo'zi turadi'. Ka'rim ag'a balalari'ni'n' fronttag'i' dosti' yeken. Bizler bir topar woqi'wshi'lar boli'p woni' izlep xat jazg'an yedik.

— Ha-a-a. Shi'ni'nda da u'lken woqi'wshi'li'q is boli'pti',— dedi ag'am.

Ruchka menen qag'az ali'p, Ka'rim ag'ag'a xat jazi'wg'a woti'rdi'q.

«Assalawma a'leykum, hu'rmetli Ka'rim ag'a!»— dep basladi'q xatti'.

— «Bizler, bir topar woqi'wshi'lar, uri'sta bes balasi' birden qazalang'an Shi'ni'gu'l atli' bir kempirdi wo'z qa'wenderligimizge alg'anbi'z. Wol kempirdin' balalari'ni'n' jazg'an xatlari'ni'n' arasi'nda u'lken balasi' Qurbanbay menen sizin' Stalingrad sawashi'nda qi'yametlik dos bolg'ani'n'i'z ma'lim boldi'. Siz ayaqтан jaralang'ani'n'i'zda Qurbanbay ag'a dushpanlar arasi'nan arqalap shi'qqan yeken. Soni'n' ushi'n da ha'mmemiz woylasi'p woti'ri'p, sizge xat jazi'wdi' maqul ko'rdik. Yeger waqti'n'i'z bolsa, woni'n' balasi'ni'n' yerlikleri haqqi'nda ayti'p, qartayg'an anani'n' kewlin xoshlasan'i'z, to'besi ko'kke jeter yedi, — dep No'kis qalasi'ndag'i' mekteptin' woqi'wshi'lari' Marat, Za'wre, Qurbanbay, Suli'wxan».

Xatti' jazi'p boli'p pochtag'a saldi'm da Shi'ni'gu'l shesheydin' u'yine qaray kettim. Ko'shenin' boyi'nda kempir bayag'i' qa'ddinde quyashqa tigilip woti'rg'an yedi.

— Sa'lem berdik Shi'ni'gu'l sheshe.

— Maratjan, keldin' be, qarag'i'm, — dedi wol meni ku'ni menen ku'tip woti'rg'an si'yaqli'.

— Kelgenin' jaqsi' boldi', qarag'i'm, — dedi wol. Mag'an jan'a g'ana ispolkomnan adamlar kelip ketti. — Sheshe jayi'n' go'nergen. Biz sizge kishi rayonnan taza jay berdik, dep giltin qoli'ma berip ketti. Mag'an salsa hesh ko'shkim kelmeydi. Balalari'mni'n' ko'zi ko'rgen jay yedi. Usi' jerden arg'i' du'nyag'a ketsem deymen.

Men ne derimdi bilmey qaldi'm.

— Yaq, wolay deyo'rme, sheshe.

— Men bul jerden hesh jaqqa ketkim kelmeydi, balam. Usi' shan'araqтан wolardi'n' besewinde frontqa shi'g'ari'p salg'anman. — Kempir yegil-tegil ji'lap jiberdi.

Men, shi'ni'nda da woni' ayap kettim. Balalari'ni'n' ko'zi ko'rgen usi' go'ne tamnan basqa wonda heshqanday jubani'sh joq yedi. Biraq i'zg'ari' dizege bari'p qalg'an jaydi' ko'rip seskeneyin dedim. Bir ku'ni qulap qalsa?...

— Bul ma'seleni balalar menen woylasi'p sheshemiz, sheshe, — dedim woylani'p woti'ri'p.

Ga'pten g'ap shi'gi'p, iredinde Qurbanbay ag'ani'n' Tashkenttegi dosti'n tapqanli'g'i'mdi' aytti'm. Kempir qatti' quwani'p ketti.

— Aynalayi'n-aw,— dedi wol. Menin' Qurbanbayi'mni'n' dosti'n tapqani'n'di' aytsa?

Men yesiktin' aldi'n si'pi'ri'p, krannan suw ali'p kelip qoyi'p ati'rsam, Shi'ni'gu'l sheshem qazang'a ma'yek pisirip ati'r.

— Buni' ne qi'lasan', sheshe?

— Je shi'rag'i'm. Sizlerdin' u'yden ma'yek jep ketkenin'iz de mag'an quwani'sh. Bolmasa sonsha ma'yekti ne qi'laman?

Men woni'n' kewlin qaytarmasli'q ushi'n ma'yekten jey basladi'm. Usi' waqi'tta qazi'qqa baylap qoyg'an baspag'i' mo'n'iredi.

— Ha, Qurbanbayjani'mni'n' toyi'na soyi'lg'i'r!

— Woti'z ji'dan beri joq boli'p ketken perzentin yelege deyin ku'tip ju'r yeken-aw, dedim ishimnen.

Yerten'ine sabaqtan keyin men, Za'wre, Qurbanbay, Suli'wxan to'rtewmiz Za'wrenin' u'yinde sabaq tayarladi'q. Za'wrenin' u'yi pu'tkilley basqasha boli'p qalg'an. Qarabay ag'a yemleniwge ketip, bul jerdegi ulli' shawqi'm joq bolg'an. Jaydi'n' ishi taza ha'm ti'ni'sh, apasi' jumi'sta. Yeki inisin baqshag'a beripti. Za'wrenin' a'jag'asi' bolsa pu'tkilley basqa adam boli'p qalg'an. Woqi'wlari' jaqsi'. Ha'r ku'ni sabaq tayarlaw menen mashqul boladi' yeken. Pursattan paydalani'p balalarg'a Shi'ni'gu'l shesheydin' a'rmanlari'n aytti'm.

— Jayi' tozi'p qalg'annan keyin hu'kimet tazadan jay bergen yeken. Qulap qalatug'i'n bolsa da usi' jaydan shi'qpayman, dep ati'r.

— Nege?— dedi Suli'wxan hayran qali'p.

— Balalari'ni'n' ko'zi ko'rgen jay-da'. Wo'zine jubani'sh ko'retug'i'n usaydi'.

— Wonda qi'yi'n bolg'an yeken,—dedi Za'wre.

— Marat,— dedi bir waqi'tlari' woylani'p woti'rg'an Qurbanbay. — Menin' «kombayi'n» dep ataqqa shi'qqan bir dayi'm bar. Wo'zin' bilesen' g'oy, anaw «No'kisli mug'allim» dep kinog'a shi'gi'p ju'rgen jas u'lkenshe?

— Allaniyaz ag'a ma?

— Awa,— dedi wol birden quwani'p ketip. — Sog'an aytami'z. Qoli'nan kelmeytug'i'n wo'neri joq. Shi'ni'gu'l shesheyge barami'z, ja'rdemlesip jay sali'p beremiz.

Bul pikir ha'mmemizge unadi'. Ha'mmemiz kelisip, bu'ginnen baslap wo'tinish qi'lmaqshi' boldi'q.

Allaniyaz ag'ani'n' u'yi qalani'n' si'rti'ndagi' No'kis rayoni'nda yedi. Wol wo'zi shet tilinen mug'allim boli'p islewi menen birge. 50 gektar jerge ma'kke yegip ta'rbiyalaydi'. Woni'n' ustine balasi' uri'sta wo'lgen kempir-g'arri'larg'a jay sali'p beriw ushi'n gerbish quyi'p ati'rg'an yedi.

Du'nyada ne bir adamlar bar-aw! Birewler ishken ju'z gramm aragi'n ko'tere almay, tiygenge tiyip, tiygenge kesek ati'p ju'r. Al, mi'na ag'ay balalarg'a inglil tilin u'yretip qoymastan rayong'a 50 gektar ma'kke yegip beredi. Wol da azday jaylari' tozi'p qalg'an kempir-g'arri'larg'a jay sali'p berip ati'rg'anli'g'i'n aytpaysan' ba?

Qoli' gu'l adam, dep usi'ni' aytadi'. Bizler, Allaniyaz ag'a bir qamba i'laydi' quyi'p boli'p, qambani'n' yerneginde dem ali'p woti'rg'an waqti'nda bardi'q. Meni'n' qi'yali'mda Allaniyaz ag'a multfilmlerdegedey da'wlerge usag'an adam bolsa kerek, dep woylar yedim. Biraq ta wol menin' woylag'ani'mday boli'p shi'qpadi'. Wol worta boyli'dan kelgen tapaltas denesin shoyi'n menen quyi'p qoyg'anday mi'qli' bir adam yeken. Ko'rinishinen belgili bir sportsmenge usap ketti. Wol Qurbanbaydi' ko'riwden:

— Haw, kel, jiyenim,-dep aldi'nan shi'qti'.

Ha'mmemiz qol ali'si'p ko'ristik. Sawsaqlari'mi'z woni'n' temirdey barmaqlari' arasi'nda si'qi'rlap ketti.

— Awa, qaydan kiyati'rsi'zlar? Apamni'n' deni saw ma? — dedi wol Qurbanbayg'a.

— Bizler u'y betten shi'g'ip yedik,-dedi Qurbanbay. — Mi'naw klaslas doslari'm. Bes balasi' birden frontta qazalang'an bir kempirge ja'rdem berip ati'r yedik. Jayi' tozi'p, qulayi'n dep tur. Sog'an sizin' ja'rdemin'izdi sorap kelip woti'rmi'z.

Allaniyaz ag'a uzaq woylani'p qaldi'.

Men bir kempirge woti'z mi'n' gerbish quyi'p beriwge wa'de bergenmen. Ha'zir az qaldi'. Shembi ku'ni barayi'n.

Bizlerge bunnan u'lken quwani'sh joq yedi. Shi'ni'gu'l sheshey quwanatug'i'n boldi', deymiz bir-birimizge ayti'p. Bizler Allaniyaz ag'ag'a ko'p-ko'p raxmet ayti'p, u'ye qayti'p kettik. U'yine aparmaqshi' yedi, barmadi'q. Usi'nday ulli' is qi'li'p ati'rg'an adamni'n' qoli'n suwi'ti'p ne qi'lami'z. Qayti'p kiyati'rg'ani'mi'zda Za'wre:

— Alisher Nawayi' su'wretlegen Farxad degen adam da sonday bolsa kerek,— dedi.

— Bul adam, shi'ni'nda da, ha'zirgi zamanni'n' Farxadi', dep woni'n' so'zin ba'rimiz tasti'yi'qladi'q.

Yerten'ine men prokuraturag'a shaqi'rti'ldi'm. Ma'selenin' to'rkini mag'an attan-ani'q belgili yedi. A'bette, menin' Gastronom aldi'nda tayaq jegenimnin' ma'selesi. Bul a'piwayi' g'ana ha'diyse bolg'anli'g'i' menen son'i' ju'da' teren'lesip ketti.

Men kelgenimde ag'amni'n' uzi'n ha'm ken', kabinetinin' bir ta'repine mug'allimler jaylasi'p alg'an. Ata-analardan tek Shernazardi'n' apasi' g'ana bar. Ha'mmenin' u'nsiz woti'ri'wi'nda a'lle kimdi ku'tip woti'rg'anli'g'i' sezildi.

A'llen waqi'tlarda jumi'sshi' kiyimdegi bir adam kirip keldi. Ko'rinisinen ju'da' qi'stawli'. Soni'n' ushi'n da bizlerdey na'wbet ku'tip woti'rg'i'si' kelmedi.

— Inim,— dedi wol bizin' ag'amni'n' aldi'na bari'p, — shaqi'rg'an yekensen' keldik. Biz awi'l xojali'g'i'nda sali'keshpiz.

— Yele azmaz ku'tip woti'rasi'z.

Wol azg'antay ku'tip woti'rg'an boldi' da, ja'ne sabi'ri' shi'damastan ag'amni'n' aldi'na bardı'.

— Inim, ha'zir jazi' menen islengen miynetimizdin' juwmag'i', jiyi'n-terim mapazi'. Men jumi'si'mnan keshigip barati'rman. Ruksat bersen'iz ketsem...

— Wotag'asi', ma'mleketke ko'p mug'darda sali' tayarlap bergenin'iz ushi'n raqmet. Woni'n' ushi'n ma'mleket sizdi bayraqlaydi'. Biraq, adam ta'rbiyalaw isi sali'g'a qarag'anda da joqari'raq, dep bilemen. Siz, ba'lkim, sali'ni' jaqsi' ta'rbiyalag'an shi'g'arsi'z. Bul jaqsi', biraq, balan'i'zdi' jaqsi' ta'rbiyalay almag'ansi'z. Shappatay balag'a u'y-jaydi' isenip taslap ketiwge bola ma? — dedi ag'am wog'an tigilip.

Sali'kesh ma'selenin' to'rkini balasi'nda yekenligin yendi tu'sindi.

— Qaydan bilesen', bir juwas bala yedi, — dedi mi'n'g'irlap.

— Juwas bala yeki motocikldi birden urlay ala ma?

Sali'kesh birden hawli'g'i'p qaldi'. Wol bul jerde boli'p ati'rg'an waqi'ya-larg'a sira' isenbes yedi.

— Buni' islep ju'rgen bizin' Yelmurat penen Maqset pe?

— Yendi kim?

— Ya toba. Bul jag'i'n sira' woylamappi'z.

Wol yendi ju'da' juwasi'p saltanatli' so'ylewdi toqtati'p, man'layi'ndag'i' suwi'q terdi woramal menen si'pi'ri'p, mu'yeshtegi wori'nli'qqa bari'p woti'rdi'.

Aradan ko'p waqi't wo'tpesten ja'ne bir kisi kirip keldi.

— Ati'm Joldas, — dedi wol kisi wo'zinin' ati'n ag'ama tani'sti'ri'p.

— Inim ani'g'i'nan kelgende, yele xojali'gi'ma bir bunker de sali' almadim,— degen so'zdi qosi'p qoydi' wol.

— Sali' haqqi'nda ga'p joq,— dedi ag'am wog'an wori'nli'q usi'ni'p.

— Wonda ne?

— Sizin' No'kiste jayi'n'iz bar ma yedi?

— Awa, jay bolg'anda qanday. Bilti'r sali'mi'z boli'q boli'p, won alti' min'g'a sati'p alg'anman. Wonda heshkimnin' haqi'si' joq inim. Wo'zimnin' man'lay terime aldi'm.

— Ha'zir u'yin'izden xabar ali'p turi'psi'z ba?

— Xabar alg'anda qanday. Ha'zir bul jerde gidrotexnikumda woqi'yutug'i'n balam turadi'.

— U'yin'izge jaqi'nda kelip ketken bedin'iz?

— Yaq, he? Bir na'rse boli'p qaldi' ma? Jumi's basti' boli'p kele almay ati'r yedim.

— Wonda jan'ali'qti' bizden yesitesiz. Balan'i'z texnikumnan quwi'lg'an. U'yin'zge barli'q ko'she biyzari'lari' ji'yi'lg'an. Urli'q motocikl shi'qti'. Woni'n' menen turmay balan'i'z ko'shede gu'nasi'z balalardi' sabag'an. Bug'an ne dep juwap beresiz?

Jan'agi' kisi polg'a ji'g'i'li'p ketiwine sa'l qaldi'.

— Bul ne degen ju'ziqarashi'li'q, adamlar-aw? Usi' waqi'tta bir milicioner to'rt balani' birden aydap ali'p keldi. Wolar tap ju'zi qara adamlar si'yaqli' qa'dirdan ata-analari'na, hu'rmetli ustazlari'na heshqanday qaray almadi'. Ju'zlerin to'men ali'p mun'ayi'si'p turdi'.

— Joldaslar!— dedi ag'am ha'mmeni wo'zine qarati'p. — Men bul to'rt balani'n' jumi'si' menen teren'nen tani'si'p shi'qti'm. Xalmuratov Shernazar — alti'nshi klass woqi'wshi'si'. Ko'she biyzari'lari'na qosi'li'p barati'rg'an jerinde tuti'ldi'. Wonsha u'lken ayi'bi' loq. Yeskertiw menen mektebine qaytari'ladi'. Woni' qadag'alaw, mektep mug'allimlerine tapsi'ri'ladi'.

Jetinshi ha'm tog'i'zi'nshi' klass woqi'wshi'lari' Joldasov Maqset ha'm Joldasov Yelmurat xuliganlarga qosi'li'p ketip sabaqtan ti's waqi'tlarda turpayi' a'detler menen shug'i'llang'an. Ha'tte xuliganlar ta'repinen urlang'an yeki motocikldi de wo'z u'ylerinde saqlag'an, ata-analari' awi'lda boli'p balalari'ni'n' jag'dayi'nan xabar almag'an.

— Nege xabar almag'an yekenbiz? — dedi jan'agi' adam mi'n'gi'rlap. — Ha'r ayda pul berip turdi'q g'oy'...

— A'ne, sol pul g'ana balalardi'n' basi'na jetedi, — dedi ag'am ashi'wlani'p.

— Pul bul balani' buzi'wdan basqa hesh na'rse yemes.

— Duri's, dep g'awi'rlosti' mug'allimler.

— Ata-anasi'ni'n' qa'wenderligine, wolar islep ati'rg'an awi'ldagi' mektepke jiberiledi. Ha'r ku'ni qadag'alaw mektep mug'allimlari menen rayonli'q miliciya

bolimine tapsi'ri'ladi', bular. Al Jumanazarov To'rebay, bul balani'n' isi ju'da' awi'r,— dedi ag'am. — U'ken qi'lmi'slarg'a aralasqan. Soni'n' ushi'n da bul yele qaytadan tekseriledi. Isi sudta qaraladi'.

* * *

Yerten'ine mektepke keldim. Shernazar pa'sine qayti'p qali'pti'. Wol meni ko'riwden:

— Men yendi anamni'n' aytqani'nan shi'qqayman,— dedi wol. Keshegi tentekliklerim ushi'n apam ju'da' qapa boldi'.

Woni'n' u'stine Shernazardi'n' miliciya xanada qamali'p shi'qqani' balalarg'a qatti' ta'sir jasag'an. Soni'n' ushi'n da heshkim woni'n' menen so'yleskisi kelmedi. Bul ha'diyse shi'ni'nda da, Shernazar ushi'n awi'r yekenligin sezdim.

— A'kem ju'da' aqi'lli' adam bolg'an yeken,— dedi Shernazar yentigip. Anam da sol kisinin' hu'rmeti ushi'n menin' adam boli'p ketiwimdi niyet yetip ko'p ji'llardan beri jekkeslilikke wo'mir keshirip keldi. Qullasi', meniki a'nteklik bolg'an. A'kem respublikami'zdi'n' ma'deniyati'na salmaqli' u'les qosqan belgili adam bolg'an. Men woni'n' ati'na daq tu'sirgenime qorli'g'i'm keldi. Keshe tu'ni menen anamni'n' yen'iregenlerin yesitip, to'segimde jata almadim.

— Sultan, meni jang'an wotqa Sali'p qayaqlarg'a kettin'?— degende qay jerge ti'gi'lari'mdi' bilmedim. Marhum a'kemnin' qulag'i'n shi'n'lati'p: «Sennen qalg'an tuyaqta miyirmsiz, hu'jdansi'z boli'p shi'qti' goy. Mushtay bala bola turi'p miliciyada qamali'p shi'qti'»,—dep ha'siretlingen waqti'nda kewilim qatti' buzi'li'p ketti.

— Meni keshir, anajani'm. A'diwlep wo'sirgen mehribani'm,— dep yegil-tegil ji'lawi'm menen anamdi' qushaqladi'm. Ko'p waqit'larg'a shekem, soli'g'i'm basi'lmadi'. Anamni'n' bet-awzi'n jas juwi'p ketti.

— Yendi jaman balalarg'a qosi'lmaysan' ba? Biyshara anan'di' qapali'qqa qaldi'rmaysan' ba?— dep ayti'wi' menen i'ssi' qushag'i'na basti'.

— Yaq, anajani'm. Senin' tilegin'di wori'nlayman,— dedim qami'g'i'p. Keshe ag'ayi'n-tuwi'sqanlari'mi'z da kelip ketti.

A'ken' xalqi'mi'zdi'n' baxti' ushi'n gu'resip, yel aldi'nda ko'p jaqsi'li'q qaldi'ri'p ketken adam yedi. A'ken'nin' worni'na wo'sip kiyati'rg'an nartsan'. Wunday boli'wi'n' kerek yemes. Biyshara anan'di' qapashi'li'qqa qaldi'rma,— dep ta'selle berdi wolar.

Usi'nnan beri men wo'z joli'mdi' tu'singen si'yaqli'man. Biz wo'zlerimizdi woyi'n balasi'nday sanaymi'z da, ko'p wori'nlarda u'lken shalali'qqa jol

qoyami'z. Negizinde adamgershilik degennin' wo'zin balali'qtan baslawi'mi'z kerek yeken?

Shi'ni'nda da Shernazar pu'tkilley wo'zgerip ketipti. Menin' ko'zaldi'mda a'ytewir na'rsege to'belesip, balalardi'n' mazasi'n alatug'i'n ja'njelkesh Shernazar yemes, ba'lki keleshek wo'mirge ko'z salg'an aqi'lli' bir balani'n' kelbeti payda boldi'.

Yekinshi ta'nepiste ja'ne bir qolaysi'z ha'diyse ju'z berdi. «Bo'rinin' awzi jese de qan, jemese de qan» degende ma'sele ja'ne Shernazardi'n' u'stinde boldi'. Klasta tek bir bala g'ana ta'rtipsiz bolmaytug'i'n siyaqli', bizin' klasi'mi'zda da sonday ha'kimlerdin' bir-yekewi bar yedi. Soni'n' birewi Wospan. Woni'n' qasi'mkerligi sonda wo'zi u'lken bir ayi'p islep, woni' yekinshi adamg'a tapsi'radi' da hesh na'rseden xabari' joq adam si'yaqli' mardi'yi'p woti'radi' da qoyadi'. Gu'nasi'z yeki biyshara qi'rampi'sh boladi' da qaladi'. Wol bu'ginde tap sol tirsekeyligine bard'i'.

Wol Shernazardi'n' arg'i' qaptali'na yeplep wo'tti de shiyi'rshi'qlang'an qag'azdi' rezinag'a sali'p aldi'nda woti'rg'an Wo'mirbaydi'n' qulag'i'na ati'p jiberipti. Wo'mirbay biyshara shir-pi'r boldi' da qaldi'. Wol ashi'wg'a buwli'-g'i'wi' menen artta woti'rg'an Shernazardi' berip jiberdi. Jan'a qulag'i'mi'z ti'ni'sh tapti' degende pati'rat baslandi'. Hayranman, yesheyinde mush ali'p juwi'ratug'i'n Shernazar bul sapari' u'ndemesten woti'ra berdi. Waqi'yadan xabardar bolg'ani'm ushi'n ma'selege men aralasti'm.

— Wo'mirbay, seni rezinka menen atqan Shernazar yemes, Wospan. Wospan ko'terilip ketti.

— Balalar, Maratti'n' so'zine isenben'ler. Keshe tayaq jegennen berli wol Shernazardan qorqadi'. Soni'n' ushi'n da wol Shernazardi'n' so'zin so'ylep woti'r. Shernazar xuligan.

Klasti'n' ishi uli' shuw boli'p ati'rg'an usi ma'halde tariyx mug'allimimiz kirip keldi.

Mug'allim Wo'mirbay menen Shernazardi' worni'nan turg'i'zdi'.

— Nege wonday qi'ldi'n'? — dedi mug'allim Shernazarg'a ashi'wli' qarap, mug'allim men ayi'pli' yemespen, dep ati'rg'an yedi, klasti'n' ishi birden shuw yete qaldi'.

— Mug'allim, wol ta'rtipsiz bala. Miliciyada qamalg'an. Mektepten shi'gari'lsi'n. — Balalar duri's aytadi'. Xuliganli'q senin' yetin'e sin'p ketken,- dedi mug'allim ashi'wlani'p. Men bolg'an waqi'yani' ko'zim menen ko'rgenim ushi'n da so'zge aralasti'm.

Mug'allim, ruqsat yetin'? — dedim qol ko'terip.

— Ne demekshisen'?

— Bul ha'diyseden menin' xabari'm bar. Biraq, Shernazar ayi'pli' yemes. Wo'mirbay aljasi'p woti'r. Woni' rezinka menen atqan Wospan. Bul menin' woqi'wshi'li'q so'zim.

Mug'allim yendi Wospandi' worni'nan turg'i'zdi'. Woni'n' qaltasi'nan shi'qqan roгатka menen rezinka menin' bul pikirimdi tasti'yi'qlap turg'an yedi. Soni'n' ushi'n da wol bolg'an ha'diyseni moyni'na aldi'.

— Woqi'wshi'mi'sh,— dedi mug'allim ashi'wlani'p, wo'zin' ta'rripsizlik yetip, bul ma'selede dosti'n'di' ayi'plamaqshi' bolasan'. Woti'r, senin' ata-anan' menen so'ylesiwge tuwra keledi.

Sabaqtan shi'qqani'mi'zdan keyin Shernazar menin' menen jolda boldi'.

— Marat, men shi'ni'nda da aqmaq yekenmen,— dedi wol. Bolmasa adamgershiliqtin' qa'dirine jetetug'i'n sonday qa'dirdan adamdi' sabatarma yedim. Woni'n' ushi'n wo'zimdi heshqanday keshire almayman. Sol aqmaqli'g'i'm ushi'n ha'zir meni bir sabap alsan' jaqsi' bolar yedi.

Men ku'lip jiberdim.

— Sabag'an menen is pitpeydi, dosti'm. Dos bolayi'q, desen' bir ga'p.

— Yekewmiz be? Qanday jaqsi' bolar yedi.

— Mine, bolmasa. Qoli'n'di' ber, dos boldi'q.

Shernazar quwani'p ketti.

— Raxmet, dosti'm,— dedi wol. Jan'a mug'allimnin' aldi'nda da haq ga'pti aytти'n'. Dos degen sonday boli'w kerek. Yeger bul waqi'yag'a da men aralasi'p, u'yime bu'gin de mug'allim barg'anda anam biyshara to'sek tarti'p, awi'ri'p qalar yedi.

— Shernazar,— dedim men, tu'sten keyin bir woqi'wshi'li'q is qi'lsan' qalay ko'resen?

— Wol qanday woqi'wshi'li'q is?

— Balalari' frontta qazalani'p jalg'i'z wo'zi turatug'i'n bir kempir bar. Keshe woni'n' krani' jari'li'p, u'yinin' aldi'n suw ali'p ketken. Suwshi'lar kelip suwi'n toqtati'pti'. Trubalari' shirigen bolg'ani' ushi'n, qaytadan truba sali'w kerek boli'p ati'rg'an qusaydi'. Sog'an ja'rdem bersek dep yedim.

Yaqshi', dedi Shernazar— biraq tu'sten keyin bizin' uyge kirip wo'tpesen' bolmaydi'. Keshegi waqi'yalardan keyin apam ju'da' qapa. Jibermey qali'wi' mu'mkin.

Yekewimiz wa'delesip tarqasti'q. Men u'yge kelip awqatlandi'm da kitapla-ri'mdi' taslap, tezden Shernazardi'n' u'yine keldim. I'rasi'nda da anasi' wog'an «yendi u'yden bir adi'm jibermeymen» dep woti'rg'an yeken. Meni ko'rip basi'ldi'.

— Sag'an isenemen, balam,— dedi wol. Ata-analar jiynali'si'na barg'ani'-mi'zda mug'allimler seni ko'p maqtaytug'i'n yedi.

Wonin' u'stine klass jetekshisi yekensen'. Jetekshi degen jaman is penen shug'i'llanbawi' kerek. I'rasi'n aytsam, buri'nnan-aq Shernazardi'n' joralari'nan gu'mani'm bar yedi. Buni'n' joralari' gilkiy woqi'maytug'i'n shashi' wo'sip ketken birewler. Balamni'n' buzi'li'p barati'rg'ani'n son'i'nan g'ana bayqadi'm. Senin' izin'e yergenine qatti' quwani'p woti'rman. Balani'n' joldaslari' jaqsi' bolmay wo'zi jaqsi' bolmaydi'.

Wol solay dedi de bizlerge ruqsat berdi. Shernazar yekewmiz joldan Qurbanbaydi' ali'p ketpekshi boli'p, u'yine irkilgen yedik, apasi'; Qurbanbaydi'n' dayi'si' menen birge a'lle qanday bir jalg'i'z basli' kempirdin' u'yine ja'rdem beriwge ketkenin aytti'.

— Allaniyaz ag'a keldi me?— dedim quwani'p.

— Awa, yekewi ketti.

Bizler Shi'ni'gu'l shesheydin' u'yine barsaq Allaniyaz ag'a qashshan-aq qazi'wdi' baslap jiberipti.

Woni'n' beli tap ekskovatordi'n' belindey. Bir batpan i'laydi' uzaqtan i'laqti'ri'p jibergeninde jer solq yete qaladi'. Da'stanlardan woqi'g'ani'mda Rustem degen palwang'a heshqanday qi'li'sh shaq kelmey, wo'z aldi'na qi'li'sh soqti'rg'an yeken. Tap sonday Allaniyaz ag'ani'n' beli de men ko'rip ju'rgen belge heshqanday usamas yedi.

— Woho, kelin' azamatlar,— dedi bizlerdi ko'rip qalg'an Allaniyaz ag'a.

— Sizler ultang'a tu'spey-aq qoyi'n',— dedi wol bizlerge. — Wo'zim bir maydanda ali'p taslayman.

Shi'ni'gu'l shesheydin' awi'zi' qulag'i'nda yedi.

— Wo'zim jay sali'p beremen,— dedi jasi' uzaq bolg'i'r Allaniyaz balam. — Menin' usi'ni'si'ma quwani'p ati'rg'an balalari'mnan aynanayi'n.

Usi' waqi'tta qon'si' jigrit alma bag'di'n' arasi'nan bir qorazdi' ali'p kiyati'rg'an yedi.

— Alqi'mi'n shali'p jiber shi'rag'i'm,— dedi Shi'ni'gu'l sheshey u'yden bir quman suw ali'p shi'g'i'p.

Tawi'q qazang'a sali'ni'p bir qaynayman degenshe Allaniyaz ag'a kranni'n' asti'n qazi'p boldi'. Bizler taw boli'p qalg'an i'lay topi'raqti' jayi'w menen a'were yedik.

— Qa'ne, balalar,— dedi wol si'rttan juwi'ni'p kiyati'ri'p. — Jumi'sti' neden baslaymi'z?

— Balalari'mni'n' ko'zin ko'rgen jer yedi, shi'raqlari'm — dedi kempir so'z baslap. Basqa jaqqa ko'ship ketsem, balalari'm mennen di'm narazi' boli'p turg'anday. Du'nya-malg'a qi'zi'g'atug'i'n kempir yemespen. Pensiyamnan awi'sti'rg'an mi'n' sumday puli'm bar. Usi'g'an balalari'mni'n' ko'zi ko'rgen ata-ma'kani'nan qaqi'ra bolsa da bir na'rse sali'p berin', balalari'm dep woralg'an tu'yinshikti Allaniyaz ag'ani'n' aldi'na qoydi'. Allaniyaz ag'a wonnan to'rt ju'z sumday g'ana puli'n aldi'.

— Menin'she usi' puli'n'i'z tas, cement, qum ali'p keliwge jetip qalar. Qalg'ani'n ag'ash, taqta, a'ynek, qapi'g'a jumsaymi'z. Jaydi'n' gerbishin wo'riw ushi'n sizden haqi' talap yetpeymen. Gerbish quyi'w, jay wo'riw, si'baw, pollaw buri'nnan kiyati'rg'an wo'nerim,— dedi Allaniyaz ag'a.

Kempirdin' quwani'shi'nda shek joq yedi.

— Bizler bes qabat jay salami'z,— dedi Allaniyaz ag'a. Ha'mmesinin' yesigi da'lizge qaraytug'i'n bolsi'n. Bes wo'jire bul frontta watan ushi'n jan bergen bes ul. Al da'liz bolsa ana ti'msali'nda beriliwi kerek. Bizler quwang'ani'mi'z-dan «Ura» dep baqi'ri'p jiberdik.

Shi'ni'gu'l shesheydin' u'yi de hayran qalarli'q yedi. Wol bul u'yde tek bir wo'zi tursa da bes tabaq, bes tarelka, bes qasi'q saqlapti'. Qullasi' bul u'ydegi ha'mme na'rsenin' ba'ri besewden dese bolar yedi. Ha'tte yesik aldi'ndag'i' bag'di'n' wo'zinde yeleda bes alma, bes tu'p almurt, bes tu'p qa'reli, bes tu'p shiye wo'sip turdi'.

Allaniyaz ag'a mug'allim boli'p isleytug'i'n bolg'ani' ushi'n da ha'r ku'ni jay sali'w isi menen shug'i'llana almadi'. Soni'n' ushi'n da wol shembi ha'm yekshembi ku'nleri kelip gerbish quyi'p beriwge wa'de berdi. Bizler sabaqtan shi'qqannan keyin gerbishlerdi ji'ynap beriwge minnetlendik.

Usi' tiykarda Shi'ni'gu'l shesheydin' jayi' keminde u'sh ay ishinde pitkeriliwi kerek. Bizler usi'layi'nsha wa'delestikte u'ylerge tarqasti'q.

Sorawlar ha'm tapsi'rmalar:

1. Ali'm ha'm jazi'wshi' K.Ma'mbetovti'n' wo'miri ha'm do'retiwshilik xi'zmetleri haqqi'nda nelerdi bilesiz?
2. Jazi'wshi'ni'n' qanday prozali'q shi'g'armalari' basi'li'p shi'qti'?
3. Shi'ni'gu'ldin' wo'z jayi'n taslap basqa jaqqa ko'shiwge qarsi'li'q bildirgeninin' sebebi nede yedi?
4. Poveste Maratti'n' obrazi' qalay jasalg'an, wol qanday islerdi isleydi?
5. Shernazardi'n' a'depli, ta'rtpili bala boli'p wo'zgeriwine sizin' pikirin'iz?
6. Allaniyazdi'n' adamlar ushi'n islegen jaqsi'li'q islerin qalay tu'sinesiz?
7. Povesti woqi'p mazmuni'n ayti'p berin'.